
borec

AVGUST-SEPTEMBER 1980

8-9

BOREC, YU ISSN 0006-7725

BOREC 8-9/1980 ★ XXXII

Revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, predsednik, dr. Miro Stiplovšek, namestnik predsednika, France Šušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: uredništvo revije Borec, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203; telefon: n.c. 320-477

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

Prispevek k zgodovini NOB

- 417 **Franc Štefe-Miško:** Tragični avgust 1942 pod Krvavcem

Zapiski s posvetovanja

- 431 **Franček Bohanec:** Partizanska literatura — kaj je to?
437 **Vladimir Kavčič:** Iskanje in odkrivanje resnice
443 **Tone Ferenc:** Zgodovinska dela o narodnoosvobodilnem boju v založbi Borec
447 **Ivan Križnar:** Izdajanje del o narodnoosvobodilnem boju v dobi gospodarske ustalitve
451 **Emil Cesar:** Pesniške publikacije s tematiko narodnoosvobodilnega boja
455 Narodnoosvobodilni boj v pisani besedi — razprava

Film

- 497 **Viktor Konjar:** Pogled na vojno iz zasede

Politični razgledi

- 503 **Florijan Laimiš:** Terorju je ime tudi lakota

Književnost — ocene

- 509 **Savo Rutar:** Saša Božović: Tebi, moja Dolores
510 **Slavko Rupel:** Stanko Petelin: Prešernova brigada

Bibliografija

- 512 V oceno smo prejeli

Slika na naslovni strani: Vojaška godba na pihala glavnega štaba NOV in POS v Sadinji vasi v Beli krajini

Revija Borec je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo Borec, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-477, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45772, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celotna naročnina znaša 100 dinarjev, polletna 50 dinarjev. Za inozemstvo 140 dinarjev. Posamezna številka 10 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Franc Štefe-Miško

Tragični avgust 1942 pod Krvavcem

Veliko je bilo že povedanega in tudi napisanega, kako je na poti z Dolenjske na Štajersko prišlo 13. avgusta 1942 nad Davovcem pod Krvavcem do napada na del II. grupe odredov in s tem povezanega razbitja Krvavške čete. Zaradi pomanjkljivega in enostranskega poznavanja dejanskega stanja in mnogih okoliščin je prihajalo v zvezi s tem do precejšnjih netočnosti in celo protislovij. Seveda bodo zaradi zelo pomanjkljivih virov nekatere podrobnosti teh napadov najbrže za vedno ostale nepojasnjene, toda mnoge stvari so sedaj razčiščene. Zato je prav, da o teh zadnjih in celovitejših ugotovitvah tudi spregovorimo.

Kokrški odred je poslal konec julija 1942 za prehod II. grupe odredov preko svojega območja na Jelovico dve skupini vodičev, eno izza Storžiča iz 1. in 3. čete 2. bataljona, drugo pa s Krvavca iz 2. (krvavške) čete istega bataljona. Nas ob tej priložnosti zanimajo predvsem vodiči Krvavške čete, pot dela II. grupe odredov preko Krvavca in s tem povezani napadi na borce II. grupe odredov in Krvavško četo Kokrškega odreda na tem območju.

Nastanek Krvavške čete

Okrog 10. junija 1942 je Kamniški bataljon, ki je deloval med Kamnikom in Moravčami, na Kisovcu pod Veliko planino ustanovil 3. četo tega bataljona. Četo, ki je ob nastanku štela okoli dvajset borcev, je štab bataljona takoj poslal pod Krvavec z nalogo, da deluje na tem območju. Od tod tudi ime Krvavška četa.¹

Četa se je po prihodu pod Krvavec pričela krepiti z novimi borci — domačini s pobočij in vznožja Krvavca, in sicer: iz Stahovice, Stranj, Godiča, Košiš, Potoka, Županjih njiv, Zagorice, Zakala, Bistričice, Laniš, Viševce, Sidraža, Šenturške gore, Apna, Lenarta, Ambroža, Stiške vasi in Zg. Kokre. Bili so to kmečki in polkmečki sinovi in možje, ki so bili zlasti v materialnem pogledu v marsičem odvisni in pod močnim vplivom veletrgovcev in nekdanjih klerikalnih politikantov bratov Vitka in Lojzeta Mejača iz Komende, graščaka in industrialca Rada Hribarja iz Strmola pri Cerkljah in še nekaterih drugih.

Z ustanovitvijo Kokrškega odreda 18. junija 1942 na Kališču pod Storžičem je Krvavška četa postala 2. (krvavška) četa 2. bataljona Kokrškega odreda.² Njeno delovno področje je bilo še naprej pod Krvavcem, vse med reko Kokro in Kamniško Bistrico. Četa se je z novimi borci — domačini znatno okrepila prav po tem obdobju, to je konec junija, v juliju in tudi še v avgustu 1942 tako, da je v začetku avgusta 1942 narasla na 74 borcev, 14 pa se jih je pred tem že vrnilo na kamniško območje, v 1. (Kamniški) bataljon Kokrškega odreda oziroma odšlo v drugi dve četi 2. bataljona pod Storžič.³ Večina domačinov je po ustanovitvi Kokrškega odreda in pod močnim vtisom izredno uspešnih akcij kamniških partizanov sredi junija 1942 v Stahovici in na Črnicu, kjer so sredi dneva napadli in zavzeli žandarmerijsko oziroma policijsko postojanko ter vrste drugih uspešnih partizanskih akcij vzhodno in zahodno od Krvavca, množično odšla k partizanom.

Krvavška četa je v tem obdobju izvršila več akcij v okolici Cerkelj in Stahovice. Posebno uspešne in pomembne so bile njene akcije konec junija in v začetku julija 1942 v dolini Kokre, izvajane v okviru ofenzivnega delovanja novo ustanovljenega Kokrškega odreda na levi strani Save pod Karavankami in Kamniškimi planinami. Borci Krvavške čete so tedaj z napadi na nemške oborožene sile, rušenjem mostov in drugimi zaprekami, povsem onespособili, ta — za okupatorja izredno pomemben cestni prehod čez Karavanke. Zaradi pomena te komunikacije in pa v svoji trenutni nemoči ter besu, se je okupator tedaj strahovito maščeval nad civilnim prebivalstvom. Dne 20. julija 1942 je v Sp. Kokri postrelil 14 vaščanov in jih zmetal v ogenj, izselil njihove svojce, vas pa požgal. V istem mesecu so v dolini Kokre ustrelili še 16 talcev, ki so jih pripeljali iz begunjskih zaporov.⁴

Prihod dela II. grupe odredov pod Krvavec

V to izredno živahno obdobje vsesplošne partizanske ofenzivnosti na Gorenjskem in drugod po Sloveniji, prihaja na Gorenjsko II. grupa odredov. Ta dotlej največja slovenska partizanska enota, ki so jo ob ustanovitvi imenovali tudi prvo slovensko brigado, je po izredno uspešnih in zmagovitih bojih z Italijani in osvoboditvijo obsežnega ozemlja na Dolenjskem, na svoji poti na Štajersko, prve dni julija 1942, prišla v Poljansko in Selško dolino. Tam naj bi skupaj s škofjeloškimi partizani izvedla vrsto akcij, nato pa prek Save in pod Karavankami oziroma Kamniškimi planinami odšla na Štajersko širit oborožen upor.

Na tej njeni poti pa ni šlo vse po načrtih. Nemci so namero II. grupe odredov odkrili in proti njej in gorenjskim partizanom na desni strani Save organizirali eno največjih ofenziv na Gorenjskem sploh. Tako so II. grupo odredov že ob njenem prihodu v Poljansko in Selško dolino in nato na Jelovici neprestano spremljali siloviti in ogorčeni boji vse do srede avgusta 1942, ko se je II. grupi odredov uspelo prebiti čez Savo, hudi boji in žrtve pa so jo potem spremljali še na vsej njeni poti na Štajersko.

Okrog 1. avgusta 1942 je s Krvavca iz 2. (Krvavške) čete 2. bataljona Kokrškega odreda odšlo na Jelovico po del II. grupe odredov šest vodičev: Jože Grilc z Ambroža pod Krvavcem, Jernej Lanišek, brata Florjan in Janez Pregled, vsi trije iz Laniš pri Tunjicah nad Kamnikom, Jože Slevc iz Zg. Stranj pri Stahovici in Franc Kunstelj-Mitja iz Primskovega pri Kranju, dražgoški borec. V četo pod Krvavec je zadnje dni julija 1942 prišel izza Storžiča po vodiče odredni kurir Jože Šolar-

Na poti preko Krvavca je bil z delom II. grupe odredov tudi štab grupe: Dušan Kveder-Tomaž, Franc Rozman-Stane in Peter Stante-Skala

Jošca, doma iz Ljubnega na Gorenjskem, ki je dobro poznal razmere ob Savi in onstran nje. Vodiča Franca Kunstlja-Mitjo so na poti na Jelovico izgubili že 4. avgusta 1942 v vasi Ljubno na Gorenjskem, kjer ga je ob belem dnevu zahrbtno napadel in ustrelil vaščan, ki je bil tajni policist gestapa, Jernej Lanišek je padel kmalu po prihodu na Jelovico, Florjan Pregled pa se je v hajki na Jelovici izgubil in se sam po nekaj dneh vrnil v Krvavško četo.⁵ Tako so vodili del II. grupe odredov, to je 2. bataljona Savinjskega odreda pod vodstvom Janka Sekirnika-Simona s štabom II. grupe odredov, v katerem so bili Franc Rozman-Stane, Dušan Kveder-Tomaž, Peter Stante-Skala in drugi, z Jelovice čez Savo in naprej proti Krvavcu in Štajerski, le še trije vodiči: Jože Grilc, Janez Pregled in Jože Slevc. Na poti v štab Kokrškega odreda pa sta se jim pridružila še kurirja tega odreda Janez Koselj in Mirko Kraljič-Cene. Neopazno so prekoračili železniško progo in Savo 11. avgusta 1942 pri Besnici nad Kranjem. Čez dan 12. avgusta so se zadrževali v Udin borštu (med Kranjem in Golnikom), zvečer pa južno pod Preddvorom nadaljevali pot čez reko Kokro in Možjanco pod Krvavcem, kjer so se 13. avgusta 1942 zjutraj ustavili na severni strani Kope, (K 1024), nad Spodnjo Kokro. Ker je bila komaj tričetr ure hoda proti Krvavcu na nasprotnem bregu določena zveza s Krvavško četo, preko nje pa s štabom Kokrškega odreda, je štab grupe z bataljonom ostal na severni strani Kope, na zvezo pa je takoj poslal dva vodiča iz Krvavške čete, ki sta vedela za kraj javke.⁶

Javka je bila pri manjši koči Rada Hribarja iz gradu Strmol pri Cerkljah, v Brezovici, kot temu kraju pravijo domačini, to je skoraj dvajset minut hoje severovzhodno od kmetije Davovec. Semkaj so borci Krvavške čete prihajali na zvezo vsako jutro že več dni zapored in na javki čakali do osme ure zjutraj, vse do takrat, da se z Jelovice vrnejo vodiči z II. grupo odredov.

Dne 13. avgusta 1942 sta odšla na zvezo k lovski koči nad Davovcem borca Franc Vrhovnik-Risto in Tone Vrhovnik. Iz čete, ki je tedaj taborila v Blateh, severo-vzhodno nad Ambrožem pod Krvavcem, sta odšla že zgodaj zjutraj. Spotoma sta se ustavila v Ambrožu, nato pa mimo kmetije Viženčana in čez greben Trdovnik že okrog sedme ure prišla do lovske koč. Ker ob prihodu h koči nista našla vodičev oziroma partizanov, sta pogledala še pod prag, če ni morda tam pismo, kakor je bilo dogovorjeno. Ko se je Franc Vrhovnik-Risto ozrl, je ob robu goščave v oddaljenosti okrog dvajset metrov zagledal štiri oborožene moške v civilu, ki so ga z mahanjem vabili k sebi. Misleč, da so partizani, ki jih čakata, je rekel soborcu Tonetu Vrhovniku: »Glej, tu so, zdaj jih bova pa lahko peljala v četo!«, in odšel proti njim. Na pol poti ga je prvi od njih pozdravil po partizansko z dvignjeno pestjo: »Smrt fašizmu!«. Ko pa jim je Franc Vrhovnik-Risto odzdravil: »Svoboda narodu!« ter nameraval puško z rame vzeti v roke, so ga trije zgrabili in podrli na tla, četrti pa je zgrabil Toneta Vrhovnika. Ker pa je zagrabil za puško, se mu je Tone izmuznil in bliskovito odskočil. Toda, zadel ga je rafal brzostrelke, da je nekaj metrov stran obležal mrtev. Takoj po rafalu je nekdo zaklical: »Pustite ga živega!«. Ujetemu borcu Francu Vrhovniku-Ristu so med pretepanjem sezuli čevlje, raztrgali obleko in zvezali roke in noge. Njega in padlega borca so odvlekli za goščavo, okrog dvajset metrov nad koč, kjer so ga stražili, drugi pa so se okoli koč poskrili in potuhnili. Bili so raztrganci, med njimi Andrej Krč, po domače Orinov iz Zg. Kokre in Andrej Polajnar, po domače Mežnarjev iz Sp. Kokre.^{7*}

Tudi štaba II. grupe odredov in bataljona, ki sta se to jutro zadrževala pod Kopo, sta na javko h koči poslala dva od treh vodičev, da čimprej vzpostavita zvezo s Krvavško četo oziroma s štabom Kokrškega odreda. Na javko sta odšla Janez Pregled, ki so mu dali puškomitraljez, da ga čimprej izroči Krvavški četi, in Jože Slevč, ki je nosil naboje. Ko sta hitela proti sedlu nad Davovčevo kmetijo, sta sicer zaslišala neko streljanje, ki se je slišalo nekje više proti Krvavcu, toda, ker se ni ponovilo, sta menila, da so njihovi najbrže streljali na divjad. V štabu grupe in bataljona, kjer so tudi slišali streljanje, so bili podobnega mnenja, saj so vedeli, da so na Krvavcu partizani oziroma njihova vodiča, ki se bosta že vrnila, če je kaj nevarnega. Na vsej poti do lovske koč vodiča nista opazila ničesar sumljivega. Približno sto metrov pred koč ju je izza grma naskočilo pet raztrgancev in ju podrlo na tla. Zvezali so jima roke na hrbtu in ju tako odpeljali više nad položaje precej številne zasede, v kateri so bili tudi uniformirani Nemci. Zaseda je bila usmerjena na pot, ki s sedla nad Davovcem vodi proti Ambrožu, od tam pa na prostor, kjer je bil zastražen in zvezan Franc Vrhovnik-Risto, ob njem pa je ležal Tone Vrhovnik brez srajce in s prestreljenimi prsmi. Tu so ju zvezali še za noge in dodatno zastražili, drugi pa so spet izginili.⁸

Kmalu za vodičema sta štab grupe in bataljon odšla po isti poti proti lovski koči, vodil pa jih je tretji vodič Jože Grilc. Ker je med potjo nastala nevihta, so za trenutek obstali, potegnili iz nahrbtnikov šotorska krila in se z njimi pokrili čez glavo. Ne da bi slutili ali opazili karkoli nevarnega, so šli od sedla nad Davovcem navkreber in prišli preko jase že skoraj pred koč. Ko je bil sprednji del kolone komaj dvajset metrov pred gozdom, pa je počilo. Na kolono se je z brega severno

* Andrej Krč, po domače Orinov in Andrej Polajnar, po domače Mežnarjev, sta bila že pred odhodom k raztrgancem tajna policista in oborožena s pištolama. V napadu nad Davovcem sta prednjačila celo pred najbolj zagrizenimi nemškimi žandarji in policisti. Krča so partizani pozneje justifikirali, Polajnar pa je pobegnil in je v tujini, o. p.

Vladimir Zajc-Samo iz Polja pri Ljubljani, politkomisar 2. bataljona Šavinjskega odreda, ki je bil ob napadu nad Davovcem hudo ranjen, na umiku pa so nanj naleteli raztrganci in ga zverinsko ubili

nad potjo in pred njimi vsul silovit rafal iz brzostrelk in mitraljezev, vmes pa eksplozije ročnih bomb. Žrtve so bile v tako nenadnem napadu neizbežne.

Ivan Tlaker-Luka se napada nad Davovcem takole spominja:

»... Šli smo počasi in precej tesno skupaj. Čutili smo se varne, saj je bila pred nami patrulja. Prednji del kolone je bil od roba hoste oddaljen še kakšnih dvajset metrov, sredina kolone pa se je vzpenjala čez planoto. Marok se je nenadoma ustavil, pogledal proti gostemu robu hoste in rekel: »Poglej, zdi se mi, da nekdo leži za skalol« Pri tem je s prstom pokazal v tisto smer. Toda takoj nato je pripomnil: »To je Kokrčan, saj je v civilu«. (Krvavške partizane so borci II. grupe imenovali Kokrčane po Kokrškem odredu, saj posameznih enot v tem odredu niso ločevali, o. p.). Toda v glasu se mu je poznala zaskrbljenost. Ozrl sem se v pokazano smer in napel oči. Kakšnih trideset metrov od nas je res nekdo ležal. Kokrčan? Že sem odprl usta, da bi potrdil njegove besede, čeprav se je v meni dvigala čudna slutnja. Zakaj naj bi se Kokrčani skrivali pred nami? A časa za ugibanje in razmišljanje ni bilo več, kajti v tem trenutku se je proti nam usula toča svinčenk, med katere so se pomešale eksplozije bomb! Nemci so zahrbtno udarili v živo. Po čistini smo iskali kritja, toda nismo ga našli. Nemci so dobro skriti za skalami sipali na nas svinčen ogenj.

»Nazaj!« je zaklical Stane. V dolgih skokih smo planili nazaj na spodnji rob poti, ker po poti nismo mogli več. Z nekaterimi tovariši sem obležal na robu poti. »Zločinci so se preoblekli, da bi nas laže ukanili! Toda to nam bodo drago plačali!«, je pribil Marok in v trenutku podrl Nemca, ki se je pokazal izza skale. Tudi drugi so iskali žive cilje, čeprav so bili tisti na nasprotni strani dobro zakriti. Pred nami je obležal tovariš, zadet v noge, a že je skočil Marok naprej ter ga spravil za rob. »Krijmo umik preostalih!«, je rekel Marok. Pred nami so na zgornjem delu poti ležali ranjeni tovariši. Čeprav je toča svinčenk in bomb naše vrste močno razredčila,

nismo mogli verjeti, da bi bili vsi ti, ki ležijo pred nami, res mrtvi. Toda bila je resnica».⁹

Vse tri borce Krvavške čete, zajete pri lovski koči, so Nemci takoj po napadu na II. grupo odredov z vso naglico odpeljali k Davovcu. Okrog petdeset metrov niže od kraja napada so naleteli na hudo ranjenega politkomisarja 2. bataljona Savinjskega odreda II. grupe odredov Vladimirja Zajca-Sama, frizerja iz Polja pri Ljubljani, ki se jim je zadnji hip poskušal splaziti izpred oči. Toda opazili so ga. Raztrganec Andrej Krč mu je najprej s kopitom razbil obraz, da mu je izbil zobe, nato pa ga je ustrelil v glavo. Ker so bili zobje zlati, jih je zavil in dal v žep. Okrog štiristo metrov niže od kraja napada, ob nekdanji apnenici kmeta Davovca, so umikajoči se napadalci naleteli na ranjenega partizana, starega okrog dvajset let, ki je imel odstreljeno peto. Ker jim ni mogel uiti in so ga hoteli zgrabiti, se je z njimi spopadel, vendar brez uspeha. Napadalci so ga obvladali in ustrelili. Ob prihodu k Davovcu so imeli tam ujeta in zvezana tudi dva borca II. grupe odredov.* Pri Davovcu so se zbrali vsi, ki so sodelovali v napadu. Vseh pet ujetih partizanov so takoj odpeljali čez Štefanjo goro v Adergas oz. Velesovo. Ker so tudi Nemci imeli enega ranjenega, je moral kmet Davovec zapreči vola in peljati ranjenca, vendar je ta med prevozom umrl. Ko so med potjo na bregu, južno od Sp. Štefanje gore, opazili skupino partizanov (glavnina II. grupe odredov, ki se je po napadu nad Davovcem umikala navzdol južno od Štefanje gore, o. p.), so še bolj pohiteli, ker so bili že skoraj brez nabojev in bomb. Ujete partizane so iz Adergasa odpeljali v Kranj, od tam pa takoj na Bled in z Bleda v Begunje.¹⁰

Dan ali dva po tem napadu je na Štefanjo goro prišla skupina nemških policistov. V vasi so vzeli domačina, da jih je peljal na kraj napada nad Davovcem. Tam so padlim borcem pobrali orožje in dokumente, česar napadalci 13. avgusta niso utegnili.

Padle borce so domačini Štefanje gore pokopali teden dni po napadu. Našli in pokopali so jih le deset. Devet, ki so jih našli na kraju napada oz. v bližnji okolici, so pokopali v skupen grob kar tam. Deseti padli borec je bil pokopan v skupen grob po enem letu, ko so v bližini našli njegovo okostje. Ločeno od tega grobišča je bil pokopan tudi borec, ki je imel odstreljeno peto.¹¹

Dne 13. avgusta 1942 je padlo nad Davovcem v spopadu z nemškimi policisti in raztrganci 16 borcev, od tega 13 iz II. grupe odredov in trije iz Krvavške čete oz. Kokrškega odreda.

Iz II. grupe odredov so znana imena naslednjih borcev, ki so padli 13. avgusta 1942 in bili pokopani nad Davovcem: Ciril Hočevar iz Potoka pri Muljavi, Ivan Kovač iz Tržišča pri Mokronogu, Ivan Rojšek-Janušek iz Slap pri Ljubljani, Vladimir Zajc-Samo iz Polja pri Ljubljani. Iz Krvavške čete oziroma Kokrškega odreda pa so tega dne padli in bili pokopani nad Davovcem: Jože Grilc z Ambroža pod Krvavcem, borec Krvavške čete, padel kot vodič na čelu kolone II. grupe odredov na jasi ob sedanjem grobišču; Tone Vrhovnik iz Laniš pri Kamniku, borec Krvavške čete, padel zjutraj na javki pri lovski koči; Janez Koselj iz Bodeš pri Bledu, nazadnje živel na Visokem pri Šenčurju, kurir štaba Kokrškega odreda, padel prav tako v koloni II. grupe odredov na jasi.¹²

* Ujeta borca II. grupe odredov sta bila: Bogdan Nerat, roj. 22. 5. 1918 v Ljubljani, uslužbenec, stanujoč Ljubljana, Janševa 9, in Stefan Okroglič, roj. 12. 12. 1921 v Ljubljani, krojaški pomočnik, stanujoč Ljubljana, Cesta v Mestni log 21. Januarja 1943 so ju iz begunjskih zaporov poslali v koncentracijsko taborišče v Nemčijo, od koder se nista več vrnila (podatki vzeti iz begunjske zaporniške knjige 14 702/II—zap. štev. 3645 in 3646).

Tone Vrhovnik iz Laniš in Jože Grilc z Ambroža, oba borca Krvavške čete, in Janez Koselj iz Bodešč pri Bledu, kurir štaba Kokrškega odreda, padli 13. avgusta 1942 nad Davovcem; prvi je padel ob prihodu na javko k lovski koči, druga dva pa ob napadu na kolono

Kdo so bili napadalci nad Davovcem?

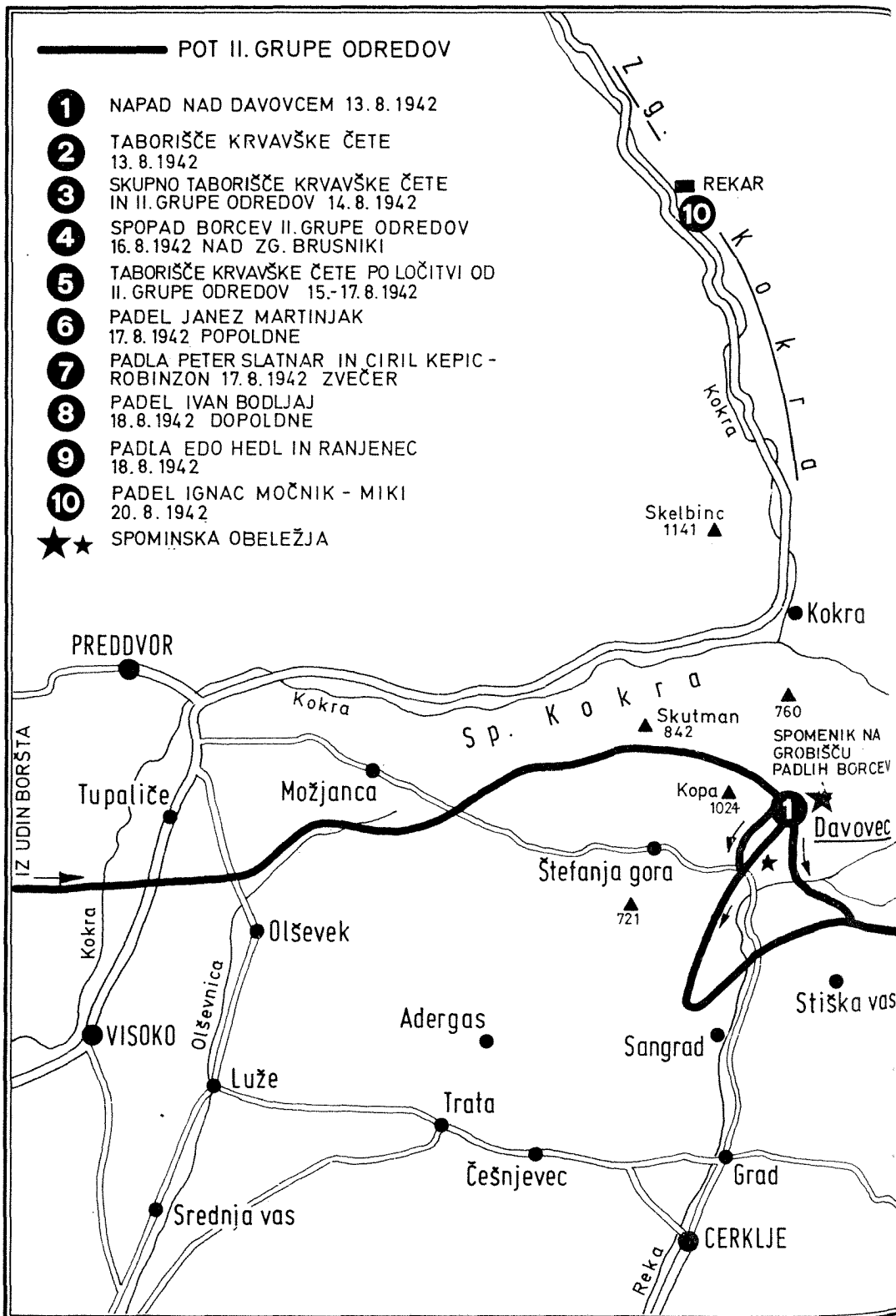
Vse do nedavnega se ni dosti vedelo, kateri raztrganci so sodelovali v napadu nad Davovcem 13. avgusta 1942 in od kod so prišli. Večina nekdanjih krvavških partizanov in domačinov je v razgovorih navajala, da so bili napadalci iz bližnjih Cerkelj in Brnika, vendar tam takšne ali tako številne enote takrat ni bilo. Le nemško poročilo, ki ga navajam nekoliko pozneje, jasno govori, da je šlo v tem primeru za prvi napad raztrgancev (protibande, kakor so jih Nemci imenovali, o. p.), ki so jih sestavljali Nemci in Slovenci, vendar tudi to poročilo ne omenja niti kraja, od kod so prišli, niti drugih podrobnosti. Zato sem poizvedoval naprej in nazadnje ugotovil celo imena nekaterih domačinov, ki so se udeležili napada nad Davovcem. Z enim od njih sem se tudi pogovarjal.

Napadalci so prišli iz Šentvida nad Ljubljano. Tam se je v nekdanjih škofijskih zavodih že prve dni avgusta 1942 zbralo okrog 80 nemških žandarjev in policistov z raznih postaj in enot na Gorenjskem in nekaj več kot 20 Slovencev, večinoma iz zgornje doline Kokre. Slednje so kmalu po požigu Spodnje Kokre poklicali od doma in jih odpeljali v Šentvid. Tam so jih urili in usposabljali za raztrgance, da bi jih ob prvi priložnosti čimbolj uspešno uporabili v boju s partizani.

Dan pred napadom nad Davovcem so jim dali orožje in dejali, da bodo zjutraj odšli na Krvavec loviti partizane, tako, da bodo nastopali kot »partizani« in ker poznajo teren, bodo partizane najlaže iznenadili. Skoraj vsi, tudi nemški žandarji in policisti, so bili preoblečeni v civilne obleke, nekateri pa so imeli tudi kape s peterokrako zvezdo. Dne 13. avgusta so se še pred tretjo uro zjutraj s tremi vojaškimi avtobusi odpeljali v Sp. Kokro in malo pred požgano Jurjevo gostilno izstopili. Celotna skupina okrog 100 moških je še pred dnevom odšla na sedlo nad Davovčevo kmetijo, od tam pa k lovski koči. Zasedli so položaje severno nad jaso oziroma potjo, ki pelje s sedla nad Davovcem proti Ambrožu, položaje okrog kočice ter nad stezo od kočice nazaj do poti sedlo — Ambrož. Tu so pričakali partizane in ko so ti prihajali, so jih napadli, kot je bilo že povedano. Ker pa so v napadu porabili skoraj vse naboje in tudi bombe, partizanov pa je bilo več, kot

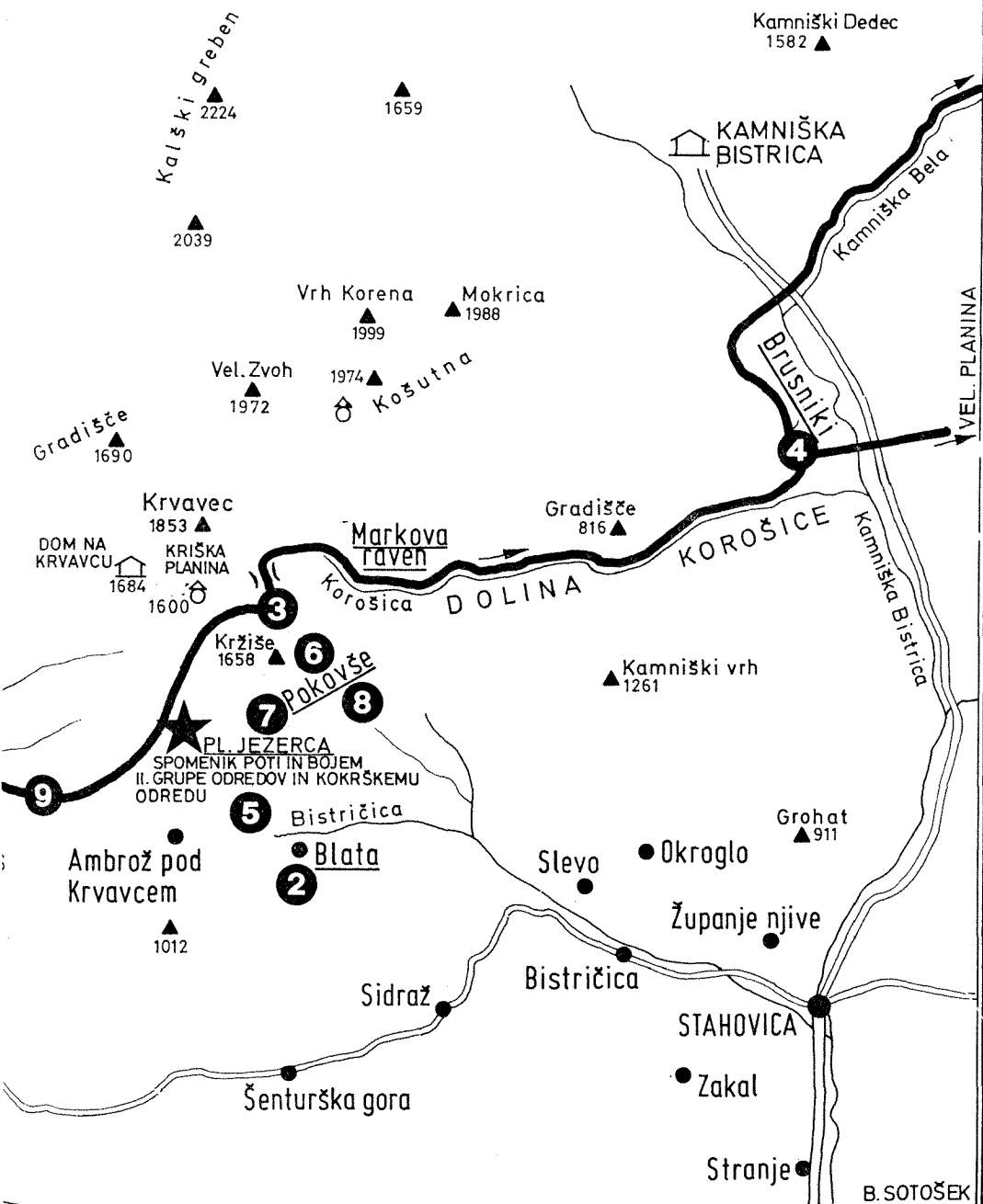
POT II. GRUPE ODREDOV

- 1 NAPAD NAD DAVOVCEM 13. 8. 1942
 - 2 TABORIŠČE KRVAVŠKE ČETE
13. 8. 1942
 - 3 SKUPNO TABORIŠČE KRVAVŠKE ČETE
IN II. GRUPE ODREDOV 14. 8. 1942
 - 4 SPOPAD BORCEV II. GRUPE ODREDOV
16. 8. 1942 NAD ZG. BRUSNIKI
 - 5 TABORIŠČE KRVAVŠKE ČETE PO LOČITVI OD
II. GRUPE ODREDOV 15.-17. 8. 1942
 - 6 PADEL JANEZ MARTINJAK
17. 8. 1942 POPOLDNE
 - 7 PADLA PETER SLATNAR IN CIRIL KEPIC -
ROBINZON 17. 8. 1942 ZVEČER
 - 8 PADEL IVAN BODLJAJ
18. 8. 1942 DOPOLDNE
 - 9 PADLA EDO HEDL IN RANJENEC
18. 8. 1942
 - 10 PADEL IGNAC MOČNIK - MIKI
20. 8. 1942
- ★ ★ SPOMINSKA OBELEŽJA

Pot II. grupe odredov preko Krvavca

K A M N I Š K E A L P E

B. SOTOŠEK

so pričakovali, so odšli v naglici in kar naravnost navzdol do Davovca, od tam pa naprej v Adergas. Tako tudi skupine partizanov, ki so jih opazili nad vasjo Štefanja gora, niso upali napasti. Iz Adergasa so se odpeljali nazaj v Šentvid, kjer so naslednji dan žandarje in policiste poslali v svoje enote, Slovence — civile pa domov.¹³

Takšen sestav in nastop raztrgancev nad Davovcem potrjuje tudi pismo nemškega komandanta varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko kranjskemu deželnemu svetniku z dne 22. avgusta 1942, ki med drugim navaja:

»7. avgusta 1942* smo prvič uporabili protibando na območju Krvavca, kjer se je spopadla z neko večjo bando in s posebnim uspehom zaključila akcijo. Poleg članov varnostne in zaščitne policije smo uporabili tudi 28 Slovencev, ki so se ali kot vodiči, ali tudi v bojih popolnoma obnesli. Za protiuslugo smo jim obljubili poleg drugega tudi to, da jim bomo pred drugimi dali nemško državljanstvo na preklic...«¹⁴

Torej je šlo v primeru napada nad Davovcem za prvi nastop raztrgancev (protibande) v okolici Kranja, glede na število in organiziranost pa celo za prvi nastop na Gorenjskem sploh.

Upoštevaloč vsa doslej dokazana dejstva in poznane okoliščine lahko trdimo, da je bila javka pri lovski koči, kjer so borci Krvavške čete že dalj časa vsako jutro čakali partizane, izdana in da so raztrganci iz Šentvida prišli nad Davovec s povsem jasnim ciljem. Izdajstvo so očitno zakrivali nekateri domačini iz Krvavške čete, ki so vedeli za javko pri koči (kurirji so se menjavali i. p.), in so nekateri nekaj dni prej, nekateri pa celo zadnji dan pred napadom iz čete pobegnili in se prijavili. Iz nadaljnega opisovanja posledic napada nad Davovcem bo tudi razvidno, da Nemci vse do 13. avgusta 1942 niso vedeli za prihod dela II. grupe odredov na območje Krvavca.

* Pri datumu v tem pismu gre najbrž za pomoto, ker vsi drugi podatki jasno govorijo, da je bil napad nad Davovcem 13. avgusta in ne 7. avgusta. Obstaja možnost, da so te raztrgance 7. avgusta šele zbrali oz. ustanovili in da je datum vzet iz dneva ustanovitve, o. p.

(Se nadaljuje)

Narodnoosvobodilni boj v pisani besedi

(Ob dvajseti obletnici založbe Borec)

Nikolaj Pirnat: Vasi gore

Na maršu

*Skozi noč
udarja dežnih kapelj šum.
Po licih mi polzé kot milovanje
prenežnih ženskih rok.*

*In gredoč
ugreza noga se globoko v blato,
da negotov postaja mi korak
v temini tej.*

*Pred meno
tovariševa senca tone v noč —
bolj slutim, kakor vidim ga z očmi —
i on gre skozi temo tipajoč
kot jaz.*

*Tako veriga črna v noč hiti
v neznano smer, neslišno, brez besed,
in dež jesenski venomer rosi...*

*Že prve kaplje rahlo mi drsijo
za vrat, v rokave, v nedrije, povsod,
in čevlji več mokrote ne držijo.*

*Bilo bi mraz mi, ali v mladih prsih
gori mi vroč in nepogasen plamen,
ki dviga me, ki nosi me vse dalje
na dolgi, težki poti tej.*

*In glej —
v vseh prsih ista svetla luč gori,
v vseh srcih ista jasna misel tli,
prav, kakor da bi tisoč plamenic
nocoj šlo na to pot, razsvetljujoč
s plamenom svetlim gluho, temno noč...*

(Ravna gora, 26. decembra 1943)

Dr. Avguštin Lah

Uvodne besede

Na posvetovanje smo vas povabili zaradi preverjanja in izmenjave pogledov na nastajanje, širjenje in uporabljanje ter uveljavljanje literature, ki govori o delavskem gibanju, naši revoluciji, sodobnih osvobodilnih tokovih in prenašanju pridobitev ter izkušenj iz teh družbenih tokov v nova dogajanja in naše vsakdanje življenje. V prvi vrsti so to vprašanja, ki živo zadevajo uredniško politiko in delovanje naše založbe, pa ne samo naše. (Odslej bomo v naši sredi pogrešali predvsem njenega zadnjega urednika, pisatelja in družbenega delavca Leopolda Suhodolčana. Prav tako smo zadnje dni izgubili Milana Škerlavaja-Petrača, ki je bil organizator in prvi direktor te založbe. Predlagam, da s kratkim molkom posvetimo njima spomin in nekaj misli.)

Posvetovanje Narodnoosvobodilni boj v pisani besedi sta organizirala založba Borec, ki letos praznuje dvajsetletni jubilej, in svet za razvijanje revolucionarnih tradicij pri republiškem odboru ZZB NOV Slovenije; za uvodno besedo so me zadolžili kot predsednika založniškega sveta založbe Borec. Rad bi torej povedal nekaj misli, ne da bi izkoriščal vašo potrpežljivost, niti ne bom skušal posegati v referat Frančka Bohanca in koreferate Vladimirja Kavčiča, Toneta Ferenca, Ivana Križnarja in Emila Cesarja, ki bodo povedali bistvene misli za razpravo.

Mladina, ki je nosila osnovno breme revolucije, ima zdaj petintrideset do štirideset let več, kot jih je imela tedaj. Naravno je, da novi, mladi rodovi sprejemajo bremena družbenega napredovanja in pri tem jim moramo pomagati. Pridobitve narodnoosvobodilnega boja so neizmerne in trajne — svoboda, samoupravljanje, sproščena ustvarjalnost, veliki dosežki na vseh področjih — tega je mnogo, vendar to ni vse. Bistvena so tudi tista izročila, ki plemenitijo ljudi in odnose med njimi ter so še vedno idejno, moralno in čustveno vodilo v iskanju poti napredka. To so, denimo, tovarištvo in solidarnost, napredno pojmovanje razvoja in odnosov, enakopravnost, demokratičnost, sodelovanje, samokritičnost, vedoželjnost, samoizobraževanje ipd. Mi vsi moramo prispevati k temu, da bodo mladi ljudje v vrednotah, ki izhajajo iz revolucije, našli bogate vire za kvalitetno delo, pa naj bo to gospodarsko, kulturno ali drugačno.

Čas neizprosno odmika iz družbenega življenja ustvarjalce in pričevalce iz predvojnega in osvobodilnega obdobja revolucije, zato moramo spodbujati kvalitete in objektivne ustvarjalce del o teh velikih dneh. Oblika spodbujanja so med drugim Kajuhove nagrade, ki jih podeljuje založba Borec, so Nagrade vstaje slovenskega naroda in druge oblike družbene spodbude, ki jih imamo. Vprašamo se, ali lahko pri tem kaj napredujemo, ali lahko širše sodelujemo. Mi smo že razmišljali o tem, da bi Kajuhove nagrade, seveda pa to ni bila samo naša ideja, bile tudi nagrade za dela, ki jih izdaja Partizanska knjiga in morda sploh za tovrstno literaturo in ustvarjanje.

Nadalje bi kazalo poiskati in samoupravno utrditi nove oblike sodelovanja založb pri teh nalogah. Gre zlasti za takšno programsko sodelovanje, ki naj omogoči nadaljevanje pridobivanja sodelavcev in del. Gre tudi za oceno in ovrednotenje vsega tega, za nove obdelave. Dogovoriti se moramo o ciljih sodelovanja, ne samo o oblikah. Mi iz naših izkušenj vemo, in to boste danes tudi nedvomno izpričali, da mora to delo, spominsko, literarno, poljudnoznanstveno ali znanstveno, temeljiti na objektivnih dejstvih, ki jih raziskujemo in ugotavljamo; ko literarno opisujemo dogodke iz narodnoosvobodilnega boja, moramo vseeno biti čim bliže resnici, tako v idejnem kot v zgodovinskem pogledu.

Pot našega nadaljnjega napredovanja teži za tem, da se te ideje širijo na nove zvrsti kulturnega oblikovanja našega življenja. Pisani besedi namreč sledi širše kulturno dogajanje, gledališko, glasbeno, upodabljajoče ipd. Več dobrega na našem tržišču lahko pomeni tudi manj slabega. Stripe, na primer, povzemajo po zelo tuji, tudi idejno tuji, tematiki in z njo ne dosežemo niti vzgojnih niti izobraževalnih smotrov. Glede na interes za to in podobne oblike bo morda koristno na ustrezen način zajeti tudi slednje.

Eno od pomembnih vprašanj, ki bi ga kazalo danes osvetliti, so tudi razmerja in izmenjava naše literature s sodelavci, ustvarjalci v drugih delih naše zvezne skupnosti, v drugih republikah in pokrajinah. Gre predvsem zato, da bi morali mi sami zagotoviti ustrezen delež prevajanja slovenskih del v druge jezike v Jugoslaviji; gre konec koncev za ustrezno predstavljanje naše dejavnosti v svetu.

Poglobiti kaže tudi oceno o nekaterih literarnih zvrsteh, saj, na primer, ugotavljamo, da zaostaja lirika. Razvijati in bogatiti moramo jezikovno, stilno in vsebinsko oblikovanje teh del, ker to hkrati pomeni trajnejšo vrednost del. Trajnejšo vrednost tudi v tem smislu, da bodo lažje prodirala med naše ljudi, pri nas in v zamejstvu.

Kakor vidimo, so vprašanja, ki so danes na dnevnem redu, vsestranskih razsežnosti. Gre za vprašanja kvalitete, vprašanja sodelovanja, vprašanja usmeritve, vprašanja sodelavcev. Zeleli bi, da danes odkrito in jasno poveste, zlasti še, ko praznujemo dvajseto obletnico založbe Borec, kaj je bilo v tem koristnega in dobrega, pa tudi kaj bi kazalo izpopolniti, kje so naše šibke točke.

Ne nazadnje so to tudi vprašanja položaja knjige in razumevanja tistih dejavnikov, ki mislijo na vsa področja literature in ki morajo vedeti, da ima to področje literature svoje časovne razsežnosti. Ne imejmo pred očmi neskončne možnosti ustvarjanja, mi moramo zdaj izkoristiti čim več. Torej, na ta pogovor o načinu dela vas vabim.

Franček Bohanec

Partizanska literatura — kaj je to?

Prav je, da se ob začetnih razmišljanjih, kakšne so nekatere lastnosti tako imenovane partizanske literature, spomnimo velikana takšne umetniške besede, pisatelja Cirila Kosmača. Pred časom se je za vselej ustavilo njegovo pero. Sediva, morda je preteklo deset let, v njegovi pritlični kuhinji, gledava kamnit pod in vdihavava z eteričnimi olji nasičen dopoldanski zrak, ki je silil v hlad portoroške vile. Kosmač sedi tik za odprtimi vrati, ob robu velike mizne ploskve. Edino tihožitje na

Franček Bohanec

mizi sta bila dva zrezka. Prinesel ju je iz Pirana, enega zase, enega za volčjaka, ki se je nekje v igličasti senci zaletaval v prazno.

»Veš,« pravi, »za literata je dovolj nekaj ljudi na nekaj hektarih zemlje, politik pa svoj svet širi, širi, širi...« Oba sva razmišljala o razlikah med njim in med usodo Borisa Kidriča, ker sva o njem, njegovem zaščitništvu, pravkar zaključila njegovo podobo v najinih spominih. Kosmač je bil tak, kot je bil: glas se mu je zatikal nekje v grlu, da se je zvijal, oči so mu hudomušno, skorajda blago porogljivo žarele, vitko telo pa si je, čeprav je sedel, stalno nemirno prizadevalo, da bi ohranilo nekakšno gosposko napetost. Imel je prav, čeprav morda le ne povsem. Pisatelju v resnici zadošča omejen svet ljudi, vendar mora v pisatelju stalno zagorevati moč, ki iz teh ljudi (bolje iz sebe) izbeza tiste niti, s katerimi splete novo življenje, nov svet, sicer po številu ljudi in zemlji, ki jo lahko pretlačijo, skromen, a po časovnih in prostorskih dimenzijah skorajda brezmejen.

S tem lahko začenjamo naše razmišljanje. Ciril Kosmač je v vsej svoji literaturi ostal zvest svojim zaselkom ob Idrijci. Vsa njegova literatura, četudi se dogaja v rimski ječi ali je uokvirjena s pisateljevim bivanjem v kakšnem drugem kraju, se povezuje z usodo ljudi domačega kraja, z njim, ki je bil del njih. Vstaja primorskega ljudstva, njihov odpor proti nasilju italijanske zasedbe in krvavi obračun z nasiljem, je osrednja snov Kosmača in njegovih. Takšen svet je Cirilu Kosmaču zadoščal. Vendar ne dolgo. Začenjajo se mučna leta njegove krize, ki bi jih lahko označili za leta molčanja. Kaj se je zgodilo v pisatelju? V Kosmaču se je rojeval nov svet, njegova ustvarjalna sila pa je terjala, da se je moral ta svet strniti, skrčiti se v zaključeno organsko enoto, nastalo iz doživljajske in umetniško-estetske povezanosti. To se je v njem dogajalo z mnogimi krči in ovirami. V njegov nov svet smo lahko pokukali morda enkrat samkrat. Ko smo dobili Tantadruja! V tem velikem tekstu (enako klasično izčiščenem, kot je Balada o trobenti in oblaku) sledimo nočnemu piranskemu beganju pametnih slaboumnežev sredi beckettovske absurdnosti, ko se naše sočutje trpko veže na ljudi, ki so po steinbeckovski razvezani iz družbenega okolja, trapaste dobričine v plesu baladne porogljivosti. Ta Kosmačev novi svet, drugačen od prvega, ki je vezan na domačo srenjo, se le tu in tam lahko veže na idrijskega, če smemo prvega označiti s tem imenom (po nagnjenju k poglobljanju v psihološka stanja slaboumnih ljudi).

Kaj se je torej zgodilo v Cirilu Kosmaču s partizansko tematiko, z literaturo, ki se je vezala na njegov mladostni svet? Ali je Kosmač staro snov izčrpal? Mislim, da to sploh ni možno. Snov je snov, važen je umetnikov pristop k tej snovi. Tudi snov ljudske vstaje in boja je le snov, odločilen je Kosmačev notranji svet, sestav njegove človeške in umetniške osebnosti. Ali je bil ta že prej v odnosu do partizanske tematike premalo živ? Ni moj namen, da na tem mestu podrobneje razčlenjujem genezo in strukturo Kosmačeve proze, opozarjam pa na to, da je bil njegov odnos do svojega sveta ob Idrijci vseskozi živ, spremenljiv, svež in ustvarjalen. Ko prelistavamo njegov roman Pomladni dan (tako bi morda najlažje opredelili njegovo najdaljšo prozo, ki je po kompoziciji ena sama eksplozija), opazamo, da je Kosmač v slovenski literaturi med prvimi vnašal v grobe vojne podobe mehkobo človekove narave in nas grel s toplimi pokrivali prefinjenih medčloveških odnosov. Tudi oblika: pisanje v prvi osebi in način: spominska pripoved, dajeta epski obnovi vojnih dogodkov lirski pridih, blagost in pristnost. Tako je pokazal svoj živ in spreminjajoč odnos do snovi, ki je bila v bistvu partizanska, ustvarjalno moč pa je razodeval tudi v odpravi klasične kompozicije romaneskne tehnike epske pripovedi. Odpravil je glavnega junaka in ga zamenjal s svežimi skicami življenjskih usod ljudi, da je tudi s tem umetniško uresničil svoj prisoten, močan in vendar ne nikjer

puhlobesedno deklariran svetovni in življenjski nazor: videti sebe v konkretni sredini drobnih usod, ki se vse odigravajo pod istim lokom zemeljske in človeške obstojnosti.

V vsej prvi povojni partizanski literaturi se kaže podobno: zapuščanje reporterske in posredne dokumentacije vojnih grozot (spopadov, zmag in porazov, moralnega boja in izdajstva) na dveh ostro zarisanih polih: temnem, ki so ga predstavljale sile vsakršnega nasilja, in svetlem, ki se je grel v nedrih ljudske borbenosti. Novo, kar se je pojavljalo, je bilo prizadevanje, da se likom iz svetle strani da globljo psihološko verodostojnost in da se iz njih razbere tiste srčne utripe, ki so dajali pogumu, smelim odločitvam, velikim podvigom, močnemu zanosu, trdim upom in veri v novo tovarišstvo vsebinsko prepričljivost. Temna stran je ostajala (tudi pri Cirilu Kosmaču) vedno bolj ali manj na isti ravni (v slabi partizanski literaturi si je celo iskala slabe razvojne poti v cenenem karikiranju, v shematičnem predpostavljajanju, in moralnem vrednotenju itd...). S to zgodovinsko karakteristiko lahko opredelimo mnogo pisateljskih imen povojne slovenske partizanske pripovedi. V mnogih obsežnih besedilih s kasnejšim datumom izida najdemo to črno-belo polarizacijo oseb in sil.

Slovenska kulturna politika v petdesetih letih je bila mnogokje zmedena: ali je hlastala za obnovo starega, medvojnega ali se je slepo zgledovala pri zahodnoevropskih idealih, predvsem pa se ni mogla izvleči iz dogmatičnosti. V paroli, da je umetnik »inženir duš«, se za zveneco frazo skriva izgubljena revolucijska sila, vsakršna osebna in družbena revolucionarnost, saj preneha veljati tisto, kar je bila tudi pri nas gonilna sila narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije in kar je Edvard Kardelj tako precizno označil: ustvarjanje. »Ustvarjanje pa je boj, boj v malem in velikem, boj z materijo, boj v družbenih odnosih, boj z zaostalostjo mnenj«. Tako se v slovenskem prostoru niso hitro izoblikovali liki, kakršne poznamo v drugih jugoslovanskih književnostih tistega časa (za primer zgolj opozarjam na roman Dobrice Čosića *Daleč je sonce*), ki bi prerodili svetli del partizanske snovi in mu dali naravne možnosti, da se vključuje v aktualni, sočasni svet, v duševno ozračje, ki se je oblikovalo in ki je mnogokje šlo iz kreativne predmetnosti v svet običih in s tem abstraktnih kategorij: pri nekaterih v svet bivanjske resničnosti, pri večini pa v kolesnice iskanja nekakšnih socialno-etičnih idealov, ki naj bodo kot kritike obstoječe družbe, ne pa več kot del celostnega boja.

Za to obdobje je značilno, da so med vodilnimi bili literati, ki so se izoblikovali tik pred drugo svetovno vojno in zlasti med vojno. Niso hoteli ostati pri prejšnjih stopnicah razvoja, ampak so se, čeprav z naporom, vključevali v sočasne poteke duševnih dogajanj. Izmed njih je Matej Bor eden najbolj izrazitih primerov. Samo za ilustracijo: ob koncu petdesetih let je napisal dramo *Zvezde so večne* (1959), ki je požela splošno priznanje. V njej so etično razgaljeni belogardisti in klerikalni intelektualni zbor raznih ustrojev in različne starosti. Ustroj je pogojen s starostjo, oboje pa z individualno podobo, ki ima izrazite črte zgodovinskega ritma slovenske stvarnosti od predvojnih razmer v vojni čas. Na tej etični krivulji z ljudmi nastajajo neke vrednote, ki naj bodo obnova moralne čvrstine. Torej gre za zanimiv spoj razkroja in rasti v sredini, ki se je družbeno, politično in zgodovinsko izničila. Zato imajo etične vrednote zanosno, svežo in prvinsko vsebino, kot so ljubezen, hrbteničarstvo, borba za čistost in svojevrstnost lastne podobe, za vključnost človeka v družbo in za njegovo počlovečenje narave. Vendar Matej Bor (čas je bil tak) seže že v eksistenčne probleme, v ontološkost pojavov in stvari, bitja in bivanja, kar je bil nekakšen vzporednik tedaj prodirajoči eksistencialistični miselnosti. Tako vidimo premike: Matej Bor je en del partizanske snovi (protirevolucijo)

obdelal kot snov za revolucijsko preobrazbo in osmisli tisti del človekove individualne eksistence, ki naj prispeva k človekovi težnji po osebni sreči.

Zadržal bi se na tej izkušnji: partizanska literatura je živa in sveža, če se zrašča z aktualnim duševnim svetom, če je v zlahtnem pomenu aktualistična, če išče odgovor na vprašanje časa, če reagira na resnično stvarnost kot sredstvo in orodje, ki brez sentimentalnosti, to je lectarske literarne manire, in brez lažnega zanosa (glorifikacija se kaj kmalu olevi) upodablja tudi krutosti razdivjane človeške narave brez spogledovanja in brez demagoške želje, da za vsako ceno učinkuje s svojimi grobimi črtami. Tudi poceni črno-bele podobe se razsujejo pod rušilno silo vznemirljive srhljivosti resničnosti, ki se zaje v žive pore dnevne miselne in čustvene vznemirljivosti.

Za slovensko partizansko literaturo petdesetih let je karakteristično, da je šla precej mimo bučnih kritičnih odzivov v dnevni publicistiki. Lahko bi celo naštevali o njej izjave nove generacije, ki se je po vojni izoblikovala, ki so govorile, da je razočarana nad to literaturo, češ da ji ničesar ne pove zaradi svoje preproščine. To generacijo je zajel intelektualizem, ki pa je bil šolski, nedoživet, brez življenjskih izkušenj zagovornikov te usmeritve. Tudi pri starejših literarnih poročevalcih je bilo premalo idejne ostrine. Tako lahko opazimo, da je mnogo del Miška Kranjca s to tematiko šlo v pozabo z odrinjenim komolcem. Zopet samo za ilustrativen primer: o Kranjčevih Macesnih nad dolino (1957) lahko beremo, da »gre za težke zgodbe iz partizanskih časov, da je Kranjec poskušal doumeti in poustvariti človeka in pokrajino v škofjeloškem hribovju za narodnoosvobodilnega boja in v prvem povojnem desetletju in je z nenavadnim umevanjem preproste, zlasti doraščajoče deklške duševnosti upodobil več ženskih značajev, ki pa so morebiti bolj sorodni njegovim prekmurskim 'junakinjam', kakor bi dopuščal stvarni, realistični slog. A tudi nekatere moške osebe je izoblikoval v žive, prepričljive like« (A. Slodnjak).

Ni moj namen, da bi polemiziral s takšnim odnosom, ker je tipičen za ves idejno razvodeneli čas in je v tem primeru celo priznaven za takšno literaturo, marveč naj opozorim na dejstvo, da se s tem pomika partizanska tematika na obrobje: vsebinsko stran zamenjuje literarna obrt ali neobrt, idejno ost (propad partizanske matere, ki je doživela med vojno največjo možno tragiko) v psihološke nianse in totaliteta problemskega sveta (boj za čistost socialno-etičnega udejstvovanja v dnevni slovenski resničnosti itd...) se preveša v komparacijo, ki je lahko samo medla: kakšna je razlika med prekmurskim in gorenjskim dekletom.

Iz tega želim povleči še drugačen zaključek: živa literatura, četudi ji damo prizvok te ali one omiljene ali osovražene literarne smeri ali šole ali skupine ali klike itd., se ne da uničiti. Poetičnost te Kranjčeve pripovedi raste, njegova angažiranost, ki ostaja v mejah razsodne naravnosti, pridobiva, odkriva nam pa človeške podobe, ki imajo korenine v pravih družbenih plasteh in izvirajo iz najglobljih človeških por, vezanih na spreminjajočo se in aktivno vlogo slovenskega človeka. Televizijska realizacija tega romana je delo popularizirala, filmski jezik pa ni dosegel umetniške govornice literarne besede, ki ga je ta medij ponovno potegnil iz krivične pozabe.

Ni odveč, da razmislimo še o tem, kako naraščajoča časovna razdalja do narodnoosvobodilne vojne ne deluje vedno tako, kot se običajno predpostavlja. S tem, pravijo, ko nam bodo znana še tista zgodovinska dejstva, ki so trenutno še zavita v meglo, bodo lahko nastala velika literarna besedila. Časovna distanca tudi pogloblja in umirja našo sodbo, ki bodi motivacija za pisanje velikega teksta. Takšna domneva o jutrišnjih uspešnicah zveni zelo prepričljivo, zlasti še tedaj, kadar jo zagovorniki podprejo z zvenečimi literarnimi imeni (Lev N. Tolstoj) in velikimi epskimi

pripovedmi (Vojna in mir). Ko pa stvar pogledamo pobliže, na slovenskih primerih, ki so bolj razvidni, se nam stvari ne zdijo toliko prepričljive. Seve, da to ne pomeni zanikanja te trditve v celoti, poudarja le to, da lahko velike tekste napišejo le veliki umetniki, osebnosti, ki sežejo preko zgodovinskih dejstev v biti poteka dogodkov, kakor se je ta odtisnil v tisočeri podobah partizanov. Vzemimo deli Bena Zupančiča: *Sedmino* (1957) in *Noči in dnevi* (1977). V obeh delih so najlepša tista mesta, ki so napisana s pisateljevim doživetjem, v slednjem pa so najbolj papirnata prav tista mesta, ki so nastala na podlagi študija zgodovine (bitka za Turjak). V prvem delu daje čar besedam tisto čudovito prepletanje dveh čustvenih odnosov mlade generacije do vojne in preko nje do sveta obče. Zanos vojne se pogloblja s tem, da se staplja v nekakšno resignacijo, ki je zajela povojno občutenje dela mladine. Po tem je *Sedmina* edinstvena. Zato lahko dodamo temu še tale zaključek: v vsakem literarnem delu (tudi v partizanski literaturi) je več plati, ki se medsebojno prepletajo. Nov čas z novim nasutjem prinaša novo občutenje, z novim občutenjem pa nove umetniško-estetske učinke. Nič ni ponovljivega. Zato je tudi zelo tvegana trditev, da je za velik tekst nujna časovna distanca. V tem je prej nekaj iluzionistične tolažbe.

Evolucijo tematike narodnoosvobodilnega boja lahko opazamo še z mnogih drugih vidikov. Mateja Bora roman *Daljave* je roman o človekovi podzvesti (M. Mejak). Tako so postali ljudje, da se izrazim z besedami kritika, »poosebljenje ciljev«, torej pobud in zavor v sebi, v premagovanju ovir, ki jih trgajo v sebi med telesnostjo in duševnostjo, in ki jih družbeno odtujujejo in zblížujejo. Strgane so logične vezi, ki jih narekuje dogajanje po poteku časa in kraja. Zato je upravičena sodba, da je roman velika parabola. Z drugimi besedami: poskuša se iztrgati iz zgodovinske resničnosti tako, da bi ta resničnost zadobila nadrealistični pomen. Evolucija partizanske snovi pa gre lahko še dlje, da se izgubi tisto, kar je gibalno te snovi (bolj, kot ga opredeljuje Kardelj v prejšnjem citatu). Tako prehaja Edvard Kocbek v zbirki *Strah in pogum* (1951) do takšne reprodukcije resničnosti, kjer se z novimi izraznimi sredstvi (eksistencialističnimi) sprevrže tudi miselnost v svoje nasprotje: v navidezni humanizem (bojazen za usodo razrednih sovražnikov), ki čustveno močne in dražljive podobe pripelje do razsula idejne osti boja. Evolucija tematike narodnoosvobodilnega boja se kaže še v tem, da pisatelj vedno bolj in bolj prepletajo partizansko snov s sodobno. Tako Karel Grabeljšek od izrazitih partizanskih pripovedi (v uspelem romanu *Med strahom in dolžnostjo* je največ zgodovinske avtentičnosti v atmosferi, ki bogati pripoved) pride do novih del, kjer se staro le vpleta v novo in je vedno več sodobne snovi (romana *Nioba* in *Bolečina*). Evolucija je lahko tudi stilna: pot od socialističnega realizma v kritični realizem je očitna pri poslednjem.

Silnice iz šestdesetih in sedemdesetih let, ki so spreminjale narodnoosvobodilno tematiko, so bile tako izrazite, da smo dobili literarna dela velikih zgodovinskih pejsažev (M. Kranjec: Za svetlimi obzorji z osrednjimi motivnimi sklopi: Grčarica, Turjak, pohod 14. divizije na Štajersko) in uspešen roman akcije z vsemi atributi popularne epopeje (Tone Svetina: *Ukana*). Za obe deli je poleg tega še zanimiva menjava zgodovinskih in fiktivnih likov v različnih medsebojnih razmerjih. Kakor imamo besedila, ki izrekujejo partizansko snov z vidika enega družbenega sloja (Grabeljšek z opisi psiholoških stanj kmeta), tako so določeni družbeni sloji dali partizanskemu sporočilu tudi vse svoje stanovske karakteristike. V vrh takšne sporočilne literature, ki se ne izogiba oblikovalskega postopka s pripovednimi stremljenji, sodi memoristika Edvarda Kocbeka in Josipa Vidmarja (*Dnevnik*, *Listina*, *Obrazi*). Nove pisateljske generacije se lotevajo partizanske snovi enako iz svojih

izkustev. Te pa, gledane z zornega kota otroka ali odraščajočega mladeniča oz. mladenke, so grozljivo grobe, mrko pošastne in skrivenčene, kot da se na vse gleda v konveksnem ogledalu (Jovanović, Božič, Rožanc). V nekaterih od teh del se opaža še vedno pojav izločanja (pri Jovanovičevi Osvoboditvi Skopja je ostalo od vsebine boja le nasilje z atributi, ki jih pozna sleherna obravnava vojne snovi). V večini del pa se ob vživljanju v minulo ohranja vsebina osvobodilnega boja in ljudske revolucije, gibal slovenske vstaje in odporov, a proces gre v smeri, o kateri smo se zadržali pri Mateju Boru: gre za obnovo nekaterih etičnih vrednot.

V šestdesetih letih je nastalo največje število literarnih del s to tematiko. Število slovenskih avtorjev, ki se lotevajo te snovi, se je dvignilo na približno osemdeset. Podatki povedo, da je partizanska literatura izredno obsežna (naštejmo lahko brez naprezanja okoli 200 del!). Nove pokrajine dobivajo svojo zgodovinsko umetniško kroniko: s Kavčičem Poljanska dolina (Žrtve), s Habjanom Slovenska Koroška (Trotamora), z Vipotnikom Ljubljana (Enainštirideseto in Petinštirideseto), z Zupanom Dolenjska (Menuet za kitaro), z Zidarjem Gorenjska (Dim) itd. Motivacija postaja vedno bolj pestra, bolj poglobljena, bolj dognana. Tako ženejo Kavčiča zanimanja za delovanje močnih strasti, Habjana patriotična nacionalna prizadetost, Vipotnik razmišljanja o skrajnostnih potih revolucije, Zupana psihoanalitična stanja človeka v telesnem naprežanju. Naj zaključim z mislijo: partizanska tematika je še vedno živa motivacija za stalno nastajanje literarnih del, ki lahko dajo nove svetove. V okvirih celotne slovenske književnosti po izjemnosti, dosežkih in množičnosti, je partizanska literatura prerasla vse ponavljajoče se literarne teme (kmečke upore, celjsko snov, motiv lepe Vide).

Partizanska literatura — kaj je to?

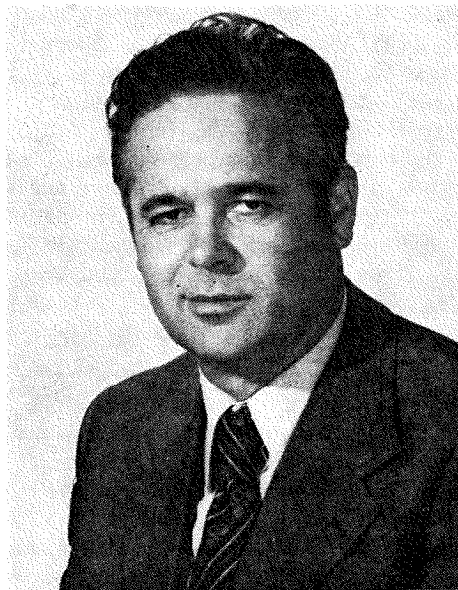
Za oznako, kaj je partizanska literatura, naj zopet izkoristim vodilni citat tega razmišljanja. Partizanska literatura je ustvarjanje, je »boj, boj v malem in velikem, boj z materijo, boj v družbenih odnosih, boj z zaostalostjo mnenj« (Edvard Kardelj). Odraža moč, čustva in sporočila boja, zmage in stiske, ki so na velikem pohodu osvoboditvenega preroda. In ker partizanska literatura stoji v koloni tega zapletenega in težkega procesa, je človeška in umetniška hkrati, zlasti še tedaj, kadar poišče v ljudeh, ki so nosilci te osebne in skupnostne vsebine, tista sečišča, ki z radostjo ali bolečino režejo kolesnice proti tistim velikim smotrom, ki se jih da zaslutiti samo z intuicijo močnih pisateljskih osebnosti. Ta intuicija pa ob partizanski tematiki še daleč ni izčrpana...

Vladimir Kavčič

Iskanje in odkrivanje resnice

Po dvajsetih letih dela v založbi Borec bi rad opozoril na nekatere vidike njenega delovanja in osvetlil nekatera spoznanja, ki sem si jih pridobil bodisi kot urednik bodisi na drugih delovnih mestih. Gre za okoliščine in doživetja, ki jih ni mogoče strniti v številke, ki pa so v vsebinskem pogledu sestavni del tistega, kar je v dveh desetletjih sooblikovala in v javnost posredovala ta založba.

Gre za stike z ljudmi, za stike z avtorji knjig, ki so značilnost in posebnost te založbe. Gre za avtorje, ki v veliki večini niso bili in niti niso želeli biti poklicni pisci. To so avtorji, ki v večini primerov niso imeli tiste formalne izobrazbe, ki se od piscev knjig navadno pričakuje. Pogosto so bili to ljudje, ki niti svojega mate-

Vladimir Kavčič

rinega jezika niso dodobra spoznali, o svojih doživetjih so pisali brez velikih začetnic, tudi brez pik in vejic, toda imeli so nekaj, kar večkrat manjka tistim, ki izpolnjujejo vse formalne pogoje in imajo hotenje, da bi bili poklicni pisatelji.

Ti ljudje, o katerih pripovedujem, so bili vsi po vrsti udeleženci narodnoosvobodilnega boja, na svojih plečih so nosili izkušnjo revolucionarnega vretja, izkušnjo boja za svobodo in humanistično preobrazbo naše družbe. Mnogi od njih so v tem boju krvaveli telesno in duhovno, dobili so rane, ki so jih zaznamovale do smrti. Toda to niso bili ljudje, ki bi se nemočni postavili proti viharju, ki je divjal čez deželo, čeprav se jim je včasih pripetilo tudi to, toda s pretežnim delom svoje osebnosti so to vendarle bili aktivni sooblikovalci revolucionarnih sprememb, aktivni dejavniki v oboroženih spopadih, v organiziranju podtalnega delovanja in vsega tistega, kar na kratko imenujemo naša revolucija. V to revolucijo so poleg del vizionarjev, ki so gledali desetletja in celo stoletja v prihodnost, vtkana brezštevna dejanja stotisočev neznanih in brezimnih ljudi, dejanja in preizkušnje, ki so se v tistem času zdele vsakdanje, toda v njih se je izražala vsa veličina človeka, vse njegovo dostojanstvo, nacionalni ponos, moralna zrelost in odločenost, vztrajati na svoji zemlji, ustvariti bolj človeško prihodnost sebi in svojim otrokom.

Pred leti so novinarji nekoga od njih, ki je bil tedaj že objavil dve ali tri knjige spominov, vprašali, zakaj piše. Odgovoril jim je, da išče resnico. Ta odgovor je bil na svoj način presenetljiv. Dal ga je človek, ki ga je življenje pestilo od mladih nog. Rodil se je v revni družini, s sedmimi ali osmimi leti je moral iti za pastirja, s petnajstimi leti je bil že delavec v gradbenem podjetju. V osvobodilno gibanje se je vključil takoj na začetku in v vojni preživel razvojno pot od navadnega partizana do višjega častnika. Osebo je tako rekoč doživel vse, kar je v tistem času bilo mogoče doživeti, strah in pogum, padce in vzpone svoje osebnosti, največje radosti, pa tudi bolečine in razočaranja. V njegovem vseskozi dejavnem življenju ni bilo časa, da bi se naučil obvladovati en sam jezik, o gramatiki ali stilistiki najbrž še tudi zdaj, ko je že vrsto let upokojenec, ne ve dosti, to ga tudi nikoli ne bo posebno zanimalo, toda v svojem doživljanju življenja je dosegel globine, do katerih se mnogi naši akademski pisci ne bodo nikoli dokopali.

Kajti, iskanju resnice se lahko posvetijo le ljudje, ki so osebno doživeli najbolj krute življenjske preizkušnje in so v sebi ohranili toliko duhovnega zdravja, da so zmogli izoblikovati vizijo drugačne, višje človečnosti. Resnico iščejo le najbolj izpostavljeni in izbrani duhovi. Večina ljudi se zadovolji z videzom dogodkov in s površino stvari. To seveda ne pomeni, da bi videz dogodkov in površino stvari omalovaževali, ali da bi jih lahko celo zanemarili. Spoznavati moramo tudi te razsežnosti. Tudi z zgodovinskimi dogodki in zgodovinskimi osebnostmi je tako. Zunanja in površinska plat dogajanja je predpogoj za spoznavanje in vrednotenje globlje in pomembnejše vsebine.

Tudi v dejavnosti založbe, o kateri govorimo, ni bilo drugače. Izdala je celo vrsto knjig, ki pri opisovanju zgodovinskih dogodkov ostajajo na površini.

Pri tem je urednike in vse, ki so odločali o programu, vodilo prepričanje, da je boljše še tako preprosto in enostavno pričevanje kot nobenega. Takšnih pričevanj je zlasti v prvih povojnih letih bilo več. V ljudeh še živa in sveža doživetja so terjala neposredno izpoved. Šele kasneje je napočil čas, ko se je bilo mogoče spraševati po medsebojni zvezi dogodkov, o njihovem vsebinskem prepletanju in dograjevanju, doživetja enega so se soočila z doživetji drugih, izkazalo se je, da je osebni spomin lahko varljiv in enostranski, da ga je treba soočiti s pisanimi viri in pogosto se je izkazalo, da je tudi dokumente treba brati s potrebno distanco in

vednostjo, da je dobro soditi, v kakšnih okoliščinah so nastajali in kaj je njihov sestavljalec hotel z njimi doseči.

Faktografska plat medvojnega in revolucionarnega delovanja se je z leti izpopolnjevala, k čemur so svoje prispevale tudi stotine knjig in tisoči člankov, ki so jih napisali neposredni udeleženci teh dogodkov. Njihovo preučevanje je postavljeno na znanstvene temelje, že zbrani in objavljeni viri so trdna osnova in spodbuda za nadaljnje preučevanje in za odkrivanje globljih in splošnejših resnic o polpreteklih časih in o ljudeh v njih.

Razen resnic in spoznanj, ki jih obravnava zgodovinopisje in jih bo v prihodnje lahko obravnavalo vedno bolj poglobljeno, pa obstajajo še druga vprašanja in problemi, splošnočloveške resnice, ki se jim zgodovinopisje najbrž ne more približati tako, da bi jih zaobjelo v celoti, prikazalo in zaobjelo v vsej njihovi čustveni barvitosti in silovitosti.

Gre za tiste globlje človeške resnice, za doživljanje in izražanje teh resnic na način, ki mu pravimo umetnost. Naj z nekaj primeri ponazorim, za kaj gre.

Pred več kot petnajstimi leti je na urednikova vrata v založbi potrkal Jože Vergan, skromen in zadržan človek, doma iz Marezig v Istri. Govoril je nekako raztreseno in ne preveč zbrano. Potrebno je bilo kar precej časa, preden sva ugotovila, da ima doma zajeten rokopis, v katerem je opisal svoja doživetja pod italijansko okupacijo, znani upor v Marezigah, iskanje dela in zaslužka v predvojni Jugoslaviji, odhod v Španijo, sodelovanje v bojih na strani španske republikanske armade, taborišče za vojne ujetnike v Franciji, doživetja med drugo svetovno vojno v francoskem odporniškem gibanju. Doživetja, ki so bila subjektivno in objektivno izredna, enkratna. Doživetja, ki so bila že sama po sebi zadosten razlog za pisanje in za objavo v knjigi. Toda Jožetu Verganu ni šlo za to, da bi ovekovečil svoja lastna doživetja. Spraševal sem se, zakaj pri opisovanju dogodkov nikoli ne stopa v ospredje, zakaj vso svojo pozornost posveča drugim, soborcem, prijateljem in tovarišem. Odgovor na to vprašanje sem zaslutil, ko sem ga obiskal na njegovem domu. Bil je že toliko zrahljanega zdravja, da ni mogel priti v Ljubljano. Ves dan sva pregledovala korekture knjige, ob vsem, kar je bilo še napisano in postavljeno, je vedel povedati še toliko novega, da bi bilo mogoče napisati novo knjigo in zvečer, čeprav je bilo vreme jesensko odurno in neprijetno, po Portorožu se je ves dan vlačila megla, deževalo je nepretrgoma in z morja je neprijazno vleklo, se nikakor ni mogel ločiti od svojega dela, spremljal me je na avtobusno postajo in mi neprestano zastavljal vprašanja, v zvezi z njim. Preizkušal me je, kot svojega prvega kritičnega bralca. Polagoma in šele kasneje je postopoma stopilo v zavest tisto, kar je bilo zanj najbolj pomembno. Reven in neuk kmečki fant je moral zapustiti domačo hišo in se podati v tuji, negotovi svet. Toda povsod je srečal ljudi, ki so trpeli podobno kot on, ki so mu bili pripravljeni pomagati, s katerimi je zaživel v najiskrenejšem prijateljstvu in tovarštvu, ki je segalo že tako daleč in globoko, da so bili pripravljeni zanj žrtvovati svoje življenje, kakor je bil on pripravljen svoje žrtvovati zanje, kot nekaj najbolj samoumevnega. Ne jezik ne socialno poreklo ne nacionalna pripadnost, ničesar ni moglo ovirati teh ljudi, da ne bi med seboj skovali najtrdnjše človeško solidarnost, najvišje vrednosti, do katerih se lahko dokopljete človek.

To globoko osebno spoznanje je bilo tisto, ki mu je, komaj pismenemu, potisnilo v roke svinčnik in ga sililo, da je nešteto dolgih noči preslonel nad papirji in z največjo muko iz svojega spomina razbiral ljudi in dogodke, da bi prek njih izrazil tisto veliko, ki še nima besede, ki po njegovem prepričanju in po njegovi vrednosti, ni bilo še nikoli izrečeno.

Doživetja posebne vrste so bila srečanja s Tonetom Ožboltom. Celo desetletje, če ne več, je z največjo skrbnostjo zbiral in zapisoval pričevanja o vsem, kar se je zlasti med drugo svetovno vojno zgodilo v Kolpski in Čabranski dolini, vse, kar je bilo v zvezi s partizanskimi tiskarnami. Vse to je seveda bilo prepleteno z njegovimi najbolj osebnimi in najbolj pretresljivimi doživetji. Toda njegovo zazrtost v tiste dogodke je preveval poseben žar, silno spoštovanje do trpljenja in gorja, ki so ga preživeli on in njegovi rojaki. V prestanem in preteklem je odkrival tiste nadčloveške in nadčasovne energije, ki so njemu in njegovim dajale moč, da so v najtežjih časih vztrajali in preživeli. Pa ne preživeli kot pasivna bitja, temveč kot aktivni sooblikovalci, kot neskončno potrpežljivi, vztrajni in pogumni oblikovalci novih možnosti za življenje. In iz vsega tega izvirajoča nepopustljiva volja in želja, da se to, kar so doživeli, ne bi nikoli pozabilo, ne zaradi povečevanja spomina, temveč kot izkušnja, ob kateri bi se lahko navdihovale prihodnje generacije, da ne bi klonile, čeprav bi se znašle še v težjih preizkušnjah. In ob vsem tem še njegovo najgloblje prepričanje, da je treba očuvati sleherni zaselek, vsako ped obdelane zemlje v tistih najbolj odročnih krajih, prepričanje, da je treba hitro in učinkovito omogočiti ljudem, ki so odšli po svetu za kruhom, da se vračajo na svojo zemljo, da naprej živijo z njo, čeprav ne več samo od nje.

V tem razmišljanju o piscih partizanih nikakor ni mogoče mimo Matevža Haceta. Napisal je vrsto knjig, od katerih niso bile vse najbolj pravično ocenjene. Pa tudi mimo tega bo šele v prihodnosti mogoče odkriti in upoštevati vse razsežnosti njegove izredne osebnosti. Predvojni delavski aktivist, partizanski borec in komandant, človek, ki je v neštetih situacijah izpostavljal svoje življenje, nedvomno revolucionar in s svojimi pogledi usmerjen v prihodnost, toda človek, ki je vedno trdno stal na zemlji, ki je zemljo dobesedno spoštoval kot vir življenja in pogoj človekovega bivanja. Človek, ki je ne samo intimno užival v telesnem delu, ampak je v tem delu odkrival tudi globlji smisel človekove eksistence. Ta Matevž Hace je tudi v najbolj prelomnih časih, v časih, ko je bila preteklost v imenu svetlejše prihodnosti najbolj odrinjena in nezanimiva, znal ohraniti največje razumevanje za preprostega, kmečkega, bajtarskega in delavskega človeka.

Matevž Hace se je v najbolj kritičnih situacijah zavedal svojega človeškega dostojanstva, vedel je, kaj mu nalaga dolžnost, do kod sega njegova zvestoba. Znal je spoštovati svoje ljudi, svoje soborce, razumel je njihove napake in slabosti kot svoje lastne, razumel je celo tiste, ki so v kritičnem trenutku obrnili hrbet revoluciji, ki so stregli po življenju tudi njemu samemu.

Tisti, ki so Hacetu osebno poznali in ki znajo brati njegove knjige, vedo, da je marsikaj od tega tudi v njih. To niso stvari, ki bi jih bilo mogoče preprosto izreči in napisati. Napisane in izrečene prerade izzvenijo deklarativno, parolarsko. Vdah-niti jim življenje, je napor in tveganje, v katerem so se preizkušali največji umet-niki, in se še bodo, dokler bo obstajalo človeštvo. Mislim, da bo o Matevžu Hacetu in njegovih knjigah treba napisati še eno knjigo, da bi postalo še bolj očitno in dostopno širšemu krogu bralcev vse tisto, na kar v času njegovega življenja nismo bili dovolj pozorni.

Vse to seveda ne pomeni, da Matevž Hace in vsi drugi, ki skušajo s pisanjem izreči globljo in pomembnejšo resnico o svojem času, niso bili in niso sestavljene in celo same v sebi protislovne osebnosti, da se ni v njih prepletalo staro z novim, znano z neznanim, revolucionarno s tradicionalnim, vsakdanje z vzvišenim. To se navsezadnje prepleta v vsakem človeku. Toda tisto, kar te pisce partizane dela od njih različne in posebne, je njihovo plemenito hotenje po boljših in lepših medčlo-veških odnosih, v čemer so videli smisel revolucije in svoje žrtve. Od drugih jih

razlikuje globina doživetij, globina človeških spoznanj, pa tudi globina spoznanja, celo razočaranja, da s tolikšnimi žrtvami in s tolikšnim trpljenjem ni bilo mogoče za človeka storiti več in hitreje.

Omenil sem tri pisce knjig, ki jih je založila založba Borec. Vsi trije so žal že mrtvi, kakor so mrtvi že prenekateri drugi, o katerih bi bili dolžni spregovoriti na enak način. Desetine, morda na stotine takšnih ljudi, ki v revoluciji in vojni iščejo in odkrivajo globlje resnice in pomembnejše resnice, kot sta vsakdanji standard in osebno zadovoljstvo, in bi te resnice radi posredovali tudi drugim, še živi. Tudi tu med nami jih je lepo število. Iz razumljivih razlogov ne moremo o njih govoriti na enak način kot o mrtvih, ki so svoje delo že zaključili. Toda njihovo delo in njihova hotenja, njihove najplemenitejše misli nas zavezujejo, da se ne zadovoljimo s površinskimi in površnimi resnicami našega časa in sveta. Iskati in odkrivati moramo njegov globji smisel in pomen, tudi za ceno osebnega tveganja.

Nada Dragan-Carevska

Burja

*Hrumi tam zunaj strahovita burja,
stoletno drevje zviija se, ječi.
Zemljo pretresa zlobna moč neurja,
dež v okna se zaganja in bobni.*

*Za kratek hip pretrga blisk temo
in razsvetli samotno, blatno cesto.
Strahoten grom razparal je nebo
in znova je v temi utonilo mesto.*

*Zlovešče žvižga veter v črno noč,
kot da pekel odpira se pod nami.
In človek, v nemi grozi predse zroč,
zapre oči kot v demonski omami.*

(1941)

Dr. Lev Svetek-Zorin

V snežnem viharju

*Bele snežne zavese
z blazno, silno brzino
v plesu se divjem podé;
solzne oči ti slepijo,
grizejo lica premrla,
spodnašajo trudne nogé.*

*Danes si človek in Bog
zreta naravnost v oči
sredi narave togotne;
besno zdivjale nocoj
sproščene svojih verig
neznane so sile strahotne.*

*Padajo konji, ljudje
— nemočne, šibke bilke —
pod sunki viharja zbesnelega;
trga se, znova se spaja
črna veriga ljudi
sredi polja zledenelega.*

*Razbičal pekel je nocoj
svoje podzemske moči,
da v snežnem viharju rjovijo ...
... A gori ozri se v nebo:
skozi polnočno temo
spokojno zvezde žarijo ...*

*(S pohoda Ljubljanske brigade, Vrata,
10. januarja 1944)*

Tone Ferenc

Zgodovinska dela o narodnoosvobodilnem boju v založbi Borec

Tone Ferenc

Bilo je poslednje moje srečanje z glavnim in odgovornim urednikom založbe Borec Leopoldom Suhodolčanom, ko me je prosil, naj bi na sestanku delavcev založbe ob njeni dvajsetletnici spregovoril nekaj o svojih pogledih na založbin prispevek k spoznavanju zgodovine našega narodnoosvobodilnega boja. Nisem mogel zavrniti prošnje tako žlahtnega človeka, s katerim sem v preteklih letih sodeloval kot pisec in kot član žirije za Kajuhove nagrade. Cenil sem ga še posebej zato, ker je z enako gorečnostjo, kot je pisal svoja dela, opravljal tudi uredniško delo in imel pri tem naklonjen in pošten odnos do piscev. Njegova smrt me je prizadela in zelo ga bom pogrešal. Kot zgodovinar narodnoosvobodilnega boja

pa vsaj posredno spremljam delo naših založb pri izdajanju zgodovinske dokumentarne literature in ob tem tudi razmišljam o posameznih, predvsem specializiranih založbah. O založbi Borec menim tole:

1. Založba je tudi na področju izdajanja zgodovinskih dokumentarnih del opravičila svoje ime in ves čas izpolnjevala svoje poslanstvo. Iz njene bibliografije za leta 1958—1978 vzemo, da je objavila okrog trideset obsežnejših zgodovinskih razprav o različnih temah narodnoosvobodilnega boja, med katerimi sta tudi edini zgodovini dveh slovenskih partizanskih divizij (18. in 31.), pa legendarnega Pohorskega bataljona, nekaterih partizanskih dejavnosti (gospodarstva, zdravstva, radiotehničnih delavnic itd.), partizanskih vojaških operacij (npr. prvih štirih slovenskih narodnoosvobodilnih brigad pozimi 1942—1943, dražgoške bitke itd.), narodnoosvobodilnega gibanja na nekaterih območjih, zločinih okupatorjev in kontrarevolucije (Sv. Urh itd.), in še bi lahko naštevali. Res ni mnogo del, ki bi segala v sam vrh slovenskega zgodovinopisja narodnoosvobodilnega boja, vendar tudi ni dela, ki bi se ga pisec in založba morala sramovati. Sodim, da je bilo spodrseljave glede kakovosti objavljenih del pri nekaterih drugih založbah več. Založba ni nikdar zdrsnila pod raven, ki ne bi ustrezala našemu času in prostoru in ni izdajala slabega čtiva, da bi finančno omogočila izdajanje dobrega. Pri tem ocenjevanju je seveda treba upoštevati dejstvo, da se je ob že specializirani založbi čez nekaj let pojavila nova specializirana založba, ki zalaga večino knjig iz Knjižnice NOV in POS in Knjižnice OF, ki uživata večjo družbeno pozornost in v katerih so izšla nekatera vidnejša zgodovinska dela.

2. Bili bi zelo krivični do založbe Borec, če bi pri ocenjevanju upoštevali samo zgodovinske monografije in prezrli druge vrste dokumentarnih del o narodnoosvobodilnem boju. Za gotovo ni založbe na Slovenskem, ki bi objavila več spominov udeležencev narodnoosvobodilnega boja, kot jih je ta založba. Saj je okrog trideset piscev objavilo svoje spomine v knjižni obliki, nekateri (npr. A. Milič, R. Polič, V. Kolar) celo v več knjigah; izšlo je tudi nekaj zbornikov krajših spominskih pričevanj mnogih udeležencev (Mi otroci vojne, Spomini na partizanska leta, Viharni časi itd.). Pomen spominskega gradiva in založbino prizadevanje za njegovo objavo znamo ceniti zlasti zgodovinarji narodnoosvobodilnega boja, saj je to mnogokrat edini zgodovinski vir, ki nam je na voljo. Kakšen dragocen vir so, npr., Suličevi Rafali za svobodo, ki so izšli pri tej založbi, za pohod v Beneško Slovenijo spomladi 1943, sem ugotovil nedavno, ko sem pisal zgodovino Gregorčičeve brigade in mi je bil za partizansko stran, ne samo najpomembnejši, temveč tudi skoraj edini zgodovinski vir.

3. Verjetno ni nobena druga založba na Slovenskem izdala tudi toliko drugih vrst dokumentarne literature o narodnoosvobodilnem boju kot založba Borec. Nekaj zgodovinskih kronik, dnevnikov, zbornikov, med katerimi je najobsežnejši Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, krajših pregledov, ki so uporabni tudi kot vodniki po spomenikih narodnoosvobodilnega boja in tudi najobsežnejši Vodnik po partizanskih poteh itd., priča o raznovrstnosti dokumentarnih knjižnih izdaj te založbe, kar je seveda izraz njenega odziva na družbene potrebe in zahteve.

4. Med vsemi slovenskimi založbami je založba Borec posvečala največ pozornosti tudi raznovrstnim zgodovinskim delom o narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov, in to s prevodi kvalitetnih del jugoslovanskih piscev (npr. Strugarjevo Osvobodilno vojno v Jugoslaviji). V prevodih nas je seznanjala tudi z zgodovino odporniških gibanj pri drugih evropskih in tudi neevropskih narodih (npr. Battagliovo Odporniško gibanje v Italiji), z zločini okupatorjev in kolaboracionistov itd.

Ko založbi Borec čestitamo za dvajsetletno uspešno delo, želim izraziti tudi nekaj pripomb in predlogov za prihodnje delo, in to po izkušnjah iz recenzentskega dela, sodelovanja v žiriji za Kajuhove nagrade in seveda tudi po izkušnjah lastnega raziskovalnega dela.

1. Sodim, da bi morala založba tudi v prihodnje posvečati veliko pozornost zgodovinskim dokumentarnim delom o narodnoosvobodilnem boju in tudi preudariti, kako bi pospešila njihovo nastajanje. Verjetno so Kajuhove nagrade premajhna vzpodbuda za nastajanje takšnih del, saj je bila v poslednjih desetih letih med deli, nagrajenimi s Kajuhovo nagrado, komaj dobra četrтина zgodovinskih dokumentarnih del o narodnoosvobodilnem boju. Za te nagrade je sicer predloženih več del, vendar navadno ne dosežejo takšne kvalitete, da bi jim jo podelili; trikrat pa nagrad niti niso podelili. Predvsem bi si morala založba prizadevati za nastajanje dobrih spominskih del, ki nikakor ne morejo biti za pisce tako trd oreh kot so zgodovinske monografije. Zlasti dobrodošli bi bili spomini iz prvih obdobj narodnoosvobodilnega boja ali s področij, ki jih še ne zajemajo zgodovinske monografije. Tako bi obenem pridobili pomemben zgodovinski vir za naše zgodovino-pisje.

V poslednjih letih si je založba uspešno pridobila nekaj magistrskih nalog in doktorskih disertacij (dr. Kresal, dr. Rozman, mag. Mlakar) iz Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Menim, da bi bilo dobro, da jih pridobiva še dalje.

Tudi v prihodnje naj bi si založba prizadevala objaviti nekatera krajša spominska pričevanja v posebnih zbornikih. Mislim, da je, na primer, še precej neobjavljenega gradiva iz nedeljskih radijskih oddaj. Se pomnite, tovariši.

2. Po izkušnjah iz več kot desetletnega dela v zgodovinski komisiji Zveze združenj borcev NOV Slovenije, ki ureja obe že omenjeni knjižnici, bi bilo treba nuditi piscem zgodovinskih dokumentarnih del več potrebne pomoči. Izkušnje kažejo, da je nekomu, ki je kot svoje prvo delo napisal na stotine strani rokopisa monografije ali spominov, neustreznega za objavo glede na vsebinske, metodološke in tudi jezikovne pomanjkljivosti, težko nuditi pomoč. Lahko bi mu jo nudili v obliki mentorstva ali svetovalstva ob nastajanju dela, saj se drugače tudi recenzenti izogibajo nekajkratnega branja obsežnih in neurejenih rokopisov in marsikdaj tudi preveč samozadovoljnih piscev. Piscem, ki šele začenjajo pisati, bi tudi svetovali, naj začno s članki in ne takoj z obsežnimi, vse zajemajočimi monografijami. Svetovali bi jim tudi, da se pri pisanju osredotočijo na bistvo teme, brez dolgih uvodnih delov, ki segajo nazaj za desetletja ali celo stoletja. Založba, ki ni tako tesno povezana z omenjeno zgodovinsko komisijo, bi si morala pridobiti krog zunanjih sodelavcev — zgodovinarjev ali že uveljavljenih piscev, ki bi bili mentorji, svetovalci in recenzenti za založbina zgodovinska dokumentarna dela, in to od začetka nastajanja takih del dalje, tako rekoč od poglavja do poglavja.

Dr. Lev Svetek-Zorin

Silvestrovo 1943

*Neslišno teče čas.
V preprosti bajti,
zgubljeni sredi skalnate ravnice
še luč bedi.
Tovariši
smo štirje v koči zbrani
in čakamo dremaje
polnoči.
Nam vino je nocoj le — grenek čaj
in godba — burja, ki tuleč zavija
krog oglov.
Vsem štirim misli bežno uhajajo domov,
ljubeče, božajoče obletavajo
domači krov.*

*Kaj nam prineseš, novo, mlado leto?
O, slutim, vem, da velike stvari,
ker že se pne od vzhoda do zahoda
ogromni, silni zmage slavalok,
že v mlado jutro vstaja nam — svoboda!*

*Tihotna noč. Neutrudno v daljo
popotnik večni — Čas hiti,
počasi tone staro leto
v temo Silvestrove noči...*

(Sunger pri Mrkoplju, 31. decembra 1943)

Ivan Križnar

Izdajanje del o narodnoosvobodilnem boju v obdobju gospodarske ustalitve

Ob tako skopo odmerjenem času samo nekaj razmišljanj o izdajanju literature o narodnoosvobodilnem boju v obdobju gospodarske stabilizacije:

Prizadevanja, da spravimo splošno, skupno in osebno porabo v meje dosežene proizvodnje, bodo prav gotovo vplivala na oblikovanje knjižne politike in bodo tudi od založbe Borec terjala še večjo gospodarnost. Izdajati kaže predvsem dela, ki stvarno, iskreno in doživeto ter zato prepričljivo osvetlujejo narodno-osvobodilni boj in njegove moralne vrednote. Prepričan sem, da bi bilo v našem gospodarstvu manj težav, in da bi jih hitreje reševali, če bi se dosledneje ravnali

Ivan Križnar

po tistih načelih, ki so bila vodila našega partizanskega življenja in boja. Vsak partizan, vsak aktivist in pristaš OF, je videl uresničitev svojih osnovnih interesov, to je osvoboditev, enakopravnost in možnost za mirno ustvarjalno delo in življenje, samo v skupni zmagi osvobodilnih sil slovenskega naroda, vseh Jugoslovancev in drugih protifašistov sveta. Naj kot primer takega spoznanja, ki sem ga globoko občutil sam, navedem nekaj stavkov iz spominov Ivana Suliča, ki so izšli pri založbi Borec. Takole opisuje, kako so ljudje skrbeli zanj, ko je bil ranjen: »Bilo je očitno, da jim ni mnogo ostalo, morda prav nič, za njihove potrebe. Obhajal me je občutek, ko da dajejo sami sebe. Vedno bolj sem se zavedal odgovornosti, ki smo jo prevzeli nase kot borci in vedel sem, da nismo sami, da smo v resnici del ljudstva, ki trpi pod tujcem, da so naše korenine v ljudstvu samem in da ne pripadamo več sebi, temveč tistim, ki so z zaupanjem položili svojo usodo v naše roke.«

Sleherni patriot se je zavedal, da mora svoje druge osebne interese podrediti skupnim ciljem, zato so bila naša prizadevanja v boju proti okupatorjem in njihovim domačim pomagačem medsebojno usklajena, istosmerna in uspešna. Sleherni izmed nas je mogel postati svoboden samo z zmago vseh osvobodilnih sil. In nasprotno. Ali niso protirevolucionarne sile doživele poraz prav zato, ker so se udinjale okupatorjem, kar je bilo lažje, kot pa če bi se borile proti njim, in ker so hotele ohraniti svoje ozke razredne privilegije, čeprav so pri tem izdale prvinske interese svoje narodne skupnosti?

Skupni boj narodnoosvobodilnih sil je bil temelj našega tovarištva. Bilo je hudodelstvo, če si je kdo rešil življenje za ceno drugega. V letih, ko so mnogi borci hudo prezebali, ko je manjkalo osnovnih sredstev za zdravljenje ranjencev in lakota ni morila samo med odraslimi, marveč tudi med otroki, bi bil zločin, če bi kdo slabo gospodaril z našimi skupnimi sredstvi, ali če bi si grabil premoženje ali potrošil več, kot je bilo nujno potrebno za njegov obstoj in borbena sposobnost. Zato so bile varčnost, skromnost in enakopravnost vseh prav tako nujne kot boj sam. Načelo — vsi za enega, eden za vse — nam, partizanom, niso bile prazne besede, kakor tudi ne geslo o bratstvu med jugoslovanskimi narodi ali o iniciativni in aktivnosti ljudskih množic, pa tudi o spoštovanju dela in delovnih ljudi.

Ni moj namen idealizirati partizansko življenje, vendar sem trdno prepričan o tem, da bi dosledno ravnanje po teh načelih preprečilo ali vsaj močno omejilo kasnejše malomeščansko potrošništvo prek stvarne produktivnosti, egoizem, lokalistične in partikularistične pojave ob neupoštevanju stvarnih možnosti in skupnih ciljev. Nerealnost zahteve po neomejeni svobodi posameznika nam kaj hitro postane očitna ob spoznanju, da je človek družbeno bitje in zato more biti v svojih ravnanjih svoboden le v tistih mejah, v katerih ne ogroža svobode drugih ljudi. Iz tega izhaja tudi nujnost demokratičnega usklajevanja interesov posameznikov. Kako pomembno je na osnovi revolucionarnih tradicij narodnoosvobodilnega boja razvijati svobodoljubnost, demokratičnost in patriotizem, ob vse bolj odkritem imperializmu velesil in zaostrovanju mednarodnih odnosov, najbrž ni potrebno še posebej naglasiti.

Odpirati ljudem spoznanja o takratnih razmerah, skupnih ciljih in perspektivah ter o moralnih načelih in vrednotah, pa naj bo to v znanstveni, leposlovni ali drugačni literaturi, pomeni tudi krepiti zavest o pripadnosti k jugoslovanski socialistični skupnosti in o nujni dejavnosti vsakogar za skupne interese, kar je končno v skladu z njegovim temeljnim interesom. Literatura, ki jo izdaja založba Borec, bo, seveda ob mnogoteri drugi dejavnosti, zato še naprej pomemben prispevek k spoznavanju skupnih družbenih ciljev in odpravljanju vzrokov za sedanje go-

spodarske težave ter opora gospodarski stabilizaciji, kakor tudi trdnosti in varnosti Jugoslavije in njene družbene ureditve.

Samo z resolucijami in lepimi besedami ne bomo mogli izravnati razlike med produktivnostjo, ki ne dosega nivoja razvitih dežel, in potrošnjo, ki za temi deželami noče zaostajati. Zavedamo se torej dejstva, da bo treba našo potrošnjo uskladiti z realno produktivnostjo. Ob omejevanju kreditov in zmanjšani kupni moči, bo ljudem ostalo manj sredstev za zadovoljitev manj nujnih življenjskih potreb, to pa bo terjalo hitrejšo prilagajanje proizvodnje stvarnim družbenim potrebam in povpraševanju na trgu. Ali moremo pričakovati, da bo ob manjših možnostih za nakup luksuznih predmetov, zlasti iz uvoza, ostalo ljudem več sredstev za zadovoljevanje kulturnih potreb, torej tudi za nakup knjig? Na to vprašanje na pamet ni mogoče odgovoriti, odvisno pa je od tega, kaj bodo založbe kupcem mogle ponuditi in kako jih bodo znale za nakup zainteresirati. Organizacije združenega dela bodo pri nakupu gotovo postale zahtevnejše. Med zasebniki bodo ostali še vedno najštevilnejši kupci literature s tematiko narodnoosvobodilnega boja nekdanji borci in aktivisti OF, katerih vrste pa se hitro redčijo. V marsičem bo uspeh založbe Borec torej odvisen od tega, ali bo znala za knjige, ki obravnavajo narodnoosvobodilni boj, pridobiti mlajše generacije.

Mladih za zgodovino narodnoosvobodilnega boja ni mogoče navdušiti s suho faktografijo, odbija pa jih tudi improvizacija in črno-bela ilustracija takratnih ljudi, razmer in dogodkov. Tako pretiravanje in poenostavljanje proži pri mladih celo odpor do narodnoosvobodilnega boja in to opravičeno. Zelo brani pa so dobri spomini, zlasti tisti, ki imajo tudi prvine leposlovja. Revija Borec je po spremembi koncepta od člankov in reportaž h krajšim dokumentarnim in leposlovnim prispevkom v zadnjem desetletju dosegla precej višji nivo, čeprav je pri tem nekoliko izgubila na svoji družbenopolitični aktualnosti, ki pa jo namesto nje uveljavlja TV-15.

Se vedno prožijo ostre polemike in zelo različne ocene na hitro sfabricirane in improvizirane obravnave narodnoosvobodilnega boja, katerih avtorji pravijo, da imajo njihova dela elemente dokumentarnih in leposlovnih del hkrati, v resnici pa jim to rabi samo za izgovor ob ocenjevanju njihovih del, enkrat z dokumentarne, drugič pa z estetske plati. V problematično zvrst sodijo zlasti tiste reportaže, ki skušajo ljudem ugajati s poenostavljenim in enostranskim obravnavanjem senzacionalnih problemov. Take rokopise kaže odklanjati in zahtevati kvaliteto. Programske komisije se morajo znebiti sodbe, da je dobro vsako delo, ki obravnava narodnoosvobodilni boj, pa tudi občutka, da bi njihova kritična ocena slabe dokumentarne ali literarne obravnave pomenila že tudi njihov negativni odnos do narodnoosvobodilnega boja samega.

Avtorski honorarji so v razmerju do stroškov tiskanja, režije in kolportáže še vedno prenizki. Pri vrednotenju avtorske pole ni dovolj upoštevana kvaliteta, čeprav je, npr., za enak obseg znanstvenega dela ali leposlovnega besedila potrebno mnogo več dela, znanja, talenta in odgovornosti, kot za običajno reportažo. Ker se pri honoriranju mnogo bolj upošteva število avtorskih pol, kot pa vsebina sama, opažamo težnjo nekaterih piscev, da širijo obseg besedila nad vsako razumno mero, kar bi v prihodnje najbrž kazalo preprečiti.

Razveseljivo je, da so se pisanja o narodnoosvobodilnem boju lotili številni ljudje, zlasti nekdanji borci ali aktivisti OF, ki sicer nimajo formalnih strokovnih kvalifikacij, kljub temu pa si močno prizadevajo, da bi čim bolj izvirno ohranili spomine na težke in slavne dni naše preteklosti. Tem so založbe dolžne priskrbeti mentorje in recenzente, obenem pa občutno povečati zahtevnost, to je zlasti vse-

binsko kvaliteto dokumentarnih del. Skrbno izbrana kvalitetna dela naj bi založbe izdajale v večji nakladi, kar bi »proizvodne stroške« znižalo.

Pocenitev knjige bo treba iskati tudi z zniževanjem režijskih stroškov, torej z zmanjševanjem administrativno-upravnega aparata v založbah, z morebitnim združevanjem založb oziroma nekaterih njihovih skupnih služb, z zmanjševanjem predrage luksuzne opreme, zlasti pa z zaviranjem rasti stroškov tiskarne (grafične industrije) in kolportaže. Še bolj kot doslej bo med založbami potrebno sodelovanje v vsebinsko-programskem in komercialnem pogledu, pri čemer bo koristen tudi posvet o nakladi in skupni prodaji knjig, morda tudi s potujočimi knjigar-nami v posameznih delovnih organizacijah in na podeželju. Da bodo knjige, ki obravnavajo tematiko narodnoosvobodilnega boja, prišle med ljudi, da bo njihova naklada višja, in da bodo mogle biti cenejše, morajo razen šol, kjer aktivizacija učencev v učnovzgojnem procesu terja uporabo mnogo širše literature kot so učbeniki, prispevati svoj delež tudi organizacije ZZB NOV in SZDL, pa knjiž-nice in knjigarne. K popularizaciji dobre knjige bodo pripomogle tudi knjižne raz-stave in razgovori bralcev z njihovimi avtorji. Založbe bodo morale bolje izrabiti sredstva kulturnih skupnosti, ki vselej niso vsa uporabljena za subvencioniranje in odkup dobrih knjig.

Javnost je še vedno premalo obveščena o tem, kaj izide, še manj pa o vsebini in kvaliteti posameznih del. Poročila in ocene so običajno premalo kritične. Zelo so splošna, prizanesljiva in marsikdaj močno subjektivna. Uredništva založb in revij bodo morala povečati zahtevnost tudi do recenzentov in piscev poročil in ocen ter poskrbeti, da te ne bodo objavljene samo v literarni in zgodovinski periodiki, ki je omejena le na ožji krog bralcev, marveč v najbolj množičnih informativnih sredstvih.

Razen skrbno pripravljenih razprav in dokumentarnih člankov založbe objavljajo tudi take prispevke, ki povzročajo negodovanje takratnih borcev in aktivistov OF, češ da dogajanja in ljudi opisujejo preveč enostransko in neobjektivno. Založbe naj opozarjajo pisce dokumentarnih del, naj sporne stvari pred objavo preverijo, pri še živih neposrednih udeležencih opisanih razmer in dogajanj, kakor tudi pri strokovnih institucijah in pri komisijah za zgodovino ter odborih aktivistov OF.

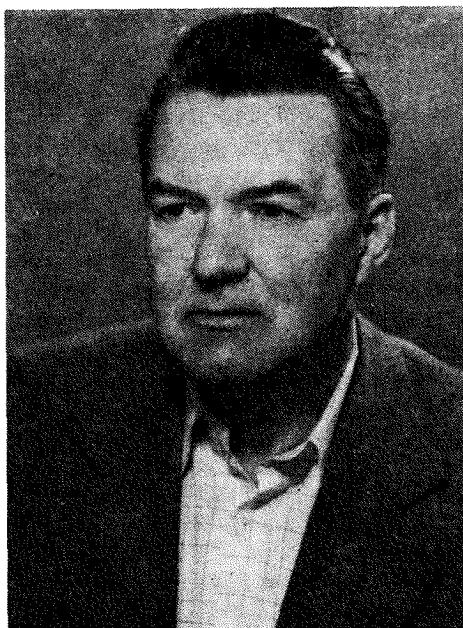
Tudi založba Borec, ki praznuje dvajset let uspešnega delovanja, se bo mogla vključiti v prizadevanja za gospodarsko stabilizacijo s tem, da bo od piscev zahtevala kvalitetna dela, in da se bo še bolj odprla družbi, da bo prisluhnila njenim potrebam in izbirala v svoj program najkvalitetnejša dela, tudi s pomočjo delegatov »potrošnikov«, ki jim bo še lažje dati objektivnejšo in bolj kritično oceno rokopisov, če bodo ti poslani založbi pod šiframi oziroma psevdonimi. To je zagotovilo, da bodo enakopravno obravnavana tudi dela mlajših piscev.

Nisem želel poučevati, marveč sem iskreno povedal svoja mnenja o stabilizacijskih prizadevanjih na področju založništva. Tudi sam se zavedam dolžnosti, da se v družbenopolitičnih organih namesto za finansiranje pompozni in dragih proslav in praznovanj obletnic pomembnejših dogodkov, zavzemam za to, da bodo ta sredstva dana za ustvarjanje in objavlanje del, ki seznanjajo z vrednotami narod-noosvobodilnega boja in naše revolucionarne preteklosti, med katere sodi tudi dobra knjiga.

Emil Cesar

Pesniške publikacije s tematiko narodnoosvobodilnega boja

Dvajset let je pomembna obletnica v poslanstvu vsake slovenske založbe, toliko večjega pomena pa je za take založniške hiše, ki so si ob ustanovitvi s povsem določenim vsebinskim programom načrtale svojo založniško pot. Zato pojmem obletnico v življenju take založbe, kot je založba Borec, ne le kot priložnost, da se ustavimo in pogledamo na opravljeno, temveč da si, tako delavci v založbi kot njeni sodelavci, tudi ogledamo delo, nato pa ob živi potrebi skiciramo njeno delovno pot v prihodnost. V to nas sili opravljeno delo, to pa je tako, da moremo zlahka

Emil Cesar

ugotoviti, da je, kljub nekaterim vrzelim, že takó jasno načrtana, da je obstoj založbe več kot upravičen.

Govoriti nameravam o pesniških publikacijah in njihovem deležu v programu založbe. Ta delež v izdajah založbe Borec sicer ni velik, to pa še ni vzrok za sklep, da tudi ni pomemben. Za začetek naj navedem podatek, da je založba že kmalu, le nekaj let po ustanovitvi, leta 1963, začela izdajati tudi zbirke slovenskih pesnikov. Tega leta se je lotila uresničevanja dokaj optimistično in premišljeno zastavljenega načrta. Ta delež smemo po karakternih črtah deliti v več skupin.

Svoje delo na tem področju je začela z zbirko, ki naj bi v pretehtanih izborih posredovala dela slovenskih pesnikov, aktivnih udeležencev narodnoosvobodilnega boja. Sodili bi, da je bila knjižnica ustanovljena z dvojnimi namenoma: posredovala naj bi mlademu bralcu izčrpnjšo dopolnilo pomanjkljivim predstavam o posameznih pesnikih v šolskih berilih in ga na ta način poglobljeno seznanjala tudi z obdobjem, ki je to književnost oblikovalo. Hkrati naj bi bila zaradi pretehtanega antologijsko zasnovanega izbora in komentarja, pomembna informacija vsem ljubiteljem slovenske književnosti, zlasti, ker bi zajela, tako bi sodili po Seliškarevem izboru, tudi socialno pesem v predvojnem obdobju. V tej Kajuhovi knjižnici, kot se je zbirka imenovala, so bili predstavljeni Vladimir Pavšič-Matej Bor, Karel Destovnik-Kajuh, Tone Seliškar in Ivan Minatti. Široka zasnovanost zamisli dokazuje tudi to, da so posamezne zbirke natisnili v visokih nakladah, od tri do pet tisoč izvodov.

V dobrem letu se je pokazalo, da so bila predvidevanja preuranjena, zaradi česar je založba s knjižno zbirko prenehala, vendar pa se s tem svojim zamislom o celovitosti poslanstva ni odpovedala.

Že v naslednjem letu (1965) je izšla prva pesniška zbirka, ki je dokazovala napore založbe, da na svojski način polnokrvno prispeva k sedanjemu slovenskemu kulturnemu trenutku. V tem letu je založba sprejela v svoj letni program pesniški zbirki Lojzeta Krakarja Umrite mrtvi in Jožeta Šmita Lirika časa. Njima so sledile še zbirke Koleselj iz cedilike slednjega avtorja (1968), Brazgotine Črtomirja Šinkovca (1974), Ko je prihajal dan (1975) Maričke Žnidaršič, s spremno besedo Erne Muserjeve; v pripravi je natis vojne lirike Mihe Klinarja.

Zamisel bi ocenili kot svojstven prispevek tiste generacije, ki je že zavzeto sodelovala v obdobju narodnoosvobodilnega boja, dela in piše pa tudi danes in s tem sugestivno prispeva svoj delež sedanji slovenski književnosti. Priznanja, ki so jih bile te zbirke deležne, podpirajo našo trditev, da so bile doslej izdane knjige pesmi tehtni prispevek k sodobni poeziji. Idejna zasnovanost zbirke dopušča predvidevanje, da bo založba v zvezi z istimi cilji podpirala tudi vse podobne napore mlajših generacij.

Po vsem tem moremo zaključiti, da je založba s slednjo izvirno zamisljo uspela. Zato bi bilo potrebno razvijati in razmišljati morda v tej smeri: pesmi bi morali sprejeti v vsak letni program, prav pa bi bilo, da bi to zamisel še razširili, seveda v mejah, ki jih dopuščajo denarne možnosti.

In končno sodijo v ta sklop zbrana dela nekaterih slovenskih pesnikov. Tudi te izdaje prinašajo pomembno novost v slovensko književnost, kajti vsa povojna leta smo bili vajeni izdaj, ki so v izborih skušale prikazati in ohraniti spomin na skoraj vse književnike, žrtve boja proti fašizmu. Škoda le, da je pri tem v večini primerov tudi ostalo. Založba Borec je tako miselnost prebila in se prvič lotila predstavitev posameznih književnikov celoviteje, z zbranim delom. Doslej je posredovala slovenskim bralcem zbrano delo (tudi pesniško) Boga Flandra-Klusovega Jože, Toneta Šifrerja in Karla Destovnika-Kajuha. Seveda pa smo v teh

zamislih šele na začetku. Pomen takega dela je toliko večji, ker podaja zaključeno podobo posameznih slovenskih besednih ustvarjalcev, hkrati pa celoviteje prispeva k raziskavam literarnega ustvarjanja v tem obdobju slovenske zgodovine. Zato lahko ugotovimo, da so s tem pomen dela teh književnikov v slovenski javnosti povsem utrdili. Hkrati pa je opravljeno delo dokazalo, da se bomo morali tudi pri drugih književnikih lotiti tako zasnovanih načrtov.

Po vsem povedanem, bi opravljeno delo, po založniški plati, v kratkem označili takole:

— v poeziji je želela založba v kratkih pesniških prikazih in na dostopen način predstaviti slovensko revolucionarno pesniško izročilo, od katerega je morala, zaradi premajhnega odziva javnosti, pozneje odstopiti;

— zato pa založba Borec še danes skrbi za vsebinsko in estetsko pretehtane pesniške izbore, o katerih moremo upravičeno zapisati, da bogatijo sodobno slovensko pesniško tvornost;

— od ustanovitve si založba prizadeva izdajati tudi celotne literarne opuse slovenskih književnikov, ki so padli v obdobju narodnoosvobodilnega boja.

Ker smo skušali pomen posameznih zamisli oceniti sproti, take ocene za konec ni potrebno ponavljati.

Hkrati bi izkoristil priložnost, da bi opozoril na nekatere naloge v založništvu, pri tem pa menim, da pripada prav založbi Borec v tem programu pomembno mesto, saj je potrebno tako delo opraviti v interesu pravične podobe družbenega procesa v preteklosti. Seveda tudi s to sugestijo ne bomo izčrpali vseh nalog. Menim le, da bomo s tem zapolnili nekatere vrzeli in prispevali k pravilnemu vrednotenju posameznih pesnikov in pisateljev, katere literarnozgodovinska znanost navadno samo bežno omenja; presenečeni pa obstanemo, ko smo jih mogli prezreti, če se le malo bolj poglobimo v njihovo delo in njihovo delovanje v korist naprednega družbenega gibanja. Zgrozi me, ko pomislim, da se njihovo delo in informativni viri o njih naglo izgubljaajo. Zato menim, da se moramo dela lotiti takoj, saj bomo drugače kmalu ostali brez živih prič, ki so pri tem še kako pomembne, če vemo, da je v zvezi s tem zelo malo arhivskega gradiva. Mnogo tega je bilo namerno uničenega, saj bi le-to stari jugoslovanski policiji koristno rabilo ne le za preganjanje posameznikov, temveč bi njihovo odkritje škodovalo tudi organizaciji ilegalne Komunistične partije. Marsikaj tega je propadlo tudi drugače (med okupacijo, zaradi malomarnosti svojcev).

Delež teh književnikov je izredno bogat in celo edinstven. Zato je nerazumljivo, da se tega niso lotili že prej, predvsem konkretno: v desetletju po osvoboditvi, ko bi morali, hkrati s proučevanjem narodnoosvobodilnega obdobja, raziskati književnost pred vojno, zlasti, ker je bilo njihovo delo povezano tudi z revolucijo.

Ti književniki so aktivno nastopali v dvajsetih in tridesetih letih in s svojo revolucionarnostjo, ki je ne skrivajo tudi literarna dela, prispevali k osveščanju slovenskega delovnega človeka. Marsikdaj je samo njihova revolucionarna, v literarno preobleko odeta misel mogla legalno prodreti med bralce in nanje tudi sugestivno vplivati, medtem ko je podobno besedo v komunistom naklonjenem legalnem tisku, z vso doslednostjo cenzura plenila. In ne samo to. Književniki slovenske socialne stvarnosti so bili tudi začetniki zbliževanja jugoslovanskih narodov na področju kulture. Pri tem mislim na zbornik jugoslovanske socialne lirike Knjiga drugova, pri katerem so sodelovali: Srečko Kosovel, Mile Klopčič, Tone Seliškar, Vinko Košak, France Kozar, Anton Tanc, Alfonz Gspan in Vladimir Premru, na katerega bi morali opozoriti današnji čas.

Nadalje moramo predstaviti — če ne gre drugače, le v izboru in z ustrežno študijo, ki naj bi zbrala podatke o življenju in delu ter podrobneje spregovorila o avtorjevemu deležu v naprednem družbenem gibanju — vsaj delo naslednjih pisateljev: Ivana Vuka, med drugim ustanovitelja založbe Proletarska knjižnica, Antona Tanca, Franceta Kozarja in, če je pošlo, tudi izbrano delo Toneta Čufarja.

Predstaviti moramo zgodnje delo Mileta Klopčiča in edinstven predvojni dosežek: zbirko socialnih pravljic Ludvika Mrzela Bog v Trbovljah.

Potrebno bi bilo razmisliti o pripravi tako edinstvenega dokumenta predanosti narodnoosvobodilnemu boju, kot so pisma vseh na smrt obsojenih Slovencev. Zamisel, kako se dela lotiti, je podana v Poslovilnih pismih žrtev za svobodo, ki so izšla pred časom v Mariboru.

Še vedno je prisoten dolg, da se vsaj z izborom oddolžimo in predstavimo literarni opus talca Vinka Košaka ali žrtve nemških taborišč Vladimirja Premruja. Današnji bralec njunega dela ne pozna. Podobno je tudi z delom partizanskega pisatelja Boga Flandra-Klusovega Jože, ki nam je najgloblje posredoval podobo slovenskega in jugoslovanskega borca in katerega vrednost je z vse večjim odmi-kanjem časa, vse bolj dragocena.

Pa tudi do živih pesnikov, udeležencev narodnoosvobodilnega boja, še nismo poravnali vseh dolgov. Opozoril bi le na dva: na Nado Dragan-Carevsko in na dr. Leva Svetka.

Še vedno nimamo v antologijah predstavljene slovenske socialne pesmi in proze. Antologiji partizanske proze Prebujenje, ki je izšla pri založbi Borec, bi morala slediti antologija poezije in dramatike.

Za drobno knjižico je tudi partizanske mladinske proze.

V založništvu smo sicer daleč od trenutnega stanja, kakršno vlada na trgu z gramofonskimi ploščami, ko že leto dni ne moremo dobiti slovenskih ljudskih pesmi in partizanskih pesmi, čeprav lahko dobimo narodnozabavnih plošč kolikor hočemo. Brali smo lahko tudi izgovor, zakaj tako. V naše veselje ne prevladuje podobna prodajniška miselnost v založništvu, kjer je še vedno prisotna tudi želja po širšem informiranju in vzgajanju. Prepričan sem, da morajo biti v naših knjigarnah, tako kot ne sme nikdar zmanjkati Prešernovih pesmi in najpomembnejših Cankarjevih in drugih del, vedno na voljo bralcu tudi dela slovenskih partizanskih klasikov.

Prav tako bi morali tudi sami prispevati svoj delež k predstavitvi književnikov, ki so sodelovali v narodnoosvobodilnem boju; jugoslovanskim narodom in narodnostim bi morali predstaviti najpomembnejše literarnozgodovinske raziskave na tem področju. In končno bi morali čimprej pripraviti temeljitejše informacije o našem narodnoosvobodilnem boju v najpomembnejših svetovnih jezikih. Z istim namenom bi morali hkrati pripraviti antologijo proze in poezije, ki bi v prilogah predstavila tudi izjemni delež slovenskih upodabljaajočih umetnikov v istem času. Vsega tega še nimamo, čeprav smemo s ponosom povedati, da se s tako velikim literarnim deležem, kot se moremo postavljati Slovenci in Jugoslovani, ne more postavljati noben nacionalni odpor v obdobju fašistične okupacije v Evropi. Nihče tudi ne prikazuje s tako močjo kot mi partizanskega borca in njegov boj s fašizmom.

Naj zaključim to svoje razmišljanje v optimističnem prepričanju, da bo del te problematike, po vsem, kar vemo o založbi Borec, sprejela tudi ta založba v svoj program in ga tudi uresničila. Le tako bodo podani pogoji za pravično in polno podobo slovenske socialne in literarne zgodovine. Te podobe pa si brez deleža slovenskega književnika ne moremo zamisliti.

Lado Pohar

Problematika knjige s tematiko narodnoosvobodilnega boja

Želim pozdraviti zamisel oziroma prakso, da delovne jubileje tudi delovno proslavljamo! Ko smo s predstavniki založbe Borec razmišljali, kako bi obeležili dvajseto obletnico delovanja, smo se z veseljem pridružili zamisli, da bi skupaj pripravili posvet o problematiki knjige s tematiko narodnoosvobodilnega boja. Imeli smo dovolj razlogov za to. Med osrednjimi je dejstvo, da je udeležencev narodnoosvobodilnega boja vsak dan manj in se tako vedno bolj oži krog tistih, ki lahko neposredno, z živo besedo prenašajo revolucionarna izročila na mlajše. Zato postajajo vedno bolj pomembne druge poti: šola, muzejske razstave, tisk, radio, televizija, zlasti pa — knjiga.

Razveseljivo je, da knjiga v zadnjih letih v Sloveniji znova pridobiva na pomenu. Pred sedmimi leti so raziskovali takratno nič kaj zavidljivo stanje na področju knjige. Z anketo so ugotovili skoraj polovico nebralcev med Slovenci, starimi nad 18 let (47,4 % anketiranih ni v letu 1973 prebralo nobene knjige!). Lani so anketo ponovili in ugotovili le še dobro tretjino nebralcev (33,73 %). To so preliminarni podatki raziskave Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalnega centra za samoupravljanje. Le-te obdelujejo in še niso interpretirani oziroma pripravljeni za tisk. Raziskovalci (govoril sem z Gregorjem Kocjanom) menijo, da je spremembna posledica družbenopolitičnih akcij v prid knjige, zlasti pa vpliva dveh dejavnikov: razvoja knjižničarske mreže in razmaha števila članov knjižnega kluba. Pred sedmimi leti je bil vsak deveti Slovenec izposojevalec, sedaj je vsak sedmi; število izposojenih knjig se je dvignilo skoraj za tretjino, število članov kluba pa od okoli 18 000 na okoli 160 000.

V svetu za razvijanje revolucionarnih tradicij pri republiškem odboru ZZB NOV Slovenije nas je med podatki te raziskave najbolj razveselilo dejstvo, da so knjige s tematiko narodnoosvobodilnega boja močno v ospredju lestvice literarnih del, ki so jih preteklo leto anketirani najbolj pogosto brali. Med dvajsetimi vrstami, v katere so raziskovalci razdelili prebrane knjige, so namreč na prvem mestu zgodovinski romani in povesti, za njimi prozna dela iz starejše slovenske književnosti, nato pa romani in povesti o narodnoosvobodilnem boju. V rubriki oziroma zvrsti: slovenska književnost po prvi svetovni vojni do danes, je med avtorji več kot polovica takih, ki obravnavajo tudi revolucijo oziroma narodnoosvobodilni

boj. Med njimi so znana imena Bevk, Godina, Grabeljšek, Hace, Ingolič, Javoršek, Jurca, Kavčič, Kosmač, Kranjec, Potrč, Suhodolčan, Svetina, Zidar, Zupan, Župančič itd., če jih samo nekaj omenim. Anketirani so najbolj pogosto navajali Ukano kot delo, po katerem so največkrat segli; njenega avtorja Svetino so hkrati imenovali na prvem mestu v lestvici lani najbolj priljubljenih knjig vseh avtorjev, tako med domačimi kot tujimi, sodobnimi ali klasiki.

Tematika narodnoosvobodilnega boja pa ni v ospredju le v leposlovju, ampak prepričljivo vodi tudi med vsemi prebranimi spominskimi in dokumentarnimi deli.

Zame osebno je bila poleg teh podatkov najbolj vzpodbudna ugotovitev raziskave, da po knjigah s tematiko narodnoosvobodilnega boja ne segajo radi le starejši, temveč skoraj z enako vnemo in zanimanjem tudi mladi. Med anketiranimi je bila več kot četrtnina takih med 18. in 30. letom. Prav med temi je bilo lani za tretjino več bralcev kot med drugimi starostnimi skupinami. Največje zanimanje za knjige s tematiko narodnoosvobodilnega boja in revolucije kaže razumljivo starostna skupina med 40. in 60. letom. Zanimivo pa je, da so prav tolikšno zanimanje za to vrsto branja ugotovili tudi pri starostni skupini med 18. in 20. letom.

Vsi ti podatki nas lahko vodijo k optimističnemu zaključku — tega smo danes tukaj že slišali — da smo pri nas v knjižnem ustvarjanju dosegli določeno stopnjo »skladnosti vsebine z moralo, kuturo in čustvi naroda«. (Op. p.: citiram Gramscija, ki je podobno sozvočje pogrešal, da je analiziral književno ustvarjalnost italijanskih piscev in njen odmev med tamkajšnjimi bralci.)

Ceprav nas tak napredek veseli, vendar stanje na tem področju v celoti ni povsem zadovoljivo in tako popolno, da ga ne bi mogli preseči. Vsi veste, da je, na primer, na področju prenašanja revolucionarnih izročil še vedno precej kratkih stikov med nami in mlajšimi. Anketa, ki sem jo navajal, ni zajela mladine do 18. leta starosti. Prav te letnike, ki bodo jutri prevzeli nase bremena socialistične izgradnje naše družbe in njeno obrambo, pa družboslovni raziskovalci najmanj poznajo. Tu bodo nujno potrebne raziskave učinkov vzgojnoizobraževalnih procesov in ugotavljanje, kakšne vrednote, zlasti pa s kakšnim uspehom, jih posredujejo: šola, knjige, tisk, radio, televizija, športne organizacije, družina ter vrstniki.

Dovolite, da se dotaknem še druge plati in ne le razširjenosti kroga bralcev oziroma njihove vsebinske usmerjenosti. Mislim na ponudbo knjige s tematiko narodnoosvobodilnega boja, s katero, kljub vidnim uspehom, tudi ne moremo biti povsem zadovoljni. Obseg ponudbe je sicer izredno širok in še iz dneva v dan raste. Saj je, na primer, samo v Knjižnici NOV in POS ter v Knjižnici OF (te bolj poznam, saj zanje skrbi predvsem borčevska organizacija) izšlo 57 knjig, 35 pa jih je v delu. Verjetno smo v proizvodnji dosegli stopnjo, ko bo treba od kvantitete bolj odločno preiti v kvaliteto in to na vseh področjih, tako v leposlovju kot v spominskih in dokumentarnih delih. Družbena pomoč knjigi s tematiko narodnoosvobodilnega boja, ki je še vedno skromna oziroma premalo načrtna, bo morala v prihodnje dajati večji poudarek prav stimulaciji kvalitete. Hkrati bi se morali potruditi, da odpravimo pomanjkljivosti, vrzeli in sive lase, na katere je pred leti opozoril dr. Miroslav Stiplovšek v svojem pregledu dosežkov raziskovanja narodnoosvobodilnega boja. Čeprav se je analiza tovariša Stiplovška nanašala na zgodovinska in dokumentarna dela, najbrž del ugotovitev velja tudi za umetniško obdelavo tematike narodnoosvobodilnega boja. Spomnili se boste, da se je zavzemal za večjo načrtnost pri osvetljevanju tega obdobja naše zgodovine. Za to, da bi od opisovanja razvoja in akcij vojaških enot prešli tudi na opisovanje političnih in duhovnih sestavin narodnoosvobodilnega boja; da bi bolje osvetlili predvojno delovanje partije,

UKRADENI OTROCI

Stane Terčak: Ukradeni otroci (ZALOŽBA
BOREC, 1962)

oblikovanje ljudskofrontnega gibanja, nastanek in razvoj OF, zlasti delovanje njenih množičnih in posebnih organizacij (ZSM, SPŽŽ, DE itd.); da bi od posamičnih problemov in lokalnih okvirov prešli na celovitejšo obdelavo določenih obdobj, pokrajin, Slovenije kot celote; da bi obdelali stike slovenskega narodnoosvobodilnega boja z odporniški gibanji v sosednjih deželah; prizadevanja za pravične meje; boj primorskega in koroškega ljudstva; da bi tesneje povezovali naš in narodnoosvobodilni boj v drugih delih Jugoslavije itd.

Predno bi sklenil, dovolite še besedo o načrtih našega sveta, ki naj bi v Sloveniji zagotovili še več in bolj kakovostno pisano besedo na temo narodnoosvobodilnega boja in revolucije, načrtnejše izmenjavanje v jugoslovanskem okviru in posredovanje tudi v širši, evropski oziroma svetovni prostor. V ta namen smo izpostavili naslednje probleme in naloge:

— ugotoviti deficitna področja in spodbuditi stvaren načrt pripravljanja, izdajanja in zlasti posredovanja čim bolj kvalitetnih knjig ob sodelovanju vseh, ki lahko k temu pripomorejo: založb, muzejev, institutov, društev, zgodovinarjev, knjigotržnih agencij in sredstev javnega obveščanja;

— preseči razdrobljenost in pomanjkljivo koordinacijo med založbami na tem področju ter pripraviti usklajen, dolgoročni program izdajanja temeljnih del;

— prevesti najpomembnejša dela našega narodnoosvobodilnega boja v jezike drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti, pa v tuje jezike in tudi obratno, zagotoviti prevode del z drugih jezikovnih področij v slovenščino;

— ugotoviti, katera pomembna dela so pošla, a zanimanje zanje obstaja, in zagotoviti njihov ponatis;

— ker je knjiga na Slovenskem predraga in jo še vedno preveč obravnavamo kot tržno blago, je treba prek ustreznih samoupravnih interesnih skupnosti celoviteje reševati sofinanciranje kvalitetnih del s tematiko narodnoosvobodilnega boja, saj je ta knjiga eden temeljnih vzvodov za prenašanje revolucionarnih izročil na sedanje in prihodnje mlade rodove.

Dr. Lev Svetek-Zorin

Ob slovesu

*Še vidim te, ponosno, hladno,
ko prišel jemat sem slovo:
ne blesk oči, ne zvok besede
izdal ni, da ti je hudo.*

*A jaz razbral sem v tvoji duši
vse, kar obraz je tvoj tajil,
vse tvoje skrite, tajne misli
in želje tvoje sem razkril.*

*In bral sem tvojo prvo misel:
Le pojdi, dragi, bôri se!
In drugo, tiho in prosečo:
Po zmagi, dragi, vrni se!*

*Odšel sem. Zdaj nov svet gradim,
ki naj osreči vse ljudi,
v njem morda i za naju dva
življenje novo zazori.*

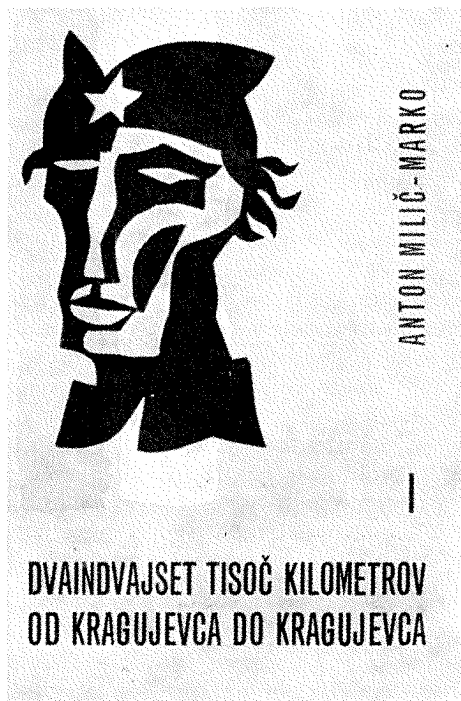
*A, če me več ne bo nazaj,
ne omahuj, vzravnaj glavo —
in nihče, nihče naj ne zve,
kako ti v srcu bo hudo!*

(Mrkopalj, 30. decembra 1943)

Milan Apih

Kaj uvrstiti v narodnoosvobodilno pisano besedo?

Hotel sem spregovoriti le v primeru, če nihče od predgovornikov ne bi sprožil vprašanja, ki sem ga želel postaviti. To se je deloma zgodilo. Načel ga je tovariš Cesar, vendar z drugega vidika. Gre za vprašanje, kaj je narodnoosvobodilna, ali, kakor jo na splošno imenujemo, partizanska literatura, oziroma, kako jo opredeliti in določiti, kaj sodi vanjo in kaj ne. To sicer ni tako hud problem, saj ga sproti in spontano rešujemo. Včasih pa le pride do zadrege, ko se je treba o tem

Anton Milič-Marko: Dvaindvajset tisoč kilometrov od Kragujevca do Kragujevca (ZALOŽBA BOREC, 1963)

odločiti v praksi, na primer, pri raznih zbirkah, antologijah, pesmaricah itd., ki so kot take označene s partizansko ali narodnoosvobodilno vsebino.

Dr. Boris Paternu sicer pravi nekje, da je »izraz slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva danes že razmeroma utrjen pojem naše slovstvene zgodovine«. A vendar imamo, na primer, skoraj v vseh partizanskih pesmaricah pesmi, ki niso nastale samo pri partizanih, to je med narodnoosvobodilnim bojem, temveč že mnogo prej in tudi v drugih deželah in okoliščinah. Med njimi je Puntarska, ki je nastala v šestnajstem stoletju, in bi o njej pravzaprav ne mogli govoriti kot o narodnoosvobodilni pesmi. Podobno je v literaturi in s pisatelji, kjer lahko o tem pomenu govorimo oziroma sežemo vsaj do Cankarja, če ne do Prešerna, v svetu pa do Heineja, Freiligratha ali Kaestnerja, Tucholskega itd., da omenim samo nekaj tistih, ki so prav pri nas na Slovenskem precej vplivali na revolucionarni boj.

Toda, to bi bil preširok krog, zato je treba pojem narodnoosvobodilne literature le zožiti, če hočemo ostati pri izrazu, ki je zapisan tudi na vabilih za današnje posvetovanje. In to kljub temu, da traja ta narodnoosvobodilni boj v tem smislu pri nas že dalj časa in je del naše zgodovine; posebno je bil živahen v stari Jugoslaviji, kot boj za osvoboditev vseh jugoslovanskih narodov. Prav v tem boju, in v boju, ki se je po ruski revoluciji in pozneje po boju z nastopajočim fašizmom širil in okrepil tudi drugod po Evropi in po vsem svetu, je nastalo največ literature, ki jo je naš narodnoosvobodilni boj med okupacijo povečini osvojil in posvojil, kamor moramo šteti predvsem bogato rusko literaturo in bojne pesmi. Zato moramo, kot že rečeno, zožiti merila in za neposredno narodnoosvobodilno ali partizansko pisano oziroma péto besedo šteti morda le tisto, ki izraža revolucionarnost, tj. zahtevo po spremembi obstoječega stanja, saj je narodnoosvobodilni boj, to je boj za osvoboditev naroda (bodisi izpod domačega ali tujega zatiralca), a priori revolucionaren in se praktično rešuje samo v revoluciji in z revolucijo. Kot tak je posebno v stari Jugoslaviji prišel vedno v navzkrižje z zakoni, predvsem z zakonom o zaščiti države, in je bila taka literatura, če ni prišla do bralcev na posebno spretno prikrit način, vedno strogo preganjana.

Seveda sodi med narodnoosvobodilno literaturo tudi tista, ki je nastala po vojni in še nastaja in ki bodisi z nekakšne epske distance, bodisi strogo zgodovinsko ali pa v mimetični obliki opisuje ta boj, ga veliča in propagira njegovo nadaljevanje v smislu širjenja in utrjevanja naše revolucije. Toda njena opredelitev ni vprašljiva in merila zanj so dovolj jasna.

Pri tem je treba povedati nekaj, kar ni v neposredni zvezi s prej zastavljenim vprašanjem, zadeva pa prav to literaturo. Ta poveljna, tako imenovana partizanska literatura je razmeroma bogata in se uspešno uveljavlja. To velja predvsem za partizanske čase, ne pa toliko za predvojni boj (v stari Jugoslaviji!), ki je pomenil neposredno pripravo za revolucijo. Če odštejemo, na primer, Čolakovića, Daviča in še nekaj drugih, ter vrste piscev spominov, ki skozi lastna doživetja opisujejo naše predvojno politično življenje (večinoma partijsko) in boje, je te literature sorazmerno zelo malo. To je velika škoda, kajti te čase, ki so pravzaprav integralni del naše revolucije, zlasti mladi rod zelo slabo pozna. Zato bi bilo treba te vrste literaturo posebej pospeševati. Res je tudi, da je nekaj te literature obtičalo v predalih raznih uredništev in po skladiščih založb, če ni bila vedno v skladu z določeno linijo in je povedala bodisi preveč ali premalo. To pa seveda najbolj ovira nastajanje take literature.

Alojz Mikenauer

»O obdobju po letu 1945 je treba pisati!«

Dvajset let sem v založbi Borec in poskušal sem delati po svojih najboljših močeh. Seveda o tem ne bi govoril, ampak bi nadaljeval tam, kjer je danes začel tovariš Apih.

Mislím, da je založba, kar se tiče narodnoosvobodilnega boja, dosledno izpolnjevala in izpolnjuje zgodovinsko poslanstvo, ki ji ga je pred dvajsetimi leti zaupala naša partija. Nisem literat, književnik, sodim med samorastnike, o katerih je govoril tovariš Kavčič, naš direktor. Od vsega začetka je naša založba stremela — in tako tudi zbirala, objavljala gradivo — za tem, da bi o tem času pisali ljudje, ki so nosili breme revolucije; da bi bil jezik enostaven, da ga bo razumel vsakdo in črke takšne, da jih bodo lahko brali tudi tisti, ki slabo vidijo; da bi bil papir dober in vezava trdna, da bo nekaj tega ostalo tudi zgodovini.

O letih 1941—1945 je bilo danes že veliko povedanega in mislim, da je potrebno več pozornosti posvetiti obdobju od 1919 do 1941. Na razpolago je dovolj gradiva, ki ga moramo in smo ga še dolžni obdelati. Na primer, sodni procesi med leti 1918—1941 (kot vem, je na voljo 556 procesov po zakonu o zaščiti države), tu so tekstilne, železniške, rudarske stavke itd. Posebno pa bi želel poudariti obdobje od leta 1945 dalje, naš sedanji samoupravni socialistični razvoj. O tem bi bilo treba pisati knjige! Pogovarjal sem se z nekaterimi tovariši, ki bi dali na vpogled arhiv posamezne tovarne in celo plačali stroške, če bi obdelali, na primer, razvoj njihove delovne organizacije, s kakšnimi težavami in problemi se je spopadla v teh letih. Tu, na naše posvetovanje smo povabili tovariša Derganca iz mariborskega Konstruktorja, ki je rekel: »Pridite k nam, na razpolago imate arhiv, plačali vam bomo dnevnice, samo napišite!« Seveda je teh primerov več (Elektrarne in še bi jih našli). Premislímo tudi o tem in začnimo delati.

Spomnim se leta 1960, ko sem prišel v to založbo. Šli smo v tovarne, družbenopolitične organizacije, po šolah, brez kakršnegakoli priporočila, borci smo šli, in našli z njimi skupni jezik. Od nas so sprejemali zbirke knjig, ki so jih rabili za osmi marec, sprejem v Zvezo komunistov, za člane delavskega sveta itd. Organizirali smo tudi pokroviteljstva. Konstruktor je takrat imel dvanajst pokroviteljstev. Vsako leto so povabili najboljše učence iz dvanajstih šol in jim izročili knjižna darila naše založbe. Prav tako smo predlagali, naj povabijo učence teh šol (šesti

in sedmi razred), da prisostvujejo sejam delavskega sveta, da vidijo, kakšno je naše samoupravljanje in obratno, da tudi naši samoupravljalci vidijo najboljše učence posameznih šol.

In končno bi omenil, da imamo v Sloveniji, mislim, kar sedemindvajset založniških hiš. Tudi tu tiči vzrok, da je knjiga draga, da se na knjižnem trgu pojavljajo stvari, ki nanj ne sodijo. Mislim, da bi bilo dovolj, če bi bilo v Sloveniji nekaj založb, ki bi si delo razdelile. Nujno bo treba pristopiti k združevanju, sicer nas bo administracija zadušila. Ne moremo govoriti o stabilizaciji, če ne rešimo osnovnih problemov.

Nada Dragan-Carevska

Nad Sočo

*Večera medlo sinjasta tančica
zagrinja gore in med njimi dol.
Pod mano Soča. Njena tiha pesem
mi zbuja skrivno, neizrazno bol.*

*Zeleno modra gorska lepotica,
ki v dalj hitiš do sinjega morja,
ko gledam te s strmin in prisluškujem,
vse bolj zamolklo mi tvoj tok šumlja.*

*Iz večnosti izviraš, čarna reka,
in v večnost se iztekaš kakor čas,
in ni ti mar ne zemlje ne človeka
ne vojne, ki pustoši tu pri nas.*

(1944)

France Filipič

Nekaj o zgodovinopisju narodnoosvobodilnega boja

Moj namen je vsaj nekaj spregovoriti o zgodovinopisju, predvsem tistem, ki zadeva obdobje med leti 1918—1941. To je pač obdobje, ki se mu že desetletje in več zelo intenzivno posvečam.

Najprej bi mogoče odgovoril tovarišu Mikenauerju, kar zadeva izdajo sodnih procesov v letih 1918—1941. O tem je bilo svoj čas dosti razpravljanja in res je, da je o tem ogromno gradiva, v katerem je velik kos naše zgodovine; te procese izločiti

Jože Smit: Koleselj iz cedilike (ZALOŽBA BOREC, 1968)

iz celotnega toka, bi na drugi strani pomenilo osamiti njihovo širino in bi jih bilo težko realno postaviti v čas. Ti procesi dejansko živijo svoje življenje samo globoko zakoreninjeni v tistem celotnem toku zgodovine. Osebnost tega ne morem predstavljati, razen, če bi to pripravili kot nek priročnik, sicer je to, kot že rečeno, lahko le del zgodovinske celote, ker se v vsakem sodnem procesu ponavadi več zakriva kot odkriva v zgodovini. To je treba imeti pred očmi. In če hočeš nekatere podatke iz nekega procesa realno oceniti, moraš celotno ozadje odstreti in šele potem lahko pride do izraza tisto, kar proces sam vsebuje. To bi bila moja pripomba k tej, seveda zelo zanimivi zamisli, kajti ti procesi so po vsebini veliko, obširno in izredno zanimivo pričevanje o zgodovini in tudi o človeku kot takem v tej zgodovini.

To obdobje med leti 1919—1941 kliče po zaključenem, široko zasnovanem delu, ki bi to zgodovino pokazalo iz najrazličnejših vidikov, toda za pisanje te zgodovine so do danes in še tudi danes mnogi pogoji nedovoljni. Če hočemo zgodovino pisati kot neko sintezo, kot neko celovitost, moramo imeti najprej obdelane posamezne razprave. Kajti za čas med obema vojnama nimamo, na primer, temeljite gospodarske razprave; za to obdobje tudi nimamo celotne razprave o kulturnem razvoju med obema vojnama itd. Tovariši, ki se skupaj z menoj ukvarjajo s temi zadevami, vedo, kako iščemo osnove za posamezne elemente takrat, ko pišemo, in kako je to težko. V teh letih so sicer bile opravljene marsikateri raziskave. Na primer, univerza in inštitut delavskega gibanja sta na tem področju opravila veliko delo, ki je tudi že prisotno v posameznih elaboratih. Ko so že bile omenjene tekstilne stavke, naj ob tem opozorim na elaborat tovariša Kresala o tekstilni industriji skozi vsa ta obdobja, ki ga je izdala založba Borec. To je temeljno delo, mimo katerega danes nihče več ne more in ki je izvir analize za nadaljnje raziskovanje. Pred nedavnim je izšla knjiga dr. Miroslava Stiplovskega o zgodnejšem obdobju strokovnega gibanja. Tu so sicer raziskave opravljene, so pa, kar ne gre pozabiti, sad dvajsetletnega, petindvajsetletnega dela.

Naš namen mora biti, da zapustimo knjižni sklad te zgodovine, da dejansko pokažemo izvore, ob katerih se je porajala naša družba v preteklosti, med obema vojnama. Tu bi podal neko resnico, in sicer, da vsak čas piše svojo zgodovino. Mi tudi danes pišemo svojo zgodovino, v preteklosti pa iščemo elemente, ki so sprožili to zgodovinsko dogajanje.

Problem pisanja zgodovine časa med obema vojnama je odvisen tudi od virov, ki so na razpolago. En vir so dokumenti iz tistega časa, drugi vir so udeleženci, akterji tistega časa, in tretji vir je časopisje. Te tri vire, ob drugih, pravzaprav najbolj združujemo. Kar se tiče časopisja, dobro, tu je treba sedeti in prebrati tisto, kar je dejansko za zgodovino pomembno. Kar se tiče posameznikov, smo marsikaj zagrešili v preteklosti, ker so šli mnogi in z mnogimi pomembnimi podatki v grob. Zapisanih je bilo mnogo premalo izjav. Oprostite, to pač govorim iz svoje lastne prakse. Na primer, k tovarišu Gustinčiču sem hodil tri leta, da sem napravil daljšo izjavo, ki jo je tudi podpisal. To, kar sem pred leti delal, je le drobec tega, kar bi ga spraševal danes. Kajti tisti, ki to dela, mora tudi sam zelo dobro poznati zgodovino in njene probleme, da dobi od človeka tisto, kar želi izvedeti. Tu smo zamudili marsikaj, kar poskušamo zdaj nadoknaditi. Toda, tu smo zgodovinarji zdaj v drugi dilemi: živi tok vsakdanjih aktualnih zadev nas tako vleče s seboj, da za miren, zbran študij gradiva včasih niti nimamo časa.

Če se že pogovarjamo o zgodovinopisju, je prav, da omenim še to. Prizadevanja Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, univerze in tudi zveze borcev, so rodila

Slovenke v narodnoosvobodilnem boju (ZALOŽBA BOREC, 1970)

določen sad. Kremenškova knjiga o študentskem gibanju je, na primer, delo univerze. To področje je, čeprav se zavedamo pomanjkljivosti, v bistvu obdelano. Potem je tu nacionalno vprašanje. Tovariš Pleterski je to profiliral tako, da smo na te raziskave o nacionalnem vprašanju že dve desetletji trdno naslonjeni. Potem Milica Kacin-Wohinčeva, če vzamemo njene knjige o Primorski. To je zgodovina, ki je raziskana, ki je tu; dejansko so obdelani osnovni elementi, ki so dajali tisto moč, zavest primorskemu človeku, ko je šel skozi desetletja najhujšega zatiranja, pravzaprav tja do danes. Prav tako dr. Tone Ferenc, ki je tudi posegal na isto področje. France Klopčič je napisal okoli 1 500 do 2 000 strani o revolucionarnem boju jugoslovanskih in zlasti slovenskih komunistov. Nadalje Kermavnarjeve razprave itd. O španskih borcih je, na primer, še premalo napisanega; za to, kar je napisano, ima veliko zaslugo Ivan Kreft, prav tako je sodeloval tovariš Mike-nauer in seveda še vrsta drugih ljudi. No, če sem že omenil Ivana Krefta, moram omeniti tudi frontno gibanje. Pri tem je njegov delež velik. Prav tako je o tem dala zelo temeljit, zaključen prispevek Alenka Nedogova z razpravo o ljudskofrontnem gibanju, ki je izšla tudi pri tej založbi. S tem v zvezi naj omenim še raziskave, ki jih je napisal tovariš Cesar. Zdaj, ko to naštevam, vidimo, da je tega kar precej. Omenim naj študije dr. Metoda Mikuža, zlasti njegovo knjigo Slovenci v stari Jugoslaviji, spomine Mihe Marinka, Milana Apiha, Ivana Krefta, dr. Vilfana, vrsto spominskih sestavkov Edvarda Kardelja, njegove nove redakcije Speransa, spomine in podatke Pavleta Žavcerja, Viktorja Stoparja itd. In, oprostite, če človek tudi samega sebe omenja; v zadnjih desetletjih sem napisal, objavil ali imel na posameznih simpozijih gradiva, ki ga je tu v založbi za objavo kakih 1 000 strani; nanašajo pa se samo na predvojni čas, med leti 1919 in 1939. Te raziskave so nastale bolj ali manj v sodelovanju z vsemi, ki sem jih tu naštel.

S tem v zvezi želim omeniti še nekaj, in sicer: zgodovino en sam človek ne more pisati. Zgodovino lahko piše samo skupina v sodelovanju mnogih ljudi, ki drug drugega podpirajo s svojimi izkušnjami, raziskavami, nasveti in s tistim, čemur rečemo, s svojimi zgodovinskimi spoznanji. To je dolga pot.

Seveda sem v prispevku k razpravi navedel samo nekatera imena, nekaj dejstev, in ne mislim, da je to, kar sem povedal, popolno. Samo, zdi se mi prav, da razmišljamo o tem, da mora informacija sodobnemu, današnjemu človeku biti blizu, biti čim bolj popolna, pravična do dobe, katero obravnava, in vendarle mora postavljati v ospredje človeški dejavnik, če hočemo razumeti, da so hoteli ti ljudje svet spreminiti. Spreminjanje sveta je pravzaprav zgodovina.

Dr. Lev Svetek-Zorin

V nove zarje

*Mi gremo naprej
kot silen vihar
v široka, svobodna obzorja:
tja preko gora
in preko voda
vse dalje do našega morja.*

*Ponosno v nebo
naš prapor vihra,
na njem rdeča zvezda se sveti;
neviden napis
ta prapor krasi:
Zmagati ali umreti!*

*V srcih pogum
in na licih nasmeh —
ni strah nas začrtane poti:
tako gremo mi
skoz temo noči
velikemu jutru nasproti!*

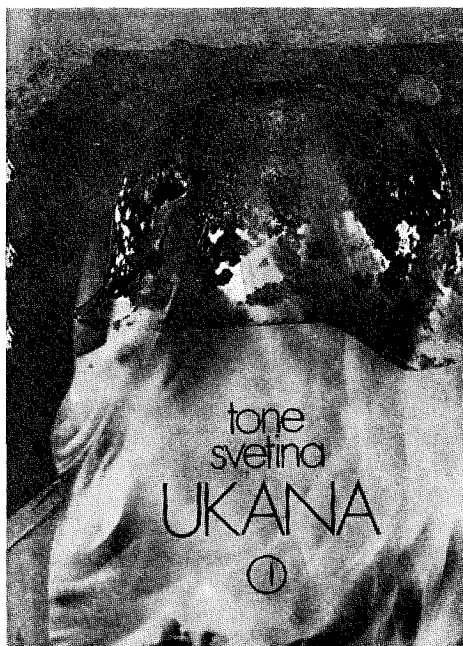
(Sunger, 1. januarja 1944)

Franc Derganc

Sodelovanje založbe Borec z mariborskim Konstruktorjem

Najbrž mi bo težko govoriti po tako uglednih govornikih, vendar bom ob tem vašem velikem jubileju le povedal nekaj misli, bolj kot bralec, za katerega pišete vi, pisatelji in zgodovinarji. Prihajam iz gradbenega podjetja Konstruktor Maribor. Že vrsto let sodelujemo s tovariši Mikenauerjem, Kokaljem in drugimi, ki so nas seznanili z vašo založbo, vašim delom. Zahvaljujem se tudi za vabilo, ki sem se mu z veseljem odzval.

Iz bogate bibliografije založbe Borec v obdobju njenega obstoja lahko tudi nepoučen opazovalec oceni izjemno plodnost te institucije ter njen neprecenljiv

Tone Svetina: Ukana (ZALOŽBA BOREC, 1974)

prispevek k slovenski kulturi, ohranjanju zgodovinskih vrednot ter posebej njen enkratni delež pri beleženju doživetij iz narodnoosvobodilnega boja.

Delam, kot sem povedal uvodoma, v organizaciji splošnega gradbenega podjetja Konstruktor v Mariboru, ki že drugo desetletje sodeluje z aktivisti založbe Borec ter si v skladu s svojimi finančnimi načrti, nenehno prizadeva doseči čim bolj uspešna vlaganja v literarna dela, s katerimi zalaga, tako svoje, kot tudi šolske in zasebne knjižnice. Tako knjige založbe Borec bogate naše domače knjižne police, posebej pa še police šolskih knjižnic, od partizanskega Kebla na Pohorju do Gaja na Kozjaku, ob meji, do vrste mariborskih osnovnih šol. S pokroviteljstvom nad šolami skuša splošno gradbeno podjetje Konstruktor posredovati mlademu rodu bogate tradicije narodnoosvobodilnega boja ter se s tem delno oddolžiti herojem boja za našo narodno osvoboditev v času od leta 1941 do 1945. Naj spregovore številke: okoli 10 000 mladih ljudi obiskuje te šole, v našem kolektivu pa je okoli 4 500 zaposlenih. Velik del teh šolarjev in tudi velik del naših delavcev pozna založbo Borec, pozna njene knjige, jih prebira. V zadnjih petnajstih letih smo v šolah, med člane delavskega sveta, ženske, borce in med mladince razdelili okoli 10 000 knjig! Mogoče še tole. Lani smo imeli v počasiitev dvajsete obletnice vaše založbe v našem podjetju (sicer skromno) razstavo nekaterih vaših knjig. Ta morda ni tako uspela, kot je bilo zamišljeno, vendar je pokazala precejšnje zanimanje neposrednega proizvajalca za knjige vaše založbe. Tudi glasilo delovnega kolektiva Konstruktor prinaša večkrat kakšno informacijo o obiskih v šolah, podelitvah knjižnih daril in v zvezi s tem o celotni dejavnosti založbe Borec.

Dovolite mi, da v imenu delovne organizacije splošnega gradbenega podjetja Konstruktor in v svojem imenu iskreno čestitam delovnemu kolektivu in sodelavcem založbe Borec k lepemu, predvsem pa po delovnih uspehih bogatemu jubileju.

Nada Dragan-Carevska

Tišina poldne

*Klici žanjic nad tiho sončno dolino
v naročju sinjih gora.
V žgoči poletni sopari nad planino
zrak lahno se suklja.*

*Kot da že davno nikjer ni več vojne krvave,
mirno nad zemljo se boči modrina neba.
Dremlje omamljeni svet, pogreznjen v poldanjo tišino.
Nemo čas trepeta...*

(1944)

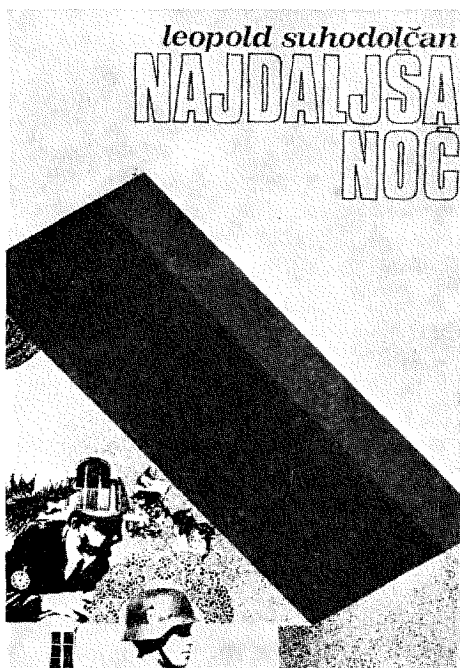
Ivan Jan

Resnica o revoluciji in narodnoosvobodilnem boju

Srečanje, kot je današnje, je zelo koristno, kajti s tematiko narodnoosvobodilnega boja in revolucije se pri nas in na različne načine ukvarja kar veliko peres. In še se jih bo, predvsem na umetniški način; saj bo v novih generacijah prav gotovo zrasel še marsikak prozaist, pesnik, umetnik, prežarjen z najusodnejšimi dogodki naše preteklosti. Ljudi, zlasti mlade, tudi zanima vse globlja resnica o revoluciji in narodnoosvobodilnem boju. Čeprav referata in koreferatov prej nismo prebrali, so ne le-ti, marveč tudi razni zapisi, že objavljena dela in pogovori, pa današnji razpravljalci, kaj široka podlaga za izziv in izhodišče k tej besedi.

Tovariš Vipotnik je, na primer, v februarški številki TV-15 povedal tisto, kar je nemara v tem času najvažnejše: zbiranje in ustvarjanje dokumentarnega gradiva o narodnoosvobodilnem boju, njegova obdelava in publiciranje, kajti tega za nami ne bo mogel opraviti nihče drug. To seveda velja za pričevanja, zgodovino in spominopisje, ne pa za umetniške stvaritve. Pozvani smo in k temu nas razmere vedno bolj silijo — treba se bo ustrezno organizirati. K razpravi kliče tudi dejstvo, da bralce ne zanima, katera založba kaj izda, temveč kako in kakšno je delo, ki ga ponudi. K besedi se je treba prigrasiti pač zaradi tega, ker, kot je dejal Vladimir Kavčič, »iščemo in odkrivamo zgodovinsko resnico«. Že naslov teme enega izmed referatov, Kavčičevega, je zadosti privlačen. Vsaj zame, ki se poskušam v različnih smereh tega opisovanja. Zato bi rad spregovoril nekaj besed o tem našem opisovanju in zapisovanju, ki je raslo in raste približno tako, kot se je razvijal narodnoosvobodilni boj ali samoupravljanje. Učimo se, vsaj tisti in taki, ki smo začeli pisati malo pozneje, v hodu.

Podpiram misel, da je treba na tem področju združevati ustvarjalne in materialne moči. To naj bi se izražalo, kar je bilo že večkrat rečeno, na področju založništva, pri mentorstvu, recenzijah, kritikah, kot je (tudi v februarški številki TV-15) pisal in predlagal tovariš Kmecl; naj omenim samo usklajevalno komisijo. Tu bo treba, in tudi možno je, še marsikaj postoriti. Veliko je že napisanega, v glavnem smo prešli tudi tisti čas črno-belega opisovanja, iščemo različne poti in zvrsti, vendar pa se kaže, to čutim v lastni praksi, da bo zgodovinopisju še precej dolgo treba posvečati veliko pozornost. Tudi tu smo, kljub številnim delom, ki so in bodo široka osnova umetnikom v sedanjosti in prihodnosti, v zaostanku. Ob tem bi poudaril,

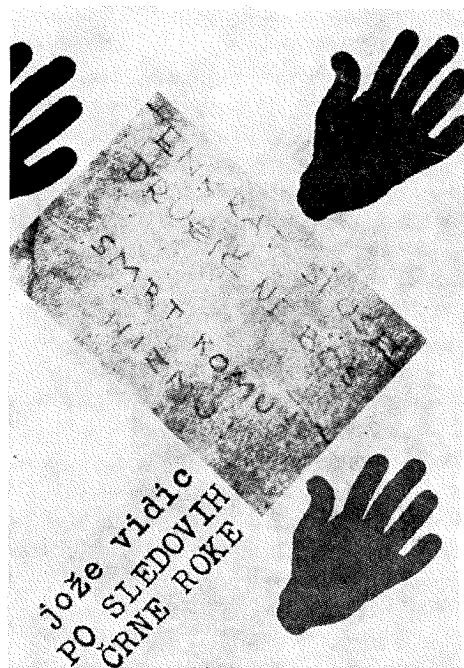

Leopold Suhodolčan: Najdaljša noč (ZALOŽBA BOREC, 1975)

da zahteva ta zvrst velike fizične napore in veliko časa, zato bi jo rad na kratko vzporedil z leposlovjem, s prozo.

Ne morem in ne znam soditi, kaj je težje, kaj je boljše; vemo pa, da je za vse treba ne le znanja, temveč predvsem veliko volje in truda.

Dosti jasna je razdelitev med leposlovjem, prozo in zgodovinopisjem, spominopisjem, pričevanji; ni pa še povsem jasen pojav zadnjih let, nekakšna zvrst, ki jo imenujemo romansirana kronika, romansirana zgodovina. Seveda so ti in taki teksti tudi lepo bralni, dobro se prodajajo, toda med ljudi prihajajo nekako takole: tu me imate, namreč knjigo, in zdaj sami poiščite in ugotovite, kaj je v njej resničnega in kaj je plod umetniške ali kakšne druge stvaritve oziroma fantazije, saj je vendar dobro, saj je iz revolucije in narodnoosvobodilnega boja. Nekaj časa je tako delo, družbeno, umetniško, zgodovinsko, tudi vzgojno in koristno, toda, nekega dne nujno pride, ali pa je že prišlo, v sečišče z zgodovinsko obdelano isto snovjo, kar običajno berejo isti bralci, in to je tisto, kar moti. Ljudje so zmedeni in ne vedo, kdo jih ima za norca, kaj je res in kaj ni. Zato: pišimo čisto leposlovje brez izkoriščanja nekih znanih imen, dogodkov ipd., kar seveda k sreči prevladuje, saj imamo veliko čiste leposlovne literature, ali pa čim čistejšo zgodovinsko oziroma spominsko literaturo itd. Tudi mentorji, recenzenti, uredništva in kritike bodo imeli bolj jasno delo. To pravim zaradi lastnih izkušenj. V zgodovinopisju tudi ni mogoče napisati vsega, ker bi ljudi žalilo ali pa neobjektivno hvalilo. Prav tako si s pravo osebo v leposlovju vežemo umetniške roke, kar se je nekaterim že primerilo in se jim bo še, če bomo tako nadaljevali. Doslej se je pokazalo, da je za tako imenovane romansirane kronike ali kronike v romanu potrebna izjemno velika umetniška izraznost s poslušom za zgodovinske prvine. Prav pri tem stilu je spodrsnilo že prenekateremu izurjenemu peresu.

Jože Vidic: Po sledovih črne roke (ZALOŽBA BOREC, 1975)

Da je tematika narodnoosvobodilnega boja v vseh zvrsteh zelo privlačna in da, vsaj kolikor mi je znano, založbe s takó solidno napisanimi deli glede prodaje nimajo posebnih težav, kaže tudi dejstvo, da je ni založbe, ki kdaj pa kdaj ne bi izdala kaj partizanskega, mislim s partizansko tematiko. Prav zato in prav zaradi doslej različnih meril, je še kako potrebno, da bi glede izdajanja in organiziranosti na tem polju šli korak dalje. In to kljub in prav zaradi materialnih težav, v katerih smo in v kakršnih so založbe še posebej. To je verjetno tudi najboljša pot, da poiščemo in odkrijemo največ resnice.

V zadnjih letih sem to še kako občutil pri sebi, kajti naletel sem na vrsto dokumentov, ki so pravi, toda ne drže, njihovo vsebino pa so povzeli nekateri naši najvidnejši zgodovinarji. Tudi z omenjenega polleposlovnega, polzgodovinskega področja, bi lahko našteali nekaj takšnih del, obsežnih publikacij. Na različne načine je omenjeno oziroma prikazovano obdobje narodnoosvobodilnega boja in revolucije tudi v raznih časopisih, revijah, učbenikih, filmih, na televiziji, radiu itd., pa tudi v različnih enciklopedijah in leksikonih. Že pred dvema letoma sem opozoril na nekaj primerov obdelovanja ljudi in dogodkov iz narodnoosvobodilnega boja, ki so vse prej, kot dobro prikazani. Še več! Predstavljeni so z nam tujih pozicij, z neodpuštljivimi vrzelmi in izkrivljanji. Če začneš pregledovati razne in to zajetne leksikone, so posamezne navedbe o narodnoosvobodilnem boju prej obtožujoče kot kaj drugega. A po čem in po kom je znana nova Jugoslavija? Mar ne prav po izvirni in zmagoviti, dasiravno s težavami in krvjo zaznamovani revolucionarni narodnoosvobodilni borbi ter potem po novi obliki socializma, kar je pripeljalo do spora in zavračanja stalinizma, kar je bilo spet zgodovinsko sila pomembno itd. Tega še manjka, o tem je treba pisati, saj smo za široko demokracijo, vse bolj se zavedamo, kaj ona dejansko je. Toda, zadnja leta se vse prevečkrat pojavljajo imena takih kulturnikov, ki so med narodnoosvobodilnim bojem s svojimi

protiljudskimi deli zaslužili hude kazni, če že ne najhujše, pa se še pojavljajo!? Naj mi bo oproščeno, da na kratko to omenjam in ponavljam besede izpred dveh let, rečene 18. 2. 1978 na Plenumu kulturnih delavcev: pogostejše pojavljanje njihovi-
vih imen in del je že norčevanje iz žrtev narodnoosvobodilnega boja in nekega dne bodo sebe spet spravili v hudo neprijetne težave. Tu ne gre za polemiko z njimi, temveč za preprosto dejstvo; če že žive, naj delajo, ko so že prišli na ta način skozi, in, naj se ne izpostavljajo pred javnostjo, kajti zgodovinopisje ve za njihove velike grehe. Nekaj sem o tem že napisal, toda še ni bilo nikjer objavljeno. Gre za nekaj ljudi, kulturnikov pa najsibo podpisan kot prevajalec (prevedel film ta in ta) ali se pojavlja na področju likovne umetnosti. In v teh dveh zadnjih letih se ta imena kot nalašč pogosteje javljajo kot kdajkoli prej.

Še besedo o raznih objavljanih v revijah in v našem časopisju. Vem, na primer, da revija Borec ne izhaja v visoki nakladi; da tu ne govorim o visoki nakladi Naše obrambe, itd. Zato bi kazalo razmisliti, kako tovrsten tisk razširiti, združiti, a da pri tem ne bi izgubljali, temveč pridobivali. Imamo list TV-15! Človek včasih misli, da je nekaterim zoprnikom (ali ne vem, kako bi jih imenoval) kar prav, češ, imejte svoje liste, imejte svoj rezervat (to sicer ne rečejo na glas), naj to berejo le borci in morda še kdo, mi pa bomo šli dalje in po svoje. Kako bi tudi tu dosegli večjo širino in boljšo kvaliteto? Vse je lepo in prav, da to imamo, toda verjetno res pišemo in govorimo v največji meri že prepričanim. Saj tudi drugi listi in občila prinašajo tematiko narodnoosvobodilnega boja in revolucije, seveda, mislim kvalitetne zapise, a teh je premalo ali pa se celo ponavljajo, s čimer se na tem področju ruši ravnotežje. Ali ne bi bilo razveseljivo, če bi konec koncev kakemu drugemu listu ponudili kaj zanimivega in širili našo zgodovino in spoznanja; na primer, da bi tudi list Družina (in drugi) prinesla kaj podobnega, saj je zelo razširjena in je v zvezi s tem ne gre podcenjevati. Kako naj se sicer ljudje seznanjajo, na primer, s pojavi kot je belogardizem, da omenim samo najhujši pojav iz narodnoosvobodilnega boja.

Seveda gre tudi za denar, vendar naj spomnim, da je v stiskah in težavah, v kakršnih smo se znašli in ko običajno začne odpovedovati marsikaj, ko se ne držimo sveto dogovorjenih sklepov, pameten in preudaren sistem vedno krepil propagando, kulturo, (nikakor pa ne organe sile), bogatil pisanje, izdajal več (in ustreznih) knjig, da bi ljudje lažje sprejemali in odpravljali te težave, da bi lažje doumevali vzroke in posledice vsega tega, da bi lažje dojemali, se osveščali in razumevali, kaj je lakota, kaj vojna in vse tisto, kar nas je učil in naučil narodnoosvobodilni boj, življenje v stari Jugoslaviji. A ne vseh — in za te gre. Teh pa je veliko, ogromno, predvsem mladih. Sam sem bil priča, ko so otroci gledali čudovit prikaz Prežihovega Boja na požiralniku, a niso verjeli, da je bila res na svetu in pri nas taka lakota in take težave. Pisati moramo torej za nas in še bolj za zanamce, za šole, za mlade. Zato se ne bi mogel strinjati z mislijo, ki jo je nekdo napisal, da ne gre pri zgodovini in kulturi za spreminjanje sveta, temveč »le za prebijanje časa med rojstvom in smrtjo«. Zakaj pa potem gre, vsaj delno, če ne za spreminjanje ljudi, razmer, za odpravljanje tegob, za spoznavanje bistva človeka in družbe. Seveda gre vseskozi za to, kako in kaj napisati, kako in kaj povedati. Veliko jih je namreč še, ki ne vedo ali pa se sprenevedajo ob dejstvu, da je prav vstaja in narodnoosvobodilni boj rešil naše ljudstvo pred fizičnim uničenjem, še preden bi bil uničen satanski nacizem. Gre tudi za nekaj izobraženih mladih in mlajših ljudi, ki so verjetno ali narobe vzgojeni, ali pa, sami presiti, lačnih nikoli

niso razumeli, in ki še nikoli niso bili zares soočeni s pravimi stiskami; ljudi, ki vidi-
jo in slišijo samo sebe in krog svojih somišljenikov, ki, čudno, prosto streljajo po
zgodovini in družbi, vendar pa se tudi sami lotevajo opisovanja iz obdobja narodno-
osvobodilnega boja. To bi bilo dobro, če ne bi delovali razdiralno in vsaj z dvojnimi
merili, pred seboj in v sebi. Če bi šlo res za tiste mlade ljudi, ki se jim počasi
odpirajo vrata družbe in če bi bili res tesen del tistega sloja delavskega razreda,
ki je dejansko osnova vsemu, bi še razumeli. Toda ne, gre le za posameznike,
vendar v kulturi sedanjega časa tudi vplivne, ki bi še kako morali podpirati in
pomagati prav taki družbi, kot jo gradimo in jo mislimo zgraditi, taki, kakršni smo,
z vsem dobrim in slabim.

Na koncu še tole. Če se bomo v in skozi preverjanje in ustvarjalno spreminjanje
družbe, za katero je padlo toliko žrtev, vsaj za korak premaknili tudi v obravna-
vanju in uresničevanju različnega opisovanja narodnoosvobodilnega boja, sem
v imenu prej rečenega za ustrezno ostra merila, pa tudi za dosego (da rečem tudi
to) ustreznějšíh honorarjev. Ker pravi umetnik in pravi znanstvenik ne piše zaradi
denarja — če dela zaradi tega, naj kar preneha — temveč zaradi notranje nuje,
sem v zvezi s tem tudi pristaš sprememb pri politiki nagrad, ki jih prav na tem
področju, mislim na tematiko narodnoosvobodilnega boja, lahko združujemo. Le-te,
če sploh naj bi bile, naj bi bile bolj častnega značaja: listine, plakete, kvečjemu slika
ali kaj podobnega, ki sicer prav tako stane denar, vendar je tudi nagrada sama
umetniški izdelek.

Nada Dragan-Carevska

Partizanov pokop

*Oblaki sklanjajo mračna čela.
Dež kot solze na zemljo rosi.
Jesenska pokrajina je onemela.
Le drevje boleče ječi.*

*Sredi jase pod cerkvijo nova gomila,
ob njej v tišini zgrnjeni mi.
Žalostinka je padlega pospremila
tja, od koder vrnitve ni.*

(1943)

Dr. Lev Svetek-Zorin

Vstajenje Primorske

*Nekdaj z boleščjo vase zaprli smo
svoje ponižanje, svoje gorje,
krik maščevanja na ustnah zatrli smo,
ga zakopali globoko v srce.*

*Prsi uporne, kako hrepenele ste
dihati svobodni zrak iz gozdov
in ve pesti, kako si želele ste,
stresti raz sebe prekletstvo okov!*

*Tožne oči, ki o soncu ste sanjale;
kam ste strmele tja preko gora,
misli gorjupe, zakaj ste se uklanjale
mračnemu razpoloženju srca?*

*Toda, glej, planil je silen vihar,
kot pajčevino raztrgal okov,
sinil je dneva novega žar,
tja do poslednjih primorskih domov.*

*Strojnice svojo so pesem zapele,
zrak je pretreslo grmenje topov,
širne poljane so v ognju vzplamtele,
klic je svobode vstal sredi gozdov.*

*Vstala, Primorska, si v novem življenju,
z dvignjeno glavo korakaš v nov čas;
v svojem ponižanju, v svojem trpljenju
našla si končno svoj pravi obraz!*

(Lokve nad Čepovanom, 7. septembra 1944)

Branka Jurca

Književnost za otroke v luči tradicij narodnoosvobodilnega boja

Lahko rečem, da sem bila presenečena, ko sem dobila v roke program posvetovanja Narodnoosvobodilni boj v pisani besedi, pa sem videla, da ne bo o knjigah za otroke, ki jih izdaja založba Borec, nihče spregovoril.

Letos sem bila v žiriji za spise na temo Moj predlog pisatelju. Ta natečaj je vzpodbudila Zveza kulturnih organizacij Slovenije. Na razpis so se odzvali največ učenci, se pravi mladina iz šestih, sedmih in osmih razredov osnovne šole. Nekaj

Matevž Hace: Komisarjevi zapiski (ZALOŽBA BOREC, 1976)

dopisnikov je odkrito spregovorilo o naši partizanski literaturi, ki jo mladi bralci pri nas v teh letih prebirajo. Rekli so, da je nezanimiva, da je dolgočasna. Se pravi, da zavračajo umetniško neprepričljive, skonstruirane zgodbe. Karel Grabeljšek, pisatelj svojstvene partizanske tetralogije za mlade bralce, pa je dobil med temi bralci kar precej glasov. Pravijo, da je literatura zanimiva; pisana duhovito, s humorjem, z veseljem, z vedrino in seveda s priokusom gorja. Drugače je s predšolskimi otroki in z otroki v prvih razredih osnovnih šol. Ti si partizanskih zgodb še in še žele. Pozneje pa nastane, nekje v višjih razredih osnovnih šol, nekakšna praznina, kar vidimo in čutimo tudi pri tekmovalcih za bralne značke. Založba Borec naj torej tudi tem bralcem, ki literaturo, pisano na njihovo kožo, kar požirajo, še naprej nudi kvalitetno branje.

V svetu je znana resnica, da mladi bralci segajo prav tako pogosto, kakor po lepi literaturi, tudi po poljudnoznanstveni. Pri nas te veje literature nismo dovolj razvijali. Obratno, zadovoljevali smo se predvsem s prevodi tujih avtorjev, s koprodukcijami s tujimi založbami. Naj ponovim Kavčičeve besede, kako je lahko dobro pričevanje velikokrat mnogo kvalitetnejše kakor slaba literatura. To velja še posebej za literaturo o partizanskem boju, pri nas in v vsej Jugoslaviji. Tu naše založbe še niso zaorale v ledino; naj si založba Borec prizadeva prav pri teh načrtih, ki bi uresničili sodelovanje z drugimi založbami po naši državi, tudi na tem področju.

Kurirček je nastal z motivacijo, da je v drugih naših revijah, ki izhajajo za otroke (Ciciban, Pionir, Pionirski list), vse premalo leposlovja iz tradicij narodnoosvobodilnega boja. Rodil se je leta 1961 in vsa ta leta objavljal veliko leposlovja o našem boju za svobodo. Zatem je naredil seveda svojstven razvoj. Danes je Kurirček revija za otroke druge stopnje osnovne šole. Zanimanje otrok je danes seveda neprimerno širše, revija pa mora svoje mlade bralce vsestransko zadovoljevati. Ta razvoj Kurirčka je prestal preizkušnjo: postal je priljubljena revija šolarjev.

In sedaj samo še nekaj besed o Kurirčkovi knjižnici. V začetku so v tej ceneni knjižnici izhajale povesti in slikanice s tematiko iz narodnoosvobodilnega boja. Pozneje so se uredniška merila te zbirke širila, posebno pod vodstvom Leopolda Suhodolčana in Kurirčkova knjižnica priobčuje zdaj iz leta v leto vedno več del inovacijskih avtorjev, ki opisujejo doživetja današnjih otrok.

Knjižni program, kakršnega ponuja založba Borec, je dober, saj morajo biti tradicije narodnoosvobodilnega boja vtkane v življenje današnjega mladega rodu.

Peter Božič

Še o odnosu med literaturo in zgodovinopisjem

Glede na prejšnja izvajanja, bi rad navrgel nekaj misli o odnosu med literaturo in zgodovinopisjem, o vprašanju, ki ga je načel tovariš Jan. Jaz osebno mislim nekoliko drugače.

Literatura, na primer, o narodnoosvobodilnem boju, ima svojo posebno nalogo. Lahko je seveda subjektivna, tako, kot je lahko, o čemer je govoril tovariš Filipič, subjektivno zgodovinopisje. Se pravi: ni nujno, da je zbiranje neke dokumentacije, zbiranje faktografskih podatkov, dokončno verodostojno in da dokončno ustreza neki faktografski, ali jaz bi skoraj rekel, pozitivistični resnici. V literaturi o narodnoosvobodilnem boju gre najbrž za nekaj popolnoma drugega. Gre namreč za neko notranjo, historično zvezo, ki je velikokrat prekrita z golo faktografijo. Se pravi, da gre za globlja spoznanja o nekem zgodovinskem obdobju, kar brez dvoma velja za narodnoosvobodilni boj, tako, kot je v svojem referatu govoril tovariš Kavčič. Naj konkretiziram: ko sem pisal zadnji roman, sem uporabil veliko resničnih imen, veliko resničnih dogodkov, ki pa so bili transponirani na zakonitosti, ki jih zahteva oblikovanje leposlovja samega. Ideal, k čemur težimo, tako zgodovinopisci kot leposlovci, pa je seveda čim večja objektivizacija.

Drugo, ko govorimo o tem, da ljudje, ki niso bili neposredno udeleženi v narodnoosvobodilnem boju, nimajo pravega pogleda v te stvari itd., da lahko celo delujejo — ko se v to smer trudijo — destruktivno. Mislim, da ta stvar ni prav taka. Osebno sem prepričan, da zgodovina ni nekaj, kar bi bilo mogoče partikularizirati, ampak, da je zgodovina nekaj takega, kar živi, včasih v popolnoma neoprijemljivi obliki, iz roda v rod. Prvine tistega, kar se je, na primer, dogajalo med narodnoosvobodilnim bojem, v resnici živijo tudi v najmlajši generaciji. Jaz bi rekel zelo preprosto: človek to vsesa z materinim mlekom. Nekoč me je zelo viden partizan vprašal naslednje: »Ti, ki si v tem času živel, imaš konkretno izkušnjo za obdobje od 1941. do 1945. leta, imaš neko identiteto — kaj pa ta generacija, ki danes prihaja na plan?« Na to vprašanje mu seveda nisem mogel odgovoriti. Šlo je za konkretnega človeka. Doživel pa sem preprosto to, da je tisti človek, ki je danes star petindvajset let, določene stvari bolj dojemal, kot pa sem si jaz to predstavljal. S tem samo potrjujem tisto, kar sem omenil malo prej.

No, še stvar, ki sem jo osebno večkrat doživeljal in tudi Branka Jurca jo je načela. Gre preprosto za to: tematika iz narodnoosvobodilnega boja je lahko prav tako komercialno blago, ki v bistvu odbija, kakor katerakoli druga tematika. Tega se moramo zavedati. Reakcija na to pa je taka, da je ukvarjanje s to tematiko dandanes prej defavorizirano kot pa privilegirano. To sem osebno doživel. Se pravi, da moramo iskati vzroke za tisto, o čemer je govorila tovarišica Jurca, predvsem pri nas samih, ki se tej tematiki intenzivno posvečamo. Ta tematika sigurno ne sme biti komercialno blago — mislim, da je bila pretežno plačana.

Nada Dragan-Carevska

Z ranjenci

*Kolona lojtnikov se pred mano
pomika z ranjenci v tišini host.
Noči se. Sneg neslišno naletava.
Za nami je ostal Trnovski gozd.*

*Sneži. In v tej sneženi, mrzli noči
razlega se samo škripanje voz
in krvavečih ranjencev ječanje,
kot da zavija volk sred gluhih loz.*

*Zamolkli stok narašča zmeraj bolj
in v trudni duši me vse bolj mrazi.
Sneži. In na belini snežni
rdeče se razcveta v lisah kri.*

(1943)

Marjan Pungartnik

Narodnoosvobodilni boj in dinamika književnosti

Moj prispevek k razpravi bo poskus grobe tipološke skice, v kateri ne gre le za odnos književnosti do narodnoosvobodilnega boja, temveč tudi za potek književnega življenja v obdobju po vojni in za različne tokove v njem.

Za povojno obdobje je značilen širok razmah književnosti in s tem povezana demokratizacija. Vanjo se ne vključuje le dejstvo, da postajajo sporočila širokega socialnega kroga družbeno relevantna (današnji kritik pravi temu »odgovorno

Karel Destovnik-Kajuh: Zbrano delo (ZALOŽBA BOREC, 1978)

socializiranje umetnosti kot oblike javnega delovanja»), temveč tudi zvrstna širina. Znano je, da meje književnosti niso enkrat za vselej določene, da se ožijo in širijo, da se priznava ali odreka »književna funkcija«, pač glede na notranje razvojne zakonitosti književnosti. Pomemben pojav slovenske povojne književnosti je razmah osebne proze: biografske, avtobiografske, dokumentarne, spominske kot širšega področja, katerega središče je z današnjega stališča »čista« (umetniška) proza. Prav s to obliko je prišla do besede množica piscev, kar je vsekakor svojevrsten fenomen. Seveda ni toliko pomembno, ali je povojno obdobje dalo tem izrazom status književnega izraza ali pa jim ga ni dalo. Danes jih lahko jemljejo za specifično književno obliko, ki je nastala v tej demokratizaciji književnega življenja.

V petdesetih letih pa je prišlo do procesa, ki je v literarnem življenju odigral pomembno vlogo. Pisatelj dobiva pod vplivom družbene delitve dela, a tudi razredne delitve, vse bolj določeno mesto v posebni družbeni ustanovi — književnosti in se njegova dejavnost pokriva z mejami te ustanove. S tem se je močno zaostriло in zožilo pojmovanje književnosti. S stališča proznega modernizma se je začel odpor zoper »publicistično« realistično in socialno književnost. Proza je zaradi svoje povezanosti s profesionalizacijo književniške dejavnosti odigrala posebno vlogo. To je v formulacijah samih teh piscev prehod na modernizirano literaturo. Zanimivi so tematski premiki: od sižerja — osebnega razvoja kot revolucionarnega subjektivizma, kar je predvsem objektivni družbeni proces, se premikamo k psihologiji. Pisatelj hoče zajeti tudi »drugo plat medalje«. Začne odkrivati posameznikovo psihologijo, ki se naenkrat pojavi kot nova stvarnost, oziroma sploh postaja stvarnost. Gre za objektivno stališče pisca do književnega dela. To je tudi premik v sodobnost, ki je predvsem ubrano življenje, vedno bolj civilno in meščansko. Vojna je le še odmev (subjektivni), ozadje, posameznik je njen pasivni produkt, v glavnem žrtev. Merilo avtentičnosti izraza postaja pripovedna spretnost, tehnika, profesionalna veščina. Zanimivo je, da se za objektivna družbena dogajanja v književnosti (kot književni material) zahtevajo povsem neknjiževna preverjanja. Literarno avtentičen izraz je lahko nastal zgolj v osebni izkušnji. Ali drugače: objektivni književni izraz je veliko manj »literaren«.

Modernizem, ki ga srečujemo na Slovenskem kot razširjen pojav šele po drugi svetovni vojni, črpa vse restrikcije, vsa zoženja iz svojega marginalnega položaja. Zanj je značilna močna bližina drobnolastniškemu proizvajalcu, kar se izraža tudi v svojstvenem žargonu zagovornikov takega položaja. Govore celo o »literarnih proizvajalnih silah«. V družbeni delitvi dela utopljen pisec izpostavlja predvsem svojo izkrivljeno, bizarno optiko.

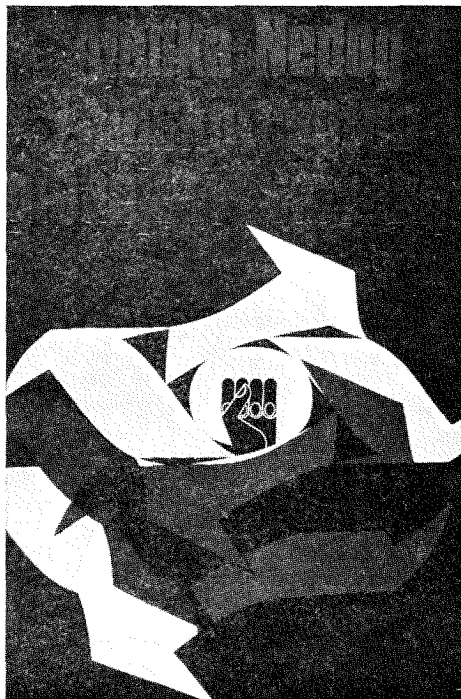
Povojna literatura živi v pričakovanju »velikega teksta«. Le-ta lahko nastane le takrat, ko se je doba sposobna pojmovno dvigniti nad lastno situacijo. To pomeni, da književnost navkljub modernističnem oženjem ohranja kritično družbeno vlogo. Toda do nje lahko prodre samo močno literarno gibanje naprednih opredelitev. Poleg sterilnih teženj h književni monumentalnosti, se moramo za zdravo književno življenje boriti zoper prevladujoče meščanske, drobnolastniške figure v njej.

Rado Bordon

Narodnoosvobodilni boj — neizčrpna zakladnica snovi in motivov

Narodnoosvobodilni boj in revolucija naših narodov sta nedvomno dala izredno pobudo in tudi nadvse bogato snov za vsestransko, obsežno in vsebinsko poglobljeno obravnavanje tega našega najpomembnejšega zgodovinskega obdobja na področju umetniškega in znanstvenega ustvarjanja.

Menim, da je tudi v zgodovini velikih narodov zelo malo obdobj, ki bi bila dala take sadove, pa najsi gre za francosko revolucijo, za oktobrsko revolucijo ali za

Alenka Nedog: Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji (ZALOŽBA BOREC, 1978)

ameriško vojno Jug—Sever, itd. Narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov je že doslej dal pomembne prispevke, tako na področju znanstvene zgodovine in poljudnega zgodovinopisja, spominskih zapisov in tako imenovane čiste literature, bodisi proze, poezije in dramatike, pa tudi na področju glasbe, filma, likovne umetnosti itd. Ta ustvarjalni prispevek, ki je črpal in še zmeraj črpa iz narodnoosvobodilnega boja, je po mojem mnenju edinstven fenomen, kakršnemu bi podobnega težko našli kjerkoli drugod po svetu.

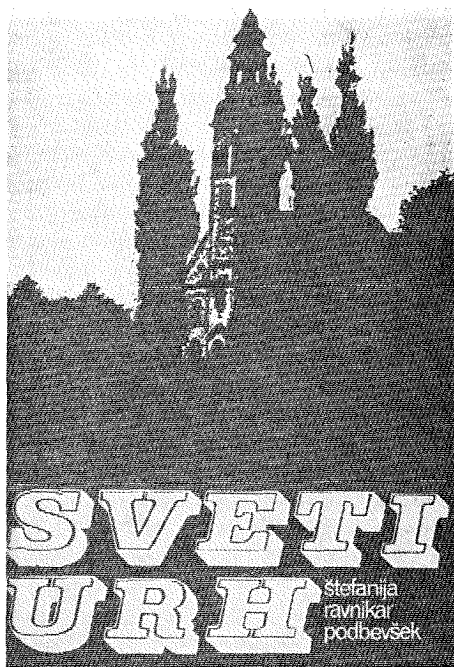
Seveda pa je treba, tako vsaj menim, ločiti zvrsti posameznih prispevkov. Zgodovina kot znanstvena disciplina je pač zgodovina, vendar pa, če naj dopolnim misli tovariša Božiča, ni zgolj čista faktografija. Zgodovina ne sloni samo na faktih, dogodkih, dokumentih in podobnem, ampak je njena naloga mnogo širša in globlja. Prava zgodovina mora sloneti na podrobni analizi nekega družbenega stanja, družbenih tokov in silnic, ki so oblikovali neko obdobje, neko dogajanje v njem ter sodelovali pri preoblikovanju družbe in njenega razvoja. Nobenega dvoma pa ni, da mora zgodovina sloneti na neizpodbitnih, zares dognanih dejstvih.

Po drugi strani pa je poljudno zgodovinopisje ali pa spominopisje dokaj drugačnega značaja. Vse premnogokrat grešimo, ker ga poskušamo identificirati z znanstveno zgodovino. Poljudno zgodovinopisje in spominopisje sta namreč dragocen prispevek k zgodovini, vendar imata bolj ali manj subjektivno barvo. Naloga zgodovine je, da uporablja tudi ta prispevek, vendar ga mora pred svojimi sklepi ustrezno preveriti.

Kar se tiče tako imenovanih umetniških dejavnosti, najsi gre za področje literature, glasbe, filma, likovne umetnosti itd., imajo prav v našem narodnoosvobodilnem boju neizčrpno zakladnico motivike. Gre za motiviko, ki jo je lahko dalo le obdobje osvobodilne vojne in revolucije, ta motivika pa je tako bogata, da si je ne more izmisliti še tako izvirna umetnikova domišljija. Potemtakem lahko umetnik iz te motivike, iz te neusahljive snovi, črpa in oblikuje svoja umetniška dela, pri čemer so mu poljudno zgodovinopisje, spominopisje in tudi pripovedi najpreprostejšega človeka, udeleženca našega narodnoosvobodilnega boja in revolucije, o katerem je govoril tovariš Kavčič, lahko spodbuda in snov, iz katere ustvari svojo umetnino. Življenje je namreč bilo, je in bo največji ustvarjalec.

Vse, kar je v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji doživel posameznik, prav on sam in nihče drug, je namreč edinstveno, kakor je edinstveno tudi sleherni človeško bitje na tem svetu, ker je eno samo in neponovljivo. Vsak človek je narodnoosvobodilni boj in revolucijo doživel po svoje, imel doživetja, ki si jih ne more izmisliti nihče drug, pa naj ima še tako ustvarjalno domišljijo. Zato menim, da so tudi pričevanja, ki so jih o našem narodnoosvobodilnem boju in naši revoluciji dali posamezni preprosti slovenski ljudje in pripadniki drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti, pomemben prispevek, ki lahko plodno služi slehernemu ustvarjalcu na področju katerekoli umetniške panoge, saj prav v njih lahko nenehno dobiva nove spodbude in odkriva nove motive.

Tu je bilo omenjeno, da v naši literaturi prihaja tudi do izkrivljanja podobe posameznih oseb, junakov našega narodnoosvobodilnega boja in naše revolucije. Možno je, da do takega izkrivljanja ali pačenja dejansko pride, da neka podoba, na primer, ne ustreza resnični zgodovinski podobi nekega človeka, junaka, udeleženca tega boja. To je seveda v veliki meri odvisno tudi od umetnikovega proučevanja in poznavanja resnične zgodovine, njegovega seznanjenja s faktografijo, v največji meri pa od njegove ustvarjalne moči, od njegove zmožnosti, da bi čimbolj prepričljivo oživil neko zgodovinsko osebnost. Na Slovenskem imamo, na primer, že vrsto zgodovinskih biografij ali tudi tako imenovanih biografskih romanov, ki so

Stefanija Ravnikar-Podbevšek: Sveti Urh
(ZALOŽBA BOREC, 1978)

nam poskušali približati Prešerna (v več variantah), pa Levstika, tudi Zoisa in Valvasorja, v novejšem času Cankarja ipd. Velike osebnosti bodo pisatelje še naprej nenehno pritegovale. Prepričan sem, da se bo nekoč pojavil tudi ustvarjalec, književni umetnik, ki bo v romansirani obliki poskušal upodobiti Tita in druge velike junake našega obdobja. Seveda je za kaj takega potreben čas, morebiti tudi časovna odmaknjenost, predvsem pa velika ustvarjalna moč, kajti edino ta lahko v ustrezni literarni obliki, na primer, dostojno upodobi veliko, enkratno osebnost, kakršna je bil Tito.

Rekel bi tudi, da o vsem, kar smo do danes na Slovenskem ustvarili na področju zgodovine, poljudnega zgodovinopisja in spominopisja ter literature o našem narodnoosvobodilnem boju in naši revoluciji, v javnosti vse premalo poročamo, bodisi v časnikih ali revijah, z našim glasilom TV-15 vred. Pogostoma so poročila tudi površna ali celó krivična. Tudi prispevek preprostega človeka, o katerem je govoril tovariš Kavčič, je namreč dragoceno dejanje, ki našo kulturo lahko bogatí in dopolnjuje. Vse prepogosto pa iščemo in zahtevamo neke vrhunske dosežke, ki naj bi bili nekakšen vzor in bi jih lahko tudi nagradili.

Toda vrhunskih dosežkov je tako pri nas, kakor po vsem svetu razmeroma dokaj malo. Pri tem hlastanju po vrhunskih dosežkih pogostoma zanemarimo prispevek, ki sicer ni »vrhunski«, a je po svoje lahko prav tako dragocen. Ob takih merilih, kakršna uporabljajo nekateri naši literarnozgodovinski, estetski in drugi ocenjevalci, bi se zdelo, da je tak prispevek nekako manj vreden. Vendar na naj ob tej priložnosti povem, kako gledam na našo kulturo, se pravi na kulturo našega naroda.

Narodova kultura je, po mojem mnenju, pester mozaik, ki so pri njegovem oblikovanju udeleženi mnogi. Če se ozremo, na primer, na našo književnost, lahko ugotovimo, da so Prešeren, Cankar, Župančič itd. prispevali v ta mozaik zares mnogo

izvirnih, bleščečih kamenčkov; toda tudi vsi tisti, ki so k temu prispevali, ne z z vrhunskimi deli, ampak recimo z manj pomembnimi, celó povprečnimi deli, kot pravimo, so ga po svoje dopolnili in obogatili. Brez njih bi mozaik naše kulture ne bil to, kar je. Prav za slovensko kritiko pa je značilno, da si ne prizadeva ugotoviti, kaj je v nekem novem delu izvirnega in pomembnega, ampak da ga poskuša predvsem razvrednotiti, mu odvzeti sleherno veljavo.

Slovinci zelo neradi dajemo priznanja. Danes so na Slovenskem mladi ustvarjalci, ki se navdihujejo ob našem narodnoosvobodilnem boju, čeprav v njem niso sodelovali, ker so takrat bili pač premladi ali pa jih sploh še ni bilo na tem svetu. In vendarle ga podoživljajo ter s svojo ustvarjalno zmožnostjo poskušajo približati tisti čas tako, kot ga dojemajo skozi prizmo svoje ustvarjalne osebnosti. Tudi ta dela je treba pravično oceniti in jim kdaj dati tudi priznanje, saj so sestavni del naše kulture. Kar se tiče nekaterih pomembnejših družbenih priznanj, ki jih podeljujejo za dosežke na področju kulturne dejavnosti, bi dejal, da z njimi pogosto čakajo, da ustvarjalcu zraste dolga siva brada ali da celo prej odide s tega sveta. Tako se je žal zgodilo tudi z velikim mojstrom slovenske besede Cirilom Kosmačem; v njegov spomin sem te dni napisal epigram, ki pa ga naši »kulturni« uredniki niso hoteli priobčiti, zato naj ga za konec teh svojih besed povem tu:

*Slovenec je od davnih dni zadrť:
s priznanjem čaka, da prizna ga smrt ...*

Nada Dragan-Carevska

Zimska

*Pes laja v mračen zimski večer.
Med burjo sneg naletava.
Kot da tulila bi ranjena zver,
se vihra v temo zaletava.*

*Čez puste vrtove se divje podi,
smeji se in se krohoče.
Kot da bi čutil prelito kri,
pes joče, joče, joče ...*

*Vojna in mraz ... Zmeraj huje sneži.
S snežinkami burja raja.
V zraku vonj sežganih kosti ...
Pes laja, laja, laja ...*

(1942)

Vinko Trinkhaus

O razmejevanju zgodovine in literature

Govoril bi o razmejevanju med zgodovino in literaturo s posebnim poudarkom na literaturi.

Ko sem se lotil pisanja, sem mislil, da moram biti čim bolj zvest resnici. Mislim, da sem to resnico napak pojmoval in mislim, da jo še vedno malo napak in preozko pojmuje. Kaj je resnica nekega določenega dogodka in kaj je resnica nekega časa? Tu se zgodovina in literatura ločujeta. Kajti zgodovina mora težiti, da je vsak dogodek preverjen, dokumentiran, medtem ko literatura od zgodovine dodaja ali odvzema in svobodno oblikuje ter ustvarja, dograjuje itd. Sam sem plačal visok davek temu svojemu hotenju, ker sem poskušal opisovati resnične dogodke, resnične ljudi. Pa se mi je pri prvem romanu zgodilo, da mi je sošolec rekel: »Poslušaj, samo tri osebe nisem uspel identificirati!« Torej, 97 odstotkov teh mojih vaščanov je bilo na tak ali drugačen, zmoten, način prepoznavnih. Rezultat tega je bil, da te svoje zamisli sploh nisem mogel zaključiti. Resnični ljudje, ki sem jih skušal spremljati nekje leta 1944, so se tako razpršili, da jih pri najboljši volji nisem mogel »spraviti« v kolikor toliko povezujočo zgodbo oziroma (kot se v podobni stiski izmažejo nekateri pisatelji) v reportažno-literarno ali romansirano kroniko, in sem dvignil roke.

V osebno krizo sem prišel tudi zaradi tega, ker sem bil toliko predrzen, da sem šel v svobodni poklic in poskušal v njem vztrajati. Pa se mi je zgodilo, da sem prišel v stiske druge vrste, da sem moral hitro pisati in zato mi je nekaj knjig obležalo v rokopisih. Nobene škode za slovensko literaturo, nobena ni takšna, da bi jo ponujal kateri založbi, napisal sem jih pač. Seveda sem v tem času krepko razmišljal in skušal poiskati odgovor na vprašanje: zakaj neskladje, ko pa sem se trudil biti nekje zvest in se vrteti okrog tega realizma, opisovati to, kar poznaš in kar si podoživljal? Videl sem, da je ta preozka zvestoba za literaturo nesprejemljiva. Ko sem prebiral literaturo, sem prišel nekako najbližje tej, po mojem, idealni shemi, da naj bi bil roman prepletanje zgodbe, značajev in idej. To stališče je lahko napačno, kot so pogosto napačna izhodišča, ki naj bi poskušala osmisliti neko teorijo. Nekaj potrdil za to tezo sem dobil v slovenski literaturi.

Zdi se mi, na primer, da je prvi del Svetinove Ukane dosti boljši kot drugi in tretji. V prvem je bil avtor pisateljsko najbolj svoboden, v tretjem pa je čedalje bolj

»lezel« v 9. korpus itd., svoje značaje je nekje izrabil, presenečenj ni bilo, in zgodilo se je, da je prešel v faktografijo. Človek bi rekel, pisatelj se bo naučil pisati in bo v drugi, tretji knjigi boljši. Pa ni tako. O tem se lahko tudi sami prepričate. Še bolj se je to potrdilo z Ognjenim plazom, romansirano kroniko, kot ga je poimenoval kolega Svetina. To se je, po mojem, zgodilo zato, ker je bil Tone Svetina v Jurišnem bataljonu in kot tak navezan na resnične ljudi, junake, ki so ga ustvarjalno dušili.

Verjetno se je nekaj podobnega zgodilo Mišku Kranjcu s 14. divizijo.

To ne govorim, da bi kogarkoli kritiziral, samo poskušam pomagati osmisliti to našo tezo — če je v tem ključ, kako čim bolje odraziti ta naš čas.

Tudi sam sem trenutno v neki stiski. Dobili so me, da sem napisal sinopsis za pohod II. grupe odredov. Napisal sem ga in zdaj se prepiramo — tako in tako je bilo. Jaz jim pravim: »Tovariši, vi mi ne dajete nobene svobode, tu so samo pozitivni ljudje; kje je prepletanje idej itd.!?« Sicer tega ni bilo veliko, govorim o tendenci, kako naj bi to kar se da lepo izgledalo. Jaz pa se po drugi strani vprašujem, kako bi to zgledalo polnokrvnejše. Kako naj se značaji razvijajo, če so si podobni, enotni. Mislim, da mora literatura kazati pestrost teh značajev. Mislim tudi, da nobeno obdobje ne nudi take možnosti slikanja globin človeškega značaja kot prav naš narodnoosvobodilni boj. In zdaj gre zato, ali naj pišemo samo o njegovem pozitivnem delu. Ta pozitivni del je revolucija, zmaga, je to, da se je večina ljudi vključila v ta boj; samo, mi ne moremo od sto tisoč Slovencev, ki so sodelovali, pričakovati sto tisoč etično prečiščenih ljudi...

Omenil bi še zadevo, ki je, vsaj tako mislim, nekako zapostavljena. To je naš odnos do novele. Celo vrsto izjemnih dogodkov, resničnih, značilnih, ki jih mi težko vključujemo v večja besedila, bi se dalo na ta način zelo lepo obdelati. Samo, trenutno pri nas na Slovenskem ni nobenega zanimanja, spodbujanja, da bi se ta literarna zvrst objavljala, iskala itd.

Mislim, da bomo morali v tem našem iskanju, kako priti do čim več in čim kvalitetnejše literature o narodnoosvobodilnem boju, v tem obdobju najbolj podpirati zgodovinarje. To govorim kot literat. Zakaj? Prvič zaradi tega, ker je to garaško, dolgotrajno delo, vezano z ogromnim naporom in trudom; finančno najslabše ovrednoteno, saj smo pripravljeni zgodovinarju plačati samo avtorsko polo in ga tu enačimo z literarnim delom. Če ne bomo to uredili in te ljudi vzpodbudili, bomo izgubili dragoceno gradivo v desetih, petnajstih letih, se pravi, pričevanja živih ljudi, ki jih ne bo mogoče nikoli več nadoknaditi. Seveda gre tudi za odnos do mlade generacije, ki želi izvedeti predvsem resnico. Le-ta zelo hitro loči, kje je kaj nabreklo in kje zamolčano, kje je črno-belo slikano... Mislim, da bi se morali zgodovinarji truditi, čim verneje odraziti ta čas in zbrati čimveč dokumentov, pričevanj, jih ohraniti. Na nas pisateljih pa je, da se trudimo, ne izraziti resnico trenutka, ampak umetniško-literarno čim bolj uspešno izraziti resnico časa.

Matjaž Kmecl

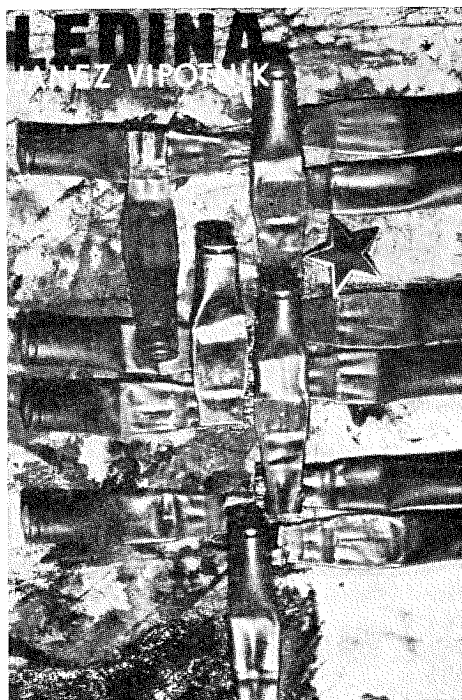
Enobejevska literatura in njena problematika

Povedal bi, da me je prvi del izvajanja tovariša Trinkhausa dobesedno človeško pretresel in to zaradi tega, ker mislim, da so te dileme vsem nam bolj ali manj znane, ne samo literatu, ampak tudi zgodovinarju. Kajti gre za usklajevanje tako imenovanega analitičnega gradiva s tako imenovano celostno, sintetično resnico. Ta sintetična resnica je tako imenovana umetniška resnica v literarnem, umetniškem delu. Pri zgodovinarju pa gre seveda za tisto, tako imenovano sintetično resnico, o kateri je govoril tovariš Filipič. Morda je za ta del neka specifična razlika. Znanstveni tekst je vendarle do neke mere v prednosti, ker lahko ekstenzivno gradivsko navaja vse stvari in jih zajema po vrsti, kakršne so bile. Kajti vemo, da se tudi v tem našem majhnem prostoru, kakršen je slovenski, dogaja v istem času nešteto stvari. Tekst pa je po svojem značaju takšen, da jih lahko pripovedujemo in zapisujemo zaporedoma, eno za drugim. Že od tega, kako jih zaporedimo, je v veliki meri odvisen končni učinek. To ve vsak zgodovinar, vsak, ki se s temi stvarmi ukvarja. Ve tudi literat. Literat pa seveda mora pri tem upoštevati še to, da praktično ne more vztrajati pri ekstenzivnosti tega gradiva, ki ga ima pred seboj. Lepo se je to videlo v omenjenem primeru Druge grupe odredov. Sam sem sodeloval pri razpravljanju glede Dražgoške bitke, kjer so bile podobne težave itd.

Seveda pa bi rad spregovoril nekaj besed o drugih problemih, ki mislim, da tu še niso bili v celoti načeti.

Celotno zborovanje je v skladu s priložnostjo, ob kateri je organizirano, se pravi ob dvajseti obletnici založbe Borec, potekalo razmeroma tematsko heterogeno, pač v skladu z vso tisto problematiko, ki jo praktično taka založba vsakodnevno ali pa skozi dvajset let preživlja. Shematično je šlo za trojno vprašanje, okoli katerega se je ves čas sukala diskusija, in tudi uvodni referati. Najprvo so to čisto praktični problemi obstajanja — materialnega obstajanja, preživljanja itd., to se pravi, od vprašanja, kako lahko oblikujemo ceno knjige, kako razširjamo to knjigo itd.

Kakšno vlogo je založba Borec opravila v tem času, najbolj zgovorno govori njena bibliografija. To je bilo veliko delo, ki je bilo opravljeno. Če si dovolim nekoliko drastično opredelitev, ki jo je prej izrekel tovariš Javoršek, ki je zdaj že odšel: »Vidiš, kaj vse izdajamo in koliko izdajamo; če bi Slovenci še abortus

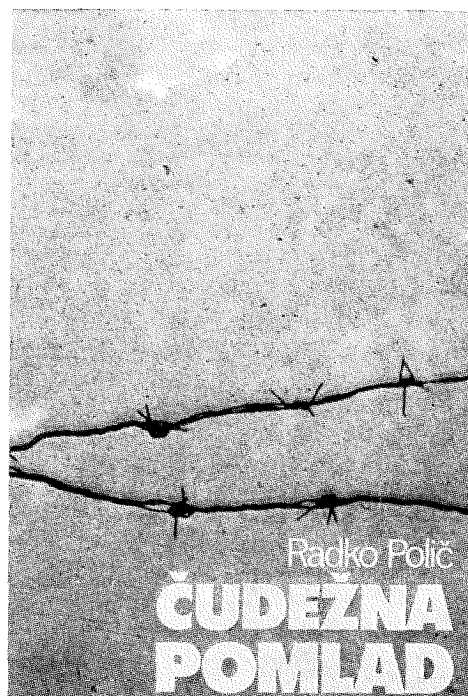
Janez Vipotnik: *Ledina* (ZALOŽBA BOREC, 1980)

odpravili, pa bi bili velik narod.« Za takšnim komentarjem, ki je resda nekoliko drastičen, se v bistvu skriva vsa poglobitna problematika praktičnega obstajanja slovenske knjige in slovenske založbe. Zvedemo jo lahko enostavno na slovenski potencial: intelektualni, materialni, gospodarski; tretja temeljna postavka pa so naše sistemske rešitve, ki jih pri tem vedno znova uveljavljamo. Intelektualni in materialni potencial je bolj ali manj konstanta. Tu si ne moremo kaj pomagati. Mi lahko izražamo dobre želje, na neki način usmerjamo potencial, tako intelektualni kot gospodarski, in ga skušamo optimalno na nek način uresničevati, toda, preko tega enostavno ne moremo. Mislim, da je to, kar smo doslej napravili za ta del, v območju zgodovinarstva in v območju literature, ogromno, mogoče celo preveč. Nadalje smo nagnali ta potencial, tudi kar zadeva gospodarske možnosti, že preko tistega, kar zmoremo, kot majhna skupnost. Res pa je, da mogoče nismo vedno najbolj srečni v vzpostavljanju različnih sistemskih medsebojnih odnosov. Osebnostno vidim eno velikih ovir v trenutnih sistemskih odnosih, npr., financiranju znanstveno-raziskovalnega dela. Vsi, ki se danes ukvarjamo z znanstveno-raziskovalnim delom, vemo, da je to financiranje birokratizirano do kraja, da se pri tem odteka razmeroma ogromno denarja za posredniško vlogo. Vsak znanstveni raziskovalec je danes že prisiljen biti sam svoj menežer, kar mu pobira ogromno moči, ki bi jih lahko drugače uporabil, itd... Tu so verjetno take možnosti, ki bi jih kazalo, ne samo korigirati, ampak sproti odpravljati.

Sedaj sem sedem ali osem let v odboru za založništvo in knjižničarstvo pri kulturni skupnosti in vem, da se tam razmeroma veliko dela za te reči, samo verjetno so to vprašanja, ki marsikatero posamično institucijo za ta del presegajo.

Drugi del problemov mi je kot literarnemu zgodovinarju bolj zanimiv. To je problematika literarne vede, pa hkrati tudi zgodovinske vede in pa same lite-

Radko Polič: Čudežna pomlad (ZALOŽBA
BOREC, 1979)

rature, ki so vendarle poglavitna tematska področja te založbe, in konec koncev tudi poglavitna področja, na katerih delamo vsi tisti, ki smo danes tu zbrani, in seveda tudi vsi govorniki. Pri tem mislim, da gre zopet za dvoje zelo raznorodnih področij dela, okoli katerih se je sukala vsa ta beseda. Na eni strani je seveda to literatura in njena problematika, o kateri je govoril tovariš Božič, ali pa uvodni referat tovariša Bohanca. Drugo pa je seveda veda o teh rečeh. Se pravi veda o narodnoosvobodilnem boju, se pravi zgodovinopisje v ožjem pomenu besede in pa veda o literaturi, ki je vezana na ta čas, na ta dogajanja. To je seveda literarna zgodovina kot specialna zgodovina za ta del. Osebnostno bi se ustavil predvsem pri vprašanju literarne zgodovine in nekaterih pogledov zgodovine na to reč. O razmerju med zgodovino in literaturo sem svojčas že govoril na simpoziju Osvoboditev Slovenije, jeseni je bil tudi jugoslovanski slavistični kongres, na katerem je bilo o tem ogromno govora, ker je bila ena osrednjih tem prav literatura narodnoosvobodilnega boja, tako da bi to puščal ob strani.

Vrnil pa bi se k vprašanju, ki ga je načel tovariš Apih in ki je na neki način tudi že v naslovu zabeležen kot tema uvodnega referata tovariša Bohanca: Kaj je to partizanska literatura? Poglejmo danes v leksikon literarnih pojmov Cankarjeve založbe, pa bomo videli: »partizanska lirika — lirika iz let 1941—1945«; »partizanska proza«, — definicija popolnoma drugačna, — »proza oziroma pripoved s tematiko ali snovjo iz NOB«. To se pravi, da imamo opraviti vsaj z dvema temeljnima pojmom, se pravi »literatura NOB« in »literatura o NOB«, to je tista, ki je nastajala zunaj tega časa, pa vendar s tematiko narodnoosvobodilnega boja, se pravi enobejevska literatura v širšem pomenu besede. Tovariš Apih se je poskušal prej nekako načelno te stvari lotiti. Mogoče nekoliko nerodno, pa vendar smiselno. Sami

vemo, zgodovinarji pa še zlasti, da so za vsak družbeni premik, vsako dejanje, ki odločilneje posega v družbena dogajanja, potrebne velikanske in dolgotrajne investicije najrazličnejših energij. Narodnoosvobodilni boj je lahko zrastel iz nalaganja takšnih nacionalnih energij skozi 19. stoletje in prvo polovico 20. stoletja, tu ni nobenega dvoma. Ko je bila ta glavnica dovolj velika, se je lahko tudi to zgodilo: veliko prelomno dejanje. Seveda je teža vsega ležala na takratni generaciji, pa vendarle brez poprejšnjega vlaganja ne bi bilo ničesar.

Če pa smo znanstveniki, moramo seveda znanje o teh rečeh na neki način sistematizirati in tu moramo biti bolj ali manj jasni, natančni: in seveda ne moremo nazaj do kmečkih uporov. Tu pa človek gleda, vsaj jaz z literarno-zgodovinskega vidika poskušam vedno znova uveljavljati to gledanje, da prihaja do nekega temeljitejšega premika v slovenski literaturi, tudi v smislu enobejske literature, tam proti koncu dvajsetih let, oziroma v začetku tridesetih. Takrat začenja polagoma prodirati v slovensko literaturo ideja, da je literatura lahko tudi neposredna funkcija družbenega dogajanja. To se pravi, da lahko neposredno učinkuje v revolucionarnih socialno- in narodnoosvoboditvenih dogodkih. Če pogledamo tekste, ki nastajajo pri tridesetih letih, npr. Miška Kranjca itd., že tam postaja literarni tekst ideološki tekst naše revolucije, celo izrecno. Ta tendenca je v zgodovinskem trenutku 1941–1945 doživela svojo zgodovinsko zadoščenje, oziroma svoj zgodovinski višek in svoje zgodovinsko najgloblje in najdaljnosežnejše opravičilo. Takrat je v resnici postala neposredna funkcija družbenega in revolucionarnega dogajanja. Potem pa mislim, da se je v tej funkciji nekako postopoma do srede petdesetih let začela iztekati in začela pridobivati neka druga obeležja v svojem osrčju; tako, da bi pojmoval literaturo narodnoosvobodilnega boja, se pravi tisto literaturo, ki je nastajala od 1941 do 1945, samo kot eno izmed faz, čeprav najznačilnejšo in najbolj daljnosežno, tega širšega dogajanja v slovenski literaturi, verjetno tudi v slovenski družbi nasploh.

Podobno se potem godi z literaturo. Med narodnoosvobodilnim bojem nastaja množično v smislu tistega, kar smo že rekli, da je literatura neposredna družbena in revolucionarna funkcija, oziroma nastaja tista literatura, ki v resnici raste iz trenutka v trenutek. V bistvu je to predvsem lirika. Kajti lirika se neposredno izpoveduje iz svoje stiske, iz vsega, kar sem v tem trenutku. Lirika za nazaj ne more nastajati. In, če ugotavljamo, da danes enobejske lirike ni, je to normalno, saj nastaja lahko samo nekako retroaktivno, kot neka spominska resistencia ali kaj podobnega, sem pa tja. Pač pa takrat ni mogla nastajati pripovedna proza. Med narodnoosvobodilnim bojem imamo samo fragmentarno prozo. Pripovedna proza zahteva neke vrste distanco, je mnogo objektivnejša, kakor pa je lirika, in se je normalno začela pojavljati, konstituirati šele precej časa po vojni. Lirika razmeroma naglo po vojni odмира. Pripovedna proza pa vse do danes v bistvu narašča kvantitativno in tudi kvalitativno, kar je naravno.

Dramatika pa učinkuje seveda neposredno, čeprav je kot mimetična zvrst literarno takšna, da zahteva prav tako distanco. Zato je med narodnoosvobodilnim bojem obstajala dramatika, ki se je v bistvu reducirala na zaključni del, ki pa mora vsebovati že ekspozicijo, ves zaplet, razplet, in je samo še zaključna udarna situacija — to je skeč. Tega se je takrat nabralo, kakor je danes registrirano, od 200 do 300 primerkov, izredno bogata literatura. Nabralo se je okoli 7 000 dozdej registriranih verzifikacij vseh mogočih značajev, vse mogoče verziranosti, od literarno kvalitetne do takšne, ki je delana pač po zelo poljudnih predstavah o tem, kar je verzifikacija, ko je ostala od verzifikacije samo še rima, itd.

Podobno se dogaja po vojni. Tako imenovana spominska pripovedna proza je zelo adekvaten pojav ljudske verzifikacije med narodnoosvobodilnim bojem 1941—1945, s tem, da pač po zakonitosti svoje literarne zvrsti nastaja po objektivni distanci, pa vendarle pri vseh mogočih ljudeh. To so lahko najbolj verzirani pisci, najbolj sposobni, talentirani pripovedovalci slovenske literature; imajo pa tudi najbolj avtodidaktične, takšne, ki mogoče samo enkrat posežejo po peresu in napišejo besedilo v obliki polspominov, pri čemer pa se zopet zanašajo na literarni vzorec, ki jim je najbližji. Seveda je tisti literarni vzorec, ki ga prinesejo od doma, kot najbolj množično razprostranjenega, malo večernice, malo kakšna reportaža iz časopisja itd., in po tem vzorcu delajo to. Koliko pa je takšna literatura, ki zdaj nastaja, povedna in dragocena današnjemu človeku, je spet posebno vprašanje. Ali je to še vedno pričevanjska literatura, ki je predvsem dragocena in zanimiva kot pričevanje, tudi, če je pisana mimetično, tudi, če uprizarja? To je ena možnost. Druga, ki pa je literarno verjetno dragocenejša, je pa paralistična. Se pravi, tema, snov iz narodnoosvobodilnega boja, je v bistvu samo možnost za izpovedovanje problemov, oziroma idej, ki so sicer žive v človeškem življenju, ne samo med narodnoosvobodilnim bojem; vemo, da je bil to tako izreden čas, da so se v njem pojavljale praktično vse možne človeške situacije, od najbolj skrajnih pa do najbolj vsakodnevnih, iz katerih je mogoče zdaj črpati možnosti, da se kakšne stvari v smislu zgodovinskega paralelizma povedo za današnji čas; ne o tistem času, ampak o današnjem času skozi to snov. Če vzamemo Cirila Kosmača, ali kateregakoli od teh piscev, pri vsakomur se pravzaprav pojavlja tovrstna logika.

Mislim, da je potemtakem ena zelo pomembnih nalog pri oblikovanju literarne zgodovine in siceršnje zgodovine teh dogajanj, da se stvari teoretsko na neki način tudi domislijo. Sicer pa se domišljajo. Jugoslovanski slavistični kongres jeseni 1979 na Bledu je pokazal izredno zanimanje in izredno razprostranjeno, intenzivno delo v vsem jugoslovanskem prostoru. Po drugi strani pa mislim, da je čas za nekaj drugega. Če je bil narodnoosvobodilni boj čas, ko se je enotnost jugoslovanskih narodov in narodnosti izpričala verjetno najgloblje v zgodovini, najbolj bogato in tudi najbolj rodovitno, potem je seveda naša dolžnost, da na neki način poskušamo res enkrat v celoti prikazati vse takratno slovstveno bogastvo kot nekaj, kar je naše skupno jugoslovansko delo, naša skupna legitimacija, da nas ne bodo po nekih delnih manifestacijah stvari na vzhodu omaloževalno razglašali, kot neke vrste folkloristične naivce; enobejevska literatura in umetnost je obstajala v najširšem diapazonu, pa vendar enako človeško pretresljive literature. In da nas ne bodo po drugi strani omalovaževali zmeraj znova, ko navsezadnje tega v resnici ta umetnost, ta zgodovina ne zasluži, ampak zasluži tisto, o čemer je bil pred tem že govor — spomenik takratnemu velikemu času. To pa je stvar vseh nas. In to je, mislim, tudi ena izmed osrednjih nalog založbe Borec.

Dr. Lev Svetek-Zorin

Vizija

*V trenutkih, ko v polsnu zaprem oči,
ležeč kje v hlevu, svislih, mrzlem snegu,
se vsilijo vročični domišljiji
prividi iz že davno prešlih dni:*

*in topel sij nenadno me oblije,
pozdravljajo obrazi me poznani,
veseli in kot nekdanj razigrani —
med njimi tvoj mi ljubi obraz prisije.*

*In zdrznem se! Glej, ti kot divja zver
potikaš se po širnem božjem svetu
iz kraja v kraj, čez hribe in doline,
povsod doma, povsod, to je — nikjer!*

*A že čez hip te misli odpodim —
pogumno v daljo se upre oko,
visoko dvignem sklonjeno glavo
in zdi se mi, da znova zaživim.*

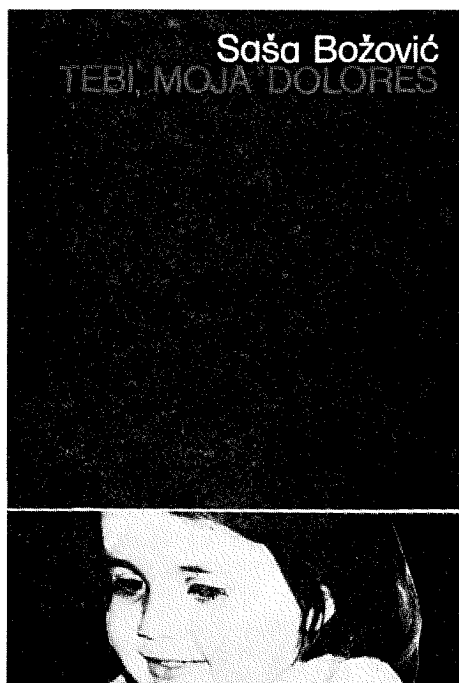
*Saj vem, da tam, kjer je toplote soj,
tam čakaš name ti, predraga,
in vem, kako bi ti bilo hudo,
če zdvomil bi nad sabo in teboj!*

*(Lukov dol v Gorskem Kotarju,
16. decembra 1943)*

Milan Guček

»Kam z gradivom, ki propada?«

Podpreti želim tezo, ki jo je načel tovariš Jan, in sicer o romansirani zgodovini in romanopisju s tematiko narodnoosvobodilnega boja. Pri svojem večletnem raziskovalnem delu sem namreč prišel do mnogih spoznanj. Hodil sem po terenu in iskal pomoč pri oblikovanju določene dobe, ki sem jo želel opisati. Potem sem vzel v roke delo, ki v več knjigah opisuje to največjo epopejo našega narodnoosvobodilnega boja... Mislim, da je pravzaprav nedopustno, da se povsem določene

Saša Božović: Tebi, moja Dolores (ZALOŽBA BOREC, 1980)

ljudi z določenimi imeni, skratka ljudi, ki so bili ali, ki v resnici obstajajo, skupaj z določenimi dogodki zlorablja, morda pri ustvarjalni nemoči ali pa v želji po senzacionalnosti. Zgrozil sem se, na primer, da je bil neki borec prikazan kot sovražno agent, s pravim imenom. S tem je bila, po objavi leposlovnega dela, dejansko uničena eksistenca prizadetega borca, njegova družina in nasploh njegovo življenje v naši človeški skupnosti.

Nadalje se mi zdi, da ni prav, ko nekateri avtorji takratno miselnost potvarjajo, pa tudi takratni način govorjenja, izražanja. Med partizani je bilo govorjenje čisto, moralno. Vi veste, da smo preganjali vsakršne kletvice, nespodobno govorjenje in tako naprej. Velik ustvarjalec bo lahko našel v drugih prvinah snov za rast tistega novega človeka, katerega rojstvo se je dejansko začelo takrat in ki smo ga skušali vzgojiti, oblikovati. Ne pa, da današnje miselnost, današnji čas in s tem nesprejemljiv način občevanja in izražanja ter govorico, prenašamo v tiste dni. To je potvarjanje. Tega dejansko takrat ni bilo.

Menim tudi, da je bilo malce preveč sramežljivo obravnavano gmotno vprašanje avtorjev. Bilo je sicer nakazano v več referatih, zdi pa se mi, da je to vprašanje bolj pereče, kot je bilo tu prikazano. Vsi avtorji nimajo dobrih položajev, in z njimi zagotovljenih primernih osebnih dohodkov. Nič koliko avtorjev je v svobodnem poklicu ali pa imajo tako skromne redne dohodke, da se (čeprav opravljajo svoje literarno ustvarjalno delo) komaj vzdržujejo; odrekati se morajo prav vsemu, tudi kulturnim in drugim dobrinam. Ne poznam avtorja, ne s področja zgodovinopisja ne čistega leposlovja, da bi si s honorarjem lahko zgradil vilo kot grad, da pa to lahko delajo tisti, ki služijo samo s posredovanjem, razpečevanjem njegovega dela, se dobro ve. Tega vprašanja, pravičnega plačila za opravljeno avtorsko delo, naša družba vse doslej še ni uredila in mislim, da bi bilo potrebno to čimprej storiti. Kajti, čas teče in človeka je prav groza, kako hitro se bo iztek in iz naše sredine bodo odšli ljudje, ki so še voljni delati in ki bi lahko še nič koliko gradiva pripravili in posredovali kasnejšim rodovom. Saj je morda vseeno, kako bodo potem o našem času in nas pisali, ampak nam pa le gre za to, da bodo stvari čim bolj blizu resnici in čim bolj nepristransko prikazane.

S tovarišem Svarunom sva se prejele mimogrede pogovarjala tudi o gradivu, ki propada. Mislim, da ima vsak od nas, ki se ukvarja z zgodovinopisjem, še na stotine in stotine popisanih listov, raznih beležk in pripomb iz svojega raziskovalnega dela, iz pričevanj oziroma srečanj z ljudmi, udeleženci in pričami takratnih dogodkov. Vse to bo še kako dragoceno pri graditvi mozaika celotne zgodovine naše novejši dobe, predvsem narodnoosvobodilnega boja. To gradivo propada in bo izgubljeno za zmeraj, ker ga nimaš nikomur dati, niti ni zanimanja za njegovo nadaljnjo obdelavo. Vsakdo od nas bi lahko za skorajda vsako krajevno skupnost napisal kroniko, samo nihče ničesar ne ukrene, niti ne usklaja tega dela, še manj pa, da bi se zavzel za njegovo gmotno podlago. Skratka, pri vsem tem človek ne vidi, kje in kakšen je pravzaprav tisti način, kako priti do tega, da bo v tem, že kar skrajnem času, to vprašanje pravičnega nagrajevanja, honoriranja dela avtorjev, urejeno. Ta naš današnji zbor je imeniten, tako po zasedbi in po vsem, kar je bilo povedanega, pa se ves čas sprašujem, kam bo šlo to gradivo — bo šlo tja, kjer se stvari odločajo, urejajo? Če to ne bo storjeno, bo razvrednoteno tudi delo, ki ga avtorji opravljajo.

Franc Šali

Namesto sklepnih misli

Ustavil sem se ob istem vprašanju, kakor tovariš Guček. Kaj storiti z današnjo razpravo, koga z njo seznaniti? Mislim, da današnje srečanje ni bilo zamišljeno samo kot spodbuda za še boljše delo založbe, ampak naj bi z njim opozorili tudi na nekatere pomanjkljivosti naše kulturne politike, ki jih bo treba še obravnavati in odpraviti. Socialistična zveza in sindikati, pa tudi druge organizacije, se pripravljajo na akcijo Knjiga—družba. S tem bogatim gradivom iz današnje razprave bi kazalo seznaniti svet za kulturo oziroma sekcijo za knjigo pri Socialistični zvezi. Tudi sindikati bodo razpravljali o kulturi. Pripravljajo se na plenum. Zdaj je priložnost, da omenjene nosilce kulturne politike opozorimo na probleme, ki ste jih danes obravnavali, da bi bila literatura narodnoosvobodilnega boja, revolucije, zares navzoča v kulturni politiki sleherne delovne organizacije oziroma krajevne skupnosti, da bi dosegli v vseh takšne uspehe, kot so jih delavci v prej omenjeni delovni organizaciji.

Menim, da boste z usmeritvijo svojega sporočila o literaturi narodnoosvobodilnega boja in revolucije na sindikate, socialistično zvezo, kulturno skupnost ter s svojim sodelovanjem v akciji Knjiga—družba in s še bolj zavzetim ustvarjanjem tovrstne literature, v organizacijah združenega dela oziroma v krajevnih skupnostih spodbudili uspešno načrtovanje in širjenje leposlovne, poljudne ter strokovne knjige o našem boju za svobodo. Prav z literaturo iz narodnoosvobodilnega boja lahko dosežemo tisti učinek — cilj, za katerega si prizadevajo socialistične sile, da subjektivno doživeta ali pa umetniško in znanstveno izpovedana resnica časa postane dobrina slehernega posameznika, dobrina mlajših generacij, da prek nje ohranimo in poglobimo stik, zvezo z bojem, ki je bil izredno pomemben za naš nadaljnji razvoj, za vse to, kar danes imamo in za še boljši jutri.

Mislim, da bi nekatera vprašanja sodila tudi v razpravo v nekaterih društvih (Društvo književnikov, Društvo kritikov), ne nazadnje tudi v naš marksistični center pri centralnem komiteju Zveze komunistov Slovenije, zlasti tista, ki obravnavajo odnos med literaturo in zgodovino, med svobodo ustvarjanja in resnico časa itd. Zdi se mi, da so ta vprašanja še vedno zelo aktualna in jih je treba vedno na nov način zastavljati, na nov način obravnavati in iskati najustreznejše rešitve, ne da bi se pri tem oddaljili od zgodovinske resnice delavskega boja oziroma pro-

letarske revolucije, za osvoboditev človeka in njegovega dela, kakor je le-ta potekala, poteka danes in bo tudi jutri. Ne gre za to, da bi literatura odražala ali lakirala delavsko gibanje, gre za to, da ga ne izkrivlja, da ga ne maliči, da ostane zvesta resnici gibanja, ki ga umetniško ali strokovno obravnava.

V razpravi je bilo tudi omenjeno, če sem prav razumel, da nekatere stvari ostajajo v skladiščih. Ne vem, ali gre za neprodane naklade ali sporna dela, ki morajo v bunker. Če gre za neprodane knjige, potem je treba več storiti za širjenje tovrstne literature, če gre za neobjavljena dela, jih je treba kritično obravnavati, videti, za kaj gre in prepustiti v odločanje organom upravljanja v založbah, ne pa, da se, če gre za kakšne primere, vlečejo iz leta v leto kot nekakšna senca in očitek, češ da smo v kulturni politiki ozki, da se nekatere stvari ne dovoljujejo itd. Postavljam vprašanje v prisposobi. Če »partizanski« boj napada »bunkerje« reakcije, če to literatura opisuje, zakaj se nekaj od te literature ne tiska in ne uprizarja? Ali je kaj narobe z literaturo, ali pa je kaj narobe z »bojem«? Skratka: taka vprašanja, če ostanejo nerazrešena, pa naj gre za eno ali samo za nekaj del, so vedno lahko nevarna, ker se lahko na te stvari tako ali drugače obesi marsikdo in poskuša iz tega pač graditi svoj kapital. Mislim, da to vprašanje ne bi smelo ostati brez odgovora, ne nazadnje tudi zaradi naše kulturne politike, ki svobodo ustvarjanja razume kot samoupravno pravico in odgovornost ne le avtorja do samoupravno organizirane družbe, ampak tudi samoupravno organizirane družbe, to je oblike uveljavljanja oblasti delovnih ljudi, do avtorja.

Menim, da bi morali imeti še več pogovorov z mladino. Na šolah je za to veliko možnosti pri moralni vzgoji, zgodovinopisju in drugih predmetih. Za pouk naj ne bi uporabljali samo učbenikov, ampak vedno bolj tudi dobro leposlovno ali strokovno knjigo. Prav tako so na šolah razni krožki, v katerih, kot se mi zdi, tovrstno literaturo vse premalo uporabljajo.

Naj povzamem: seznanimo s stanjem, problemi in predlogi sindikate, Zvezo socialistične mladine, Socialistično zvezo, Kulturno skupnost, vso javnost in pojdimo v akcijo, da bi vsaka delovna organizacija in krajevna skupnost imela v svojem kulturnem načrtu izdelan tudi odnos do te literature. Skratka, pridružimo se prizadevanjem tiste delovne organizacije, za katero smo danes slišali, da je uspela med delovne ljudi razširiti 10 000 knjig literature o narodnoosvobodilnem boju. Vidite, tudi konkretno, drobno delo prispeva k velikim uspehom. Žal je tega, ko gre za knjigo, vse premalo, zato tudi rezultati še niso takšni, kot bi si jih želeli. Zato v akcijo, v organizacije združenega dela in krajevnih skupnosti, na šole, med ljudi, med mladino; med delavce, na njihove zборе in organe upravljanja bo treba iti!

Viktor Konjar

Pogled na vojno iz zasede

Kronisti jugoslovanskega filma bodo ob letnici 1980 zabeležili posebnost, ki je vredna posebnega razmisleka: delež avtorskega in producerskega zanimanja za doslej pomembno in v okviru obče tematske usmeritve dominantno tematiko narodnoosvobodilnega boja se je opazno skrčil.

Med triindvajsetimi filmi, kolikor se jih je znašlo v poletnem puljskem pregledu poslednjih novosti na področju jugoslovanskega igranega filma, se je imel gledalec samo petkrat — tako ali drugače — priložnost vračati v časovno območje vojnih let 1941—1945. Ta »tako ali drugače« se nam seveda ni zapisal kot mašilo, temveč kot logičen pripomoček za nadaljnjo razčlemba, ki bo pokazala, da je v dveh izmed teh petih filmov narodnoosvobodilno obdobje pravzaprav samo mimogrede omenjeno, medtem ko vsebinsko-izpovedni celoti obeh filmov segata povsem drugam. Gre za Petrijin venec Srdjana Karanovića in za Zgubljeni rodni kraj Anteja Babaje. Oba sta neke vrste življenjepismo-spominski drami, v obeh sledimo življenjskima retrospektivama, pripovedovanima iz aspekta sedanosti obeh fabulativnih »junakov.« Karanović je posnel zgodbo, kot »mu jo je povedala« stara Petrija, preprosta in vseskoz nesrečna ženska (sicer protagonistka istoimenskega romana srbskega pisatelja Dragoslava Mihajlovića), začevši pri svoji davni predvojni mladosti in klavrno propadlem zakonu, sklenjenem v znamenju patriarhalno zadrthih vaških odnosov, kar pa je bilo samo neke vrste ekspozicija za osrednji del pripovedi — za dramo njenega vseskoz klavnega in z nesrečami preobloženega življenja v tipično rudarskem regionu sredi Srbije in v obči stiski povojnih let. Vrhunec dramatičnega loka je smrt njenega v rudniški nesreči pohabljenega drugega moža. V vsem tem življenjskem poteku je čas vojne označen samo z epizodnimi prizori, čeprav so bili takratni dogodki za Petrijo samo usodnega pomena: sredi vojne, v enem njenih najtežjih trenutkov, ji je namreč umrla hčerka; uničujoči silovitosti nalezljive bolezni tudi partizanska zdravnica, h kateri se je nesrečna mati zatekla po pomoč, ni mogla prističi kril... Protagonist Babajevega filma je zrel mož, ki pride po dolgih letih obiskat svoj rodni Cres, od koder je za vselej odšel tiste dni, ko so drugi slavili partizansko zmago in konec vojne. Tudi sam se je takrat v partizanski uniformi vrnil iz boja, toda doma, v spletu okoliščin, ki so se nakopičile, tam zanj ni bilo več. Film nam natančno razčlenjuje in utemeljuje ta njegov »splet

Zvonimir Crnko v filmu Zgubljeni rodni kraj Anteja Babajev

okoliščin«, predvsem z retrospektivnimi posegi v junakovo odmaknjeno predvojno otroštvo, v čas povsem drugih in dramatičnih družbenih oziroma življenjskih odnosov. Sam je bil tedaj — kot otrok — seveda bolj njihov pasivni opazovalec kot tvorni soustvarjalec, tolikanj bolj pa je bil zato v njih udeležen njegov oče, upravitelj in oskrbnik grofovskih posestev, kjer so si morali skromni kos vsakdanjega kruha služiti vsi bedi in pokorščini zapisani prebivalci otoka. In ta njegov oče je bil bolešno samozavetrovani ter širokoustno hvalisavi priganjač množice brezpravnih dninarjev — nič čudnega torej, da je med vojno končal kot izdajalec in kolaboracionist pred partizanskimi puškami. Jedro »zgubljenega rodnega kraja« je seveda pri koreninah pripovedovalčevega doživljanja življenja in njegovih socialnih razmerij — v njegovem otroštvu. Kar se je zgodilo kasneje, v času boja in revolucije, je samo epilog, samo logični nasledek te socialno-moralne drame; dogajanje med vojno film sploh ne pokaže, o njih nas samo informira prek dialoga na dan vrnitve iz partizanske enote. Očitno je torej, da se tudi Babajev film ne nanaša na narodnoosvobodilni boj, pa ga zatoorej kot takega tudi ne kaže obravnavati.

V čas vojne so torej iz letošnjega »novega opusa« jugoslovanske filmske proizvodnje v celoti vpeta samo tri dela: Nora hiša Ljubiše Ristića, Osem kilogramov sreče Puriše Djordjevića ter Na svidenje v naslednji vojni Živojina Pavlovića. Toda spet moramo ugotoviti, da so si med seboj tako zelo različni, da jih zlepa ne kaže obravnavati kot sestavne dele neke enovite celote. Vse prej! Ristićeva Nora hiša z narodnoosvobodilnim bojem in revolucijo sploh ni v nikakršni neposredni zvezi. Gre za nekakšno »ideološko metaforo«, povedano v jeziku komične farse, katere »junaki-antijunaki« so stanovalci neke zagrebške meščanske stanovanjske hiše, ki s svojimi družinami in njihovo raznotero pripadnostjo »pooseblja« tedanjo hrvaško družbeno situacijo. Meščanski mir in zaplankarsko ustaljenost teh stanovalcev zmotijo razburljivi dogodki vojnih razmer: nekega dne vdoro v hišo ustaški tajni policisti, ki jim je naloženo, da zagrabiyo dvoje mladih ljudi, moža in ženo, razkrita kot komunistična ilegalca. Aretaciji se oba srečno izogneta, v hiši pa ostane njun dojenček — in poslej se vsa reč, vsa ta komedija lova in zasledovanja suče okoli tega neboljlenega bitja, ki se ga za hrbtom odraslih polastijo otroci, brezbrizni za ideološke konflikte in peripetije svojih odraslih sostanovalcev, naj gre za starše ali sosede. V tej nori hiši je nenadoma vse sprevrženo v neskončni preplet smešnih situacij, komično hrupnih gest, nenehnega preganjanja sem ter tja, kar vse izrablja režiser za svoj temeljni namen: za ironični posmeh malomeščanski ideologiji v vseh njenih inačicah, v njeni konformistični poniglavosti, v njenem strahu pred

*Mirjana Karanović je zaigrala v Petri-
jenem vencu Srdjana Karanovića*

kakršnokoli spremembo poprejšnjega stanja. Prav v tem in takem reagiranju na zgodovinska dogajanja je bilo — in ostaja — leglo vsakršne nacionalistične ideologije ali fašizacije, kar bi bilo zagotovo pomembno umetniško sporočilo, ko bi se bil Ristiću, sicer uveljavljenemu in dodobra preizkušenemu jugoslovanskemu gledališkemu režiserju, njegov temeljni namen posrečil. A mu je, žal, v umetniško-izvedbenem smislu spodletel. Svoj prvi film je režiral premalo filmsko in preveč gledališko, s preveliko mero odrsko poudarjenih komedijantovskih gest, z obiljem neustavljivega hrupa ter v prizadevanjih po smešnem akcentuiranju posameznih situacij vse prevečkrat posiljeno, tako da na posameznih najbolj smešnih mestih potek njegove filmske pripovedi sploh ni bil več smešen. Ristićeva stvaritev zagotovo ni take vrste, da bi iz nje in prek nje zvedeli karkoli odločilnega o našem družbenem dogajanju v obdobju »nore hiše«, saj je njeno dogajanje celo kot groteskna metafora premalo razčlenjeno in preskopo obdelano.

Povsem zunaj zgodovinskega konteksta je fabula Djordjevićevih Osmih kilogramov sreče, dasi se vsa njena vsebina odvija na »prizoriščih« vojnega časa. To je izrazito tenak film, film zaradi filma, posvečen ljubezni med ciganom-partizanom in ciganko-lepotičko, poln ljubezenske folklore, mikavnih nasmehov, žarečega ognja v očeh, romantičnih pejsažev, ciganske poezije — in žalostnega konca tega sicer vedrega poteka: oba zaljubljenca padeta v roke pripadnikov neke nemške enote, ki je do tistega trenutka — predvsem iz vrst ciganov — že nabrala devetinsirideset talcev, od dolžnega števila petdesetih, ki pojdejo pred puške, da bodo s svojo smrtjo poplačali nepomembno rano enega izmed švabskih soldatov. Obema zaljubljenca je dano na voljo, da izbereta, kdo izmed njiju pojde v grob in kdo bo preživel. Pa se sklene — nasmehljana kot vedno — žrtvovati ona. Osupli ostrmimo, kajti na tem mestu se film tudi konča. Tak, kot je, zagotovo ne sodi niti med minimalno resne poskuse globljega pogleda na narodnoosvobodilni čas in revolucijo. Je samo igriv romantični utrinek brez vsakršne zgodovinske ali socialno-politične razsežnosti.

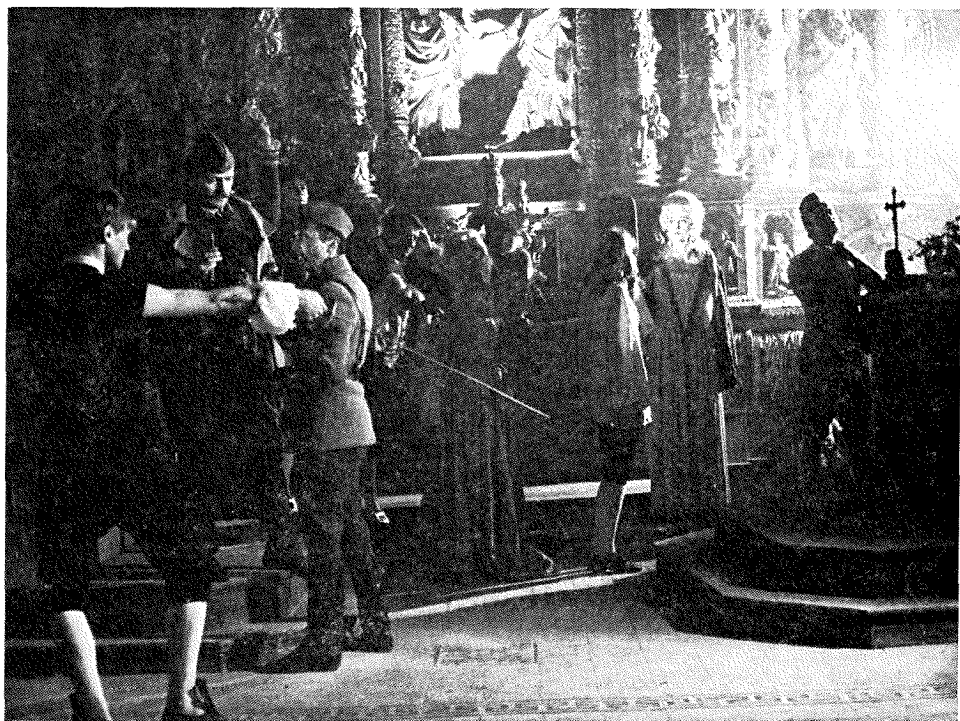
In tako ostajamo de facto pri enem samem filmu na temo narodnoosvobodilnega boja, kajti Pavlovićevo delo »Na svidenje v naslednji vojni« temu hotenju nedvomno služi. Z njim so, formalno gledano, izpolnjena tudi osnovna načela slovenske filmske proizvodnje, ki obeta, da se bo kontinuirano, zdaj in v prihodnje, posvečala problematiki narodnoosvobodilnega boja in revolucije ter stremela pri tem k novim in globljim pogledom na njen celotni sklop.

Kako je bil ta principialni namen realiziran v Pavlovičevem filmu?

Živojin Pavlović se je odločil dopolniti in izpopolniti svoj vojni ciklus (vanj sodita predvsem *Zaseda* in *Hajka*) z ekranizacijo romana Vitomila Zupana *Menuet za kitaro*. Ne po naključju in ne brez tehtnega premisleka! Kot režiserja ga je fenomen naše vojne in revolucije vselej izjemno zanimal. Ukvarjal se je z odnosom posameznika do občega dogajanja, dalo bi se reči kar — z individualizmom posameznika, ki se ne pusti podrediti organizirani nadosebni volji kolektivnega vodstva, temveč živi in uresničuje svoje lastno, avtonomno življenje, se s centralizirano in (po Pavloviću) dogmatizirano voljo na svoj poseben način spopada in v tem spopadu doživi tragičen poraz, ki pa ga v naših očeh — po načelih klasične, očiščevalne dramaturgije — povzdiguje in povzdigne v tragičnega junaka. Tak je bil predvsem mladi skojevec v Pavlovičevem filmu *Zaseda*. Samosvoj, nedogmat-ski, v distanci do marsičesa, kar je počela njegova lastna revolucija prek svojih neposrednih eksponentov, je sicer molče, a zato nič manj očitno izražal kritične pomisleke na račun dogajanja in dejanj z naše strani, pri čemer ga je naposled doletela tudi smrt (nesmiselna in v svojem bistvu nepotrebna), in sicer prav v znamenju enega izmed teh dejanj: že v dneh po osvoboditvi so ga med sprehodom na obrobje vasi, kjer je potekalo partizansko slavlje, prijeli nanaglo organizirani vaški stražarji ter ga, ker pri sebi pač ni imel dokumentov, po najhitrejšem možnem postopku postavili za grm in ga ustrelili. V osrčju filma, ki je bil kmalu po premieri (zavoljo te in take »ideologije«) prepovedan za javno predvajanje, je torej avtorjeva kritična distanca do poosvoboditvenega revolucionarnega časa in njegovih interpretacij. Pavlović se je namenil prikazovati in interpretirati ta del stvarnosti drugače. Drugačen pri njem, glede na druge avtorje, ni bil samo iztek dogajanja (smrt kot nekaj mitično vzvišenega je nadomestil s prikazovanjem smrti kot nekakšne »jalove setve« in grotesknega nesmisla), temveč tudi celotni filmsko-pripovedni postopek: težil je k čimbolj verističnemu načinu podajanja, k avtentičnemu naturalizmu partizanskih dejanj, bojov in odnosov.

Zupanov tekst se je zdel prav snov za vnovičen preskus take interpretacije partizanskega časa in za tako razgrnjen odnos do njegovih zgodovinskih in idejnih »spominov«, vcepljenih v našo zavest. K temu je navajal predvsem Zupanov Berk, njegov alter ago v *Menuetu* za kitaro, poudarjeni individualist, ki ga k partizanom ni pripeljala neka strogo formirana zavest, prej svobodomiselna, vseh tradicionalističnih spon razvezana, k novemu, nadprovincialnemu, nadnacionalnemu in nadvrtičkarskemu stremeča pustolovska sla, ki se je napajala v kozmopolitizmu predvojnega časa in bila v svojem jedru progresivna in konstitutivna. Sledilo je spajanje obeh pripadnosti: pripadnosti osvobodilno-revolucijski volji po eni in kozmopolitski ideologiji po drugi strani. Berk se je prek doživetij partizanskega časa izoblikoval v zrelega človeka in v treznega presojevalca pravih razsežnosti časa.

Pavlovića je zintrigiral predvsem Berkov distancirani individualizem. Še v ljubljanski ilegali pred odhodom k partizanom, posebej pa pozneje, v enoti je bil poosebljeno nasprotje »komisarskega dogmatizma.« Bil je na neki način zunaj organizacije, suveren, drugačen, zato so ga marsikdaj potisnili ob stran in ga imeli na sumu, da je element nečesa sovražnega v njihovih vrstah. Seveda pa Pavlovića ni zanimal te vrste psihološki oris nekega posameznika. Njegov film — v primerjavi (ali v nasprotju?) z Zupanovim romanom — ni študija o izločenem posamezniku in njegovi usodi, pač pa skuša prek Berka in njegovih doživetij izraziti avtorjev pogled na partizansko-revolucijski organizem kot celoto. Tudi njemu je Berk idejni in doživljenjski alter ego, le da v prvem planu filma Na svidenje v naslednji vojni ni razmerje med individualcem in vojno oziroma gibanjem, temveč predvsem

Scena iz filma Na svidenje v naslednji vojni Živojina Pavlovića

Pavlovićev odnos do vojne, te, naše, konkretne partizanske vojne. Ali drugače povedano: ne zanima ga Berk sam po sebi, zanima ga vojno dogajanje — skozi Berkove oči. Z njegovim pogledom se identificira in ga boleče podoživi... ali obratno: Berka uporabi za izpovedovalca lastnega gledanja na čas in njegovo dogajanje.

A kakšen je pravzaprav ta Berkov (Pavlovićev) doživljenjski pogled? Česa iz »tistih dni« se ostareli nekdanji partizan Berk spominja na svojem zdajšnjem turističnem potovanju v Španijo, kjer se ob spominih na svojega edinega partizanskega prijatelja, španskega borca Antona, ki je po neumnem umrl v dneh po osvoboditvi, po naključju seznani in na poseben način zbliža s svojim nemškim vrstnikom, nekdanjim hitlerjevskim oficirjem, ki je dobršen del vojne prebil v Jugoslaviji, v boju s partizani? Njegovi spomini na partizanske čase so ena sama nepretrgana linija človeških nelagodij, nesmiselnih hajk, nepotrebnih smrti, patetičnih komisarskih govorov, smešnih mitingov, brezčutnih seksualnih doživetij, vrhunec vsega pa je Antonova smrt, nesmisel vseh nesmislov, saj je obležal pokošen iz nerodno sprožene brzostrelke nekega soborca med objestnim proslavljanjem novice o Hitlerjevi kapitulaciji. In kaj je Berku in drugim v njegovi človeški bližini po vsem tem še preostalo? Obstali so, nemo zazrti v tla, v noč, v črni nič, v neke vrste brezup prihodnjega življenja, namesto da bi se ga bili veselili. V tako gledalčevo občutje izzveni sklepni prizor filma, ki nam s sredstvi svoje vizualne sugestivnosti dokazuje, da je vojna — sleherna vojna — človekovo vsestransko, eksistencialno, moralno in idejno izničevanje in ne kakršnakoli priložnost za samouresniče-

vanje. Film nas navda z občutjem, da je tako bilo tudi Berkovo partizansko bojevanje.

Na tej točki se seveda zastavlja vprašanje kritiške presoje in kvalifikacije takega dojma neke umetniške ponazoritve. Pavlović je nedvomno drugačen od celotne plejade naših »partizanskih« avtorjev, ki so dejanja in žrtve v imenu idealov narodnoosvobodilnega boja poveličevali na način legende, prikazujoč nadnaravne zmožnosti organiziranja, bojev in zmag, kar vse z življenjsko verjetnostjo in z dokumentiranimi zgodovinskimi dejstvi seveda ni imelo zveze, pa je tako tak način podajanja »spominov« realnosti vtisov v svojih skrajnih primerkih bolj škodoval kot koristil. Pavlović si je v nasprotju s tem prizadeval h kar najbolj avtentičnemu, realističnemu, celo naturalističnemu, torej antilegendarnemu podajanju partizanskih razmer in razmerij, zdi pa se, da je v tej svoji zavzetosti zašel v povsem nasprotno in prav tako nerealno skrajnost, katere smoter je demitiziranje za vsako ceno, tudi za ceno razvrednotenja objektivne zgodovinske zavesti, ki je upor in revolucionarni boj in njuna dejanja dejansko sprožila ter jih izpeljala — vsemu navkljub. Vmes je bilo seveda tudi mnogo tega, čemur bi lahko rekli tudi stihija, toda dejstva dokazujejo, da je red duha in stvari vendarle odrinil in izničil vse, kar je bilo kalnega. Zdi pa se, da se Pavlović posveča predvsem tem »nusproduktom« časa in jih absolutizira v princip, prave historične principe pa bodisi zanemari, ali pa jih zanika in prevrednoti. Tega seveda ne stori v imenu idejnega zanikovanja partizanskega boja, torej v imenu kakorkoli deklariranih antirevolucionarnih pobud, temveč v imenu iskanja drugačnega pogleda na tedanjo stvarnost, v imenu drugačnih vidikov umetniške resnice — predvsem v smislu antipatetike in antidogmatizma.

Gre torej za pogled na stvari — in ta pogled je zagotovo provokativen. Nobenega dvoma, da želi sam po sebi prisegati na verodostojnost lastnega pričevanja. Prav v tem pa utegne biti njegova najbolj vprašljiva točka. Pavlovićev film je namreč izrazito stvaren, konkreten, vse, kar je vpeto v njegovo fakturo, se nam vsiljuje kot dokumentaristična fotografija, ki ji je glede na njeno prepričljivost pravzaprav težko oporekati. Prav zato pa si ob gledanju in ob dojmu, ki nas prevzema, ne moremo kaj, da bi se ne spraševali, ali je bilo z dejstvi, s partizani, z odnosi in razmerji, z življenjem in smrtjo, z individualnim občutjem in kolektivno zavestjo v resnici vse tako, kot nam skuša dopovedati Pavlovićeva fotografija. Pa se izkaže, da nas njegov sicer sugestivni zorni kot zavaja — kljub marsičemu, kar je v njem pristnega in dejanskega (ali pa prav zato) — stran od bistva zgodovinske in moralne resnice. Ne zanikujemo te vrste rezoniranja same po sebi: tudi partizanski čas in revolucijo ima vsak zase pravico podoživljati po svoje ter razmišljati o njiju, če ima za to razloge, drugače, celo skeptično in zanikovalno, če počenja to v svojem miselnem obsegu in na »svojem terenu«. Filmsko upodabljanje pa že samo po sebi sega dlje, zlasti še, če se ukvarja z interpretacijami zgodovinske stvarnosti.

Pavlović je podal eno teh interpretacij, drugačno, skeptično, svojo. Zdi se, da je v tem trenutku prenehala biti stvarnost — ostal je njegov posebni pogled nanjo. Na nas je, da presodimo. Izziv je ostrejši, kot je videti na prvi pogled.

Florijan Laimiš

Terorju je ime tudi lakota

Dežele v razvoju, precejšen del sveta torej, uvozijo vsako leto 80 milijonov ton prehranskih proizvodov, kar 10 % svoje lastne proizvodnje. Za uvoženo hrano plačajo 20 milijard dolarjev, vendar kljub temu vsak peti človek na svetu trpi lakoto! Svetovna proizvodnja hrane se poveča za 2,2 % na leto, to pa je manjši odstotek, kot je tisti, ki se nanaša na naravni prirastek prebivalstva na zemlji. V Afriki, na primer, je danes na voljo ljudem 10 % manj hrane na prebivalca, kakor pa pred desetimi leti.

Svetovni svet za prehrano so ustanovili Združeni narodi leta 1974., da bi v prihodnje pomagal preprečevati tako hudo svetovno krizo v prehrani, kakor je bila tisto leto. Vsako leto objavljeni podatki kažejo, da v bitki najverjetneje ne bo mogoče zmagati, med drugim tudi zaradi tega, ker smo že nekaj časa priče nenavadnemu mednarodnemu razvoju — spreminjanju hrane v politično orožje za strahovanje, podrejanje in za uveljavljanje volje nekoga, ki ima dovolj pšenice, nad tistim, ki se otepa s pomanjkanjem, ima pa toliko ponosa in poguma, da se kljub pomanjkanju še more postaviti po robu političnim izsiljevalcem.

Občasno zapadejo v plačilo posamezne politične menice. Potem ko so 17. oktobra 1977. zahodnonemški komandosi z dovoljenjem somalske vlade rešili iz ugrabljenega potniškega letala Lufthanse 83 potnikov in članov posadke, je konec junija letos obiskala Somalijo oziroma dežele »afriškega roga« zahodnonemška vladna delegacija. Njena prva ugotovitev je bila, da ima Somalija pet milijonov prebivalcev in da je morala v zelo kratkem času prevzeti poldrugi milijon afriških beguncev. Nemce so peljali v taborišče — ta čas se je begunskih taborišč povsod po svetu že prijelo ime »skladišče beguncev«, ne pa taborišče, kjer pričakujejo razplet svoje usode — v katerem je živelo 57 000 beguncev iz Ogadena s tem, da jih je vsak dan pribežalo še najmanj 200. V taborišču je bilo 32 000 otrok, od tega 30 % podhranjenih, večina med njimi pa tuberkuloznih. Samo vsak drugi dan so dobili po en keks, vsak dan nekaj kaše ali riža. Še preden se je dvignil val afriških beguncev, je Somalija sodila med najrevnejše države na svetu, vendar je kljub temu kovala načrte o »veliki« Somaliji in posegala v pustolovščine, za katere ni nikoli dobila previdno obljubljene mednarodne pomoči.

Druga taborišča v Somaliji, kjer si — kot tragično-slikovito izjavljajo tisti, ki so že skoraj izgubili vsako upanje, da se bo položaj zboljšal in da bodo rešena vsaj gola človeška življenja — »smrt išče abonente«, so še veliko hujša. V mnogih ni vode. ZR Nemčija je obljubila 11 milijonov mark pomoči, s čimer naj bi bil plačan dolg, »ustvarjen« leta 1977.

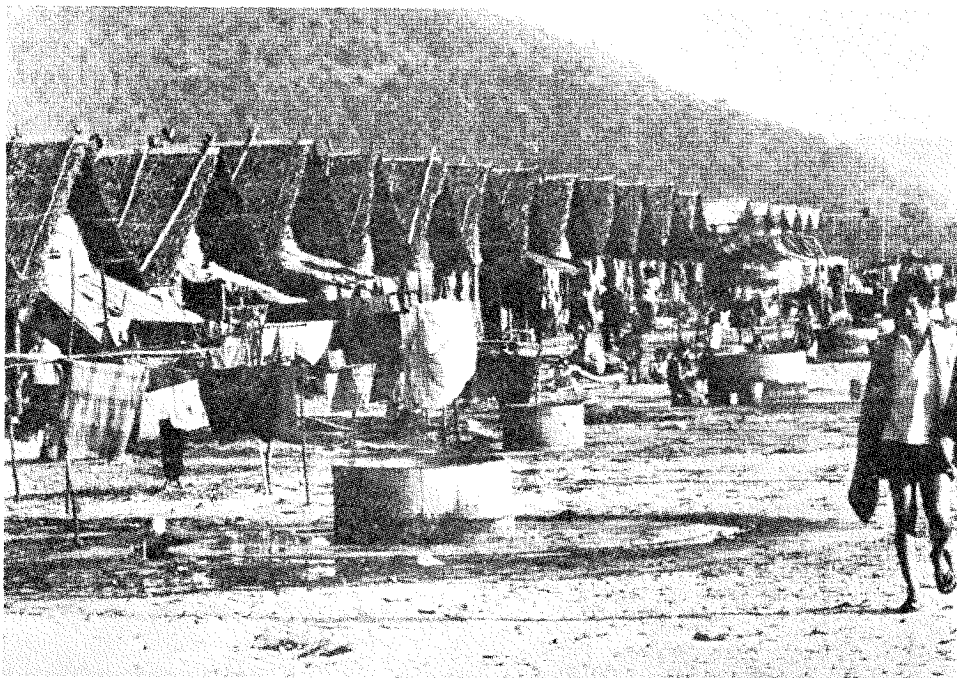
Tudi v državah, ki niso bile neposredno zapletene v vojne spopade, pomanjkanje že marsikje meji na lakoto. Mogočna podražitev surovin leta 1973. in v letih zatem, je imela velik vpliv na svetovno gospodarstvo. Predvsem v tako imenovanih državah v razvoju je bilo nadaljnje zboljševanje življenjske ravni blokirano ali povsem onemogočeno. Vsakomur je danes znano, kako globoke, prepadne so razlike v življenjski ravni v industrijskih deželah in v državah v razvoju. V kmetijstvu držav v razvoju bi bilo treba letno investirati 30 do 40 milijard, če hočemo doseči, da bo do konca stoletja zagotovljena dovolj hrane za 6 milijard prebivalcev zemlje.

Tudi, če bi začel denar za investicije odtekat, bi ga bilo treba pravilno usmerjati. Zambija, na primer, je kmetijska država (čeprav ima tudi bogate zaloge bakra), vendar 600 velikih posestev prideluje samo za svetovno tržišče in sicer čaj, tobak in kavo, medtem ko preprosti kmetovalec prideluje samo toliko, da preživi svojo družino. Če bi ustvarjal presežke, jih ne bi mogel prodati — ni razvite infrastrukture pa tudi kupna moč rojakov je premajhna. Pridelek ne more izravnati naravnega primankljaja. V področjih južno od Sahare je malo padavin, že desetletje ni deževalo, zaradi česar je 25 milijonom prebivalcev tega afriškega pasu zagrozilo najhujše. Že sicer je treba uvažati 80 % hrane, pomanjkanje padavin pa ta odstotek še povečuje. Nekateri so videli izhod v živinoreji, vendar je suša pomorila tudi živino. Umrlo je na stotisoče ljudi, od žeje pa je poginilo tudi 10 milijonov glav živine. Dve tretjini otrok trpi lakoto, 20 % od teh pa jih je na robu smrti.

Lahkomiselni opazovalci iščejo krivdo za takšne razmere v miselnosti prebivalstva. Toda, najrazličnejše metode raziskovanja so dokazale, da prebivalstvo držav v razvoju ni nič manj razumno ali sposobno, kakor v razvitem svetu, razlika je le v tem, da je nekajkrat bolj izčrpano. Stoletja dolgo je živelo povsem v skladu s svojo okolico, nato pa so mu vsilili svet in način življenja, ki ni njegov. Porušilo se je staro ravnotežje, izkušnje so bile razvrednotene, tisto, kar jim ponujajo v zamenjavo pa ni primerno za njihove potrebe. V stiski živeči narodi so se spremenili v množice brezpravnih in umirajočih, vendar ničesar krivih, temveč izigranih.

Nekaterim se nasmehe sreča, čeprav najverjetneje nikoli več v svojem življenju ne bodo mogli reči, da so srečni. Tisti, ki je, iz kdo ve katerega razloga, nasilno zapustil svojo domovino, bo zelo težko pognal korenine na tujem, tudi če so ga spodobno sprejeli, kaj šele, če ga imajo — upravičeno ali povsem po krivici — za vsiljivca.

Nekako potihnili so glasovi o usodi »ljudi iz čolnov«, kakor so poimenovali begunce na območju Jugovzhodne Azije. Nihče ne bo mogel nikoli povedati, koliko milijonov jih je umrlo, koliko jih ne bo nikoli našlo svojcev in pri kakšnih velikanskih množicah se je zakoreninilo v njihovi notranjosti smrtno sovraštvo do vsega, kar je količkaj povezano z vzvodi njihove usode. V enem letu je prebežalo v Avstralijo 37 000 beguncev iz Južnega Vietnama. Na zunaj je bila to zanje obljubljena dežela. »Že dolgo nismo imeli tako pridnih delavcev«, so izjavili predstavniki industrijskih družb — večinoma japonskega izvora. Na delo so prihajali veliko pred začetkom izmene, niso spraševali po mezdah, bili so zavzeti in zanesljivi. Kljub vznemirljivi brezposelnosti v Avstraliji (okoli 6 % delovne sile), je, izraženo v odstotkih, več prišlekov našlo delo, kakor pa domačinov. Razumljivo je, da so se sindikati začeli

Prizor iz taborišča Sa Kaeo na Tajskem. To ni več taborišče za ljudi, temveč »skladišče, odlagališče« beguncev, kakor trdijo poznavalci razmer. Vendar, revščina, ki jo je videti na sliki, je samo vrh ledene gore, štiri petine nevarnih čeri se skriva pod vodo...

upirati, še predvsem ker beguncev ne zanima vrsta dela in tip izdelka, temveč presenečajo s skoraj stereotipnim vprašanjem: »Ali ne bi mogel delati (in tudi zaslužiti) v dveh izmenah?« V zvezni državi Queensland so nekatere sindikalne organizacije že prepovedale sprejemati Vietnamce na delo.

Bolj kot dogajanja v Avstraliji in na tajskih mejah so evropsko javnost presunile usode kubanskih posameznikov in skupin. Ko je predsednik Carter ustavil »kubanski privatni vlak« in zahteval organizirano priseljevanje beguncev s Kube, so se ljudje onesveščali v nepopisnih gnečah pred uradi, ameriška vlada je odpoklicala svoje diplomate iz svoje interesne sekcije v Havani ter začela pripravljati nasprotno ukrepe, da bi nevtralizirala demonstracije milijonskih množic, ki so sklenile obsojiti naj sodobnejše metode ameriškega imperializma...

Na Floridi, kjer se je prejšnjim 800 000 Kubancem pridružila nova reka letošnjih beguncev, ni tako hudo, kakor je v Afriki ali na Tajskem. Tam, v somalskih brezvodnih taboriščih in v tajskih »skladiščih« beguncev, matere odločajo o življenju in smrti svojih otrok. Poznajo svoj zarod in vedo, kdo je najmočnejši, kdo ima največ možnosti, da bo preživel do naslednje delitve skope hrane ali pa si bo znal še z dodatnimi spretnostmi pomagati, preživeti in morda sčasoma vrniti uslugo in zaupanje. Tako srhljivih primerov v Karibih ni bilo, kljub temu pa je zavrela kri tistim 30 % ameriškega prebivalstva, ki že sicer brez dodatnih beguncev živi na robu pomanjkanja. Ni bilo odgovora na vprašanje, zakaj gre Kubancem tako očitna prednost pred vsemi drugimi? Ali Haitčani, begunci, ki so se umikali pred desničarsko diktaturo (17 000 v enem valu) ne zaslužijo enake velikodušnosti? Kaj

storiti s stotisočimi Mehičanov in drugih iz Latinske Amerike, ki se posamično, vendar pa tudi v osupljivih številih vsak dan ilegalno priseljujejo v ZDA. Zakaj morajo begunci iz jugovzhodne Azije, tega nesrečnega dela sveta, ki so ga opustošile državljanske vojne, neuspele revolucije in zaporedne okupacije, čakati leto dni na Tajskem, v taboriščih, kjer so razmere povsem nevredne človeka, medtem ko Kubanci tvegajo samo dva dni plovbe, nakar jih v ZDA brez pomišljanja sprejmejo.

Marca letos je predsednik Carter dovolil vselitev 19 500 pobeglim Kubancem, kar naj bi bila dokončna kvota za letos. Toda, že julija je to število naraslo na 100 000. Ameriške vselitvene oblasti računajo, da bo letos poleg Kubancev zaprosilo za azil še najmanj 212 000 drugih beguncev, in sicer: 168 000 iz Indokine, 33 000 iz SZ, 5 000 iz vzhodnoevropskih držav, 2 500 z Bližnjega vzhoda, 1 000 iz Latinske Amerike in 1 500 iz Afrike.

Ko se je pred časom poročil haitski diktator Baby Doc Duvalier, je od ZDA zahteval še posebno nevarno poročno darilo: dovoljenje, da se sme preseliti vsako leto v ZDA 50 000 Haitčanov. Na Floridi, kamor najprej pridejo vsi begunci s karibskega območja, so takoj dvignili preplah: tudi Baby Doc se hoče otresti »komunističnih propagandistov in provokatorjev« in jih poslati na Florido. Obenem so opozorili ameriške oblasti na nauk, ki so ga dobile med vstajami črn poltega prebivalstva v Miamiu in drugih krajih, kjer nasilje presega že vsako mejo.

Zgodbe in usode beguncev iz vsega sveta se medsebojno prepletajo, dopolnjujejo in ustvarjajo podobo o nizki ceni, ki jo ima človekovo življenje, če postane politično orodje v boju za vplivna območja na svetu in za poudarjanje prednosti ene ideologije pred drugo. Otroci, ki jih starši potiskajo na Haitiju v letala, namenjena v ZDA, v joku prosijo, da bi smeli ostati doma, sovjetskih Židov, ki se niso mogli privaditi na življenje v Izraelu, nihče noče sprejeti, vsak peti turški delavec, zaposlen v ZR Nemčiji, bi rad ostal tam in išče razloge za globoko sovraštvo, ki ga je čutili med nemško javnostjo do Turkov.

Sajgonska študentka je na čolnu, s katerim je obenem z drugimi begunci odrinila na odprto morje, prišla za puško, ko so jih napadli malezijski pirati. Prijeli so jo, ji namočili obleko z bencinom in zažgali. Čeprav je morska voda pogasila ogenj, je ostala globoka brazgotina na hrbtu. Vsak begunec v tajskem taborišču Sokhla raje molči, kakor pa govori o »metodah« piratov. Neki mladi Vietnamki so izpulili tri zlate zobe. Nekemu moškemu so odsekali prstanec, ker mu niso mogli sneti zlatega prstana. Skupino beguncev so pirati nagnali na goli otok Kra, kjer so jih 14 dni terorizirali. Ko so jih našli tajski vojaki in predstavniki ZN, so pirati že pobili 18 moških, 20 žensk so večkrat na dan posilili, tri deklice, stare od 14 do 16 let pa so odpeljali v neznano smer. Hriboviti otok Kra velja za oporišče piratov, ki že nekaj generacij dolgo strahujejo Siamski zaliv. Ropajo ribiče, napadajo luksuzne jahte, obalne tovarne ladje in — begunce. Odkar se je začelo tragično »preseljevanje« iz Vietnama, so dobili tajski pirati nepričakovane okrepitve. Vedno več tajskih ribičev pusti, da jim mreže potonejo v morju, nakar začno napadati in ropati begunce.

To, kar je videti, o čemer je svetovna javnost obveščena, to je komaj vrh ledene gore, ki gleda iz morja, trdijo strokovnjaki Združenih narodov in komisarji za begunce. Sa Kao je prehodno taborišče na Tajskem za otroke iz Kampučije, sirote, ki so ostale brez staršev in po katerih je že segla lakota. V začetku je umrlo najmanj 15 otrok na dan. Beg je izžel iz njihovih teles še zadnje atome energije. Z otroških obrazov je bilo mogoče razbrati vso bolečino in trpljenje nekega umirajočega naroda. V baraki je sto otrok, v taborišču pa več kakor 10 000.

Sahelska cona v Afriki, ozemlje pod Saharo. Ze skoraj 10 let ni deževalo, od kmetijstva so se preusmerili v živinorejo, vendar je od žeje poginilo 10 milijonov glav goveje živine. Med 25 milijoni prebivalci tega dela Afrike dve tretjini otrok trpi lakoto. Od teh jih je 20 % na robu smrti

Za vsakega, ki je videl razmere v taborišču in begunce sredi njih, je Sao Kaeo nekaj najhujšega. Večje bede ni verjetno nikjer na svetu, samo smrt je še hujša. Šotor ob šotoru, niti toliko ni prostora vmes, da bi tam postavil stopalo. To ni taborišče za ljudi, temveč odlagališče ljudi. Zmeda šotorskega platna in tisočkrat ponovljena človekova revščina. 35 000 se jih je rešilo iz pekla smrti, zdaj pa se njihov kašelj sliši po vsem taborišču: malarija, tuberkuloza, diareja in slepota. Umrljivost je bila že 60 ljudi na dan, nato pa je mednarodna pomoč le pokazala svojo učinkovitost.

Za razmere v taborišču niso krivi le begunci in nezadostna pomoč, temveč tudi politika tajske vlade do beguncev. Vsakokrat se ponavlja isto vprašanje, na katerega si vsak sam najde odgovor: komu so potrebne te neskončne reke beguncev, kdo je sprožil nenavadno preseljevanje narodov, kdo in v kakšne namene bo uporabil te divizije preizkušenih in pogosto nahujskanih brezdomcev? Naivno bi bilo gojiti prepričanje, da zmaguje humanost in da prihaja pomoč brez vsake tretje, zahrbtnje misli. Preveč je dokazov o tem, kako spretno je mogoče kanalizirati dolg, ki ga begunci čutijo do države, ki jih je na zunaj sprejela z dobrodolicami, dejansko pa je imela že vnaprej izdelane načrte o njihovi razmestitvi na strateška mesta političnega spletkarjenja.

Predstavniki Združenih narodov v Bangkoku so izjavili, da imajo v uradnih taboriščih, takšnih, za katere imajo izdelane vsaj nekaj dokumentacije, 90 000 beguncev iz Tajske. Tudi to je le vrh ledene gore. Po neuradnih cenitvah je prišlo

na Tajsko od 400 000 do 800 000 beguncev iz Kampučije. Razumljivo je, da tajska vojska za hrbtom predstavnikov Združenih narodov kot divizije razmešča po državi stotisoče beguncev. Predvsem v obmejnih krajih so begunci hvaležen objekt, iz katerega tajske oblasti, na primer, gradijo zaščitno cono pred morebitnimi vdori iz matične domovine. Vmes kot gobe po dežju poganjajo nova »gverilska« gibanja za »osvoboditev« Kampučije.

Afričani v somalskih taboriščih se najverjetneje nikoli ne bodo vrnili na svoje domove, ker strategija velikih sil na »afriškem rogu« vpleta njihovo usodo v svoje vojaške zamisli. Puščavske armade bodo imele še dolgo dovolj novincev za akcije, s katerimi bodo sejale nemir po občutljivih pasovih gospodarsko pomembnih in politično odločilnih delov našega planeta. O Kubancih se pletejo vsak dan nove zgodbe in dopolnjujejo podobo o nesreči nekega že sicer dovolj preizkušenega naroda, ki je obdan s preveč vplivnimi silnicami našega političnega obdobja, da bi lahko kaj kmalu računal z umiritvijo položaja, v katerem bi se lahko ves posvetil nalogam svojega napredka.

Savo Rutar

Saša Božović: Tebi, moja Dolores

Med knjigami spominske literature je veliko povprečnih del, čeprav o svojih spominih pripovedujejo tudi ljudje velikega slovesa. Včasih pa manj slavni ljudje pripovedujejo o sebi in še več o svoji okolici v odlično zasnovanih spominskih pričevanjih. Taki spominski zapisi so navadno predvsem spomini na čas. In ti so ponavadi bolj zanimivo napisani, pa še več nam povedo, kot pa zgolj spomini, ponavadi egocentrično napisani, ki so zapisi velikih mož. Knjiga takega izjemnega pričevanja je knjiga beograjske zdravnice dr. Saše Božović, katere slovenski prevod je izdala založba Borec. S to knjigo je založba obogatala partizansko spominsko literaturo, ne samo zato, ker je to zanimivo napisano delo, ker je avtorica Saša Božović bila udeleženka osvobodilnega boja od prvih dni vstaje v letu 1941. Predvsem je to pričevanje, dragoceno zato, ker nam posreduje v neizkrivljeni obliki spomine na usodni čas osvobodilnega boja, na trpljenje, na zmage, poraze, na smrti in veselje, na partizanske ljudi, njihova junaštva, smrti, skratka na veliki čas, ki mu kratko pravimo Osvobodilni boj. Naslov knjige **TEBI, MOJA DOLORES** sicer kaže na to, da pisateljica vsaj motivno svojo osebno nesrečo postavlja na prvo mesto. V letu 1941 je namreč v zaporu v Albaniji rodila hčerko, ki ji je kasneje zaradi pomanjkanja in trpljenja v partizanih umrla. Toda v pripovedi, čeprav ne skriva svojih čustev, njena osebnost vseskozi stopa v ozadje, v ospredju pa je prikaz osvobodilnega boja in trpljenja v njem. In tako je knjiga *Tebi, moja Dolores*, kljub takemu naslovu, predvsem knjiga, ki v za-

jetni pripovedi posreduje današnjemu rodu velik čas 1941—1945.

Saša Božović je doma iz Beograda, iz stare beograjske družine. V Beogradu je tik pred vojno končala medicinsko fakulteto in se poročila z zdravnikom, asistentom na fakulteti, Borom Božovićem, doma iz Črne gore. Ta je bil že od vsega začetka udeleženec vstaje, kot komunist se je podal v Črno goro in tja se je po bombardiranju glavnega mesta zatekla tudi avtorica. V Črni gori so jo italijanski okupatorji zaprli, jo odvedli v Albanijo in tu je v zaporu rodila hčerko. Potem so jo partizani zamenjali za ujete italijanske oficirje. In Saša Božović je bila od leta 1941 neposredna udeleženka osvobodilnega boja ter je kot zdravnica, opravljajoč najrazličnejše naloge in funkcije, prekrizarila Črno goro, Bosno, Srbijo, tja do osvoboditve Beograda, oktobra 1944. Bila je udeleženka prehoda čez Neretvo in je pomagala pri prenosu ranjencev, bila je ranjena, pa nato v Srbiji; skratka, pred bralcem se zvrsti cela epopeja prehojene partizanske poti z neumornim delom partizanske zdravnice in organizatorice partizanskih bolnišnic. Doživetij in spominov je več kot za eno knjigo.

Pisateljica torej ne piše samo o sebi in svojem osebnem trpljenju, njeno pero razgrinja vso veličino osvobodilnega boja. In prizorov iz tega boja je toliko, da bi lahko vsakemu posvetila samostojno poglavje. Toliko je doživetij, toliko spoznanj, da je knjiga pravzaprav samo majhen odlomek, samo majhen izsek iz življenja in velike epopeje. In tega se je zavedala tudi avtorica, ki je v zadnji del svoje pripovedi uvrstila prikaze

nekaterih velikih osebnosti revolucije. Gre za neke vrste portretov, v katerih oživilja spomine na Ivana Ribarja, Savo Kovačeviča, na mladince Boška Buha, kjer nam naslika portrete Spasenije Babovič, Olge Dedič, nekaterih partizanskih zdravnikov in drugih znanih vodilnih osebnosti osvobodilnega boja. Ti portreti so dragocena dopolnitev spominskega pričevanja, zlasti še, ker se pripoved o dogodkih preteklosti prepleta s pričevanjem o sedanjosti.

Pripoved Saše Božović v knjigi spominov je preprosta in neposredna. Pogosto se iz spominov na preteklost vrača v sedanjost. Pri tem je pripoved vseskozi stvarna, pre-

pričljiva, polna sočutja do trpljenja borcev in preprostih ljudi Bosne, Črne gore, Like, polna pretresljivih prizorov, ki nas prevzamejo in tudi polna sporočila današnjemu času in današnjemu mlademu človeku. S svojo knjigo je Saša Božović razgrnila široko panoramo naše revolucije in osvobodilnega boja, razgrnila neizmerno trpljenje in junaštvo naših ljudi, razgrnila pa je tudi široko srce naše revolucije, ki si je pod Titovim vodstvom pridobilo naklonjenost vsega naprednega sveta.

Knjiga partizanskih spominov Saše Božović je v slovenščino skrbno in s sočnim jezikom prevedel France Sušteršič.

Slavko Rupel

Stanko Petelin: Prešernova brigada

Sedma slovenska narodnoosvobodilna udarna brigada Franceta Prešerna si je v skoraj dveh letih svojega obstoja pridobila velike zasluge za uspešen razvoj narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji, posebej še na Gorenjskem. Brigada je bila ustanovljena julija 1943, ko je okupatorjev pritisk na Gorenjskem nekoliko popustil. Po strahovitem terorju so skušali Nemci s pomirjevalnimi ukrepi in milejšimi postopki pridobiti Gorenjce zase in prevaliti nanje del vojnih bremen. Z ofenzivnimi akcijami pa so skušali razbiti partizanstvo, ki se je na Gorenjskem, enako kot po drugih področjih Slovenije, kljub temu uspešno razvijalo. Ustanovitve brigade je pomenila za partizanstvo na Gorenjskem začetek novega boja. Brigada Franceta Prešerna je postala partizanska udarna enota, čeprav začetek njenega delovanja ni bil nič kaj vzpodbuden, kajti sovražnik jo je prehitel in ji že v prvih tednih prizadejal hude udarce. Pokazalo se je, da naše vodstvo ni imelo natančne predstave o dejanskih razmerah na Gorenjskem. Toda kasneje, zlasti po kratkotrajnem bivanju na Notranjskem in Dolenjskem, se je brigada okrepila, postala vse bolj izkušena in učinkovita in dosegla, da je začel sovražnik izgubljati nadzor nad določenimi predeli ozemlja, dokler ni nastalo pravo osvobojeno ozemlje. Prešernova brigada je glede na razmere vodila posebno taktiko boja in vse bolj potiskala

močnejšega sovražnika v splošno obrambo. Že sam obstoj brigade, ki je vezala številne sovražnikove sile za obrambo osnovnih komunikacij, je bil velikega pomena. Njeno delovanje je povzročalo stalne motnje nemškemu okupatorju, sama brigada je ustvarila pogoje za razvoj ljudske oblasti, bila pa je tudi kovačnica kadrov. Skupaj z drugimi gorenjskimi partizani so borci Prešernove brigade odigrali v času od leta 1943 do osvoboditve nadvse pomembno vlogo v slovenskem in jugoslovanskem osvobodilnem boju in pripomogli k zmagi nad sovražnikom.

Zato je razumljivo, da smo med knjigami, monografijami, posvečenimi posameznim slovenskim partizanskim enotam, med prvimi dobili knjigo o Prešernovi brigadi. Taka knjiga izpod peresa Stanka Petelina je pri založbi Borec izšla pred trinajstimi leti v znani zbirki Knjižnici NOV in POS. Zdaj smo pri isti založbi dobili drugo izdajo te knjige, ki je že zdavnaj pošla in je ni bilo več mogoče dobiti. Izdaja je docela enaka prvi izdaji, z izjemo predgovora, v katerem Odbor Prešernove brigade opozarja na velik pomen knjige o brigadi, ne samo za nekdanje udeležence narodnoosvobodilnega boja, borce brigade in aktiviste, temveč za mladino nasploh. Zgodovina Prešernove brigade je namreč še posebej pomembna in poučna za prihodnje rodove, saj so njeni boji, taktika, poveljevanje, zma-

ge in porazi, dragocen vir za spoznavanje bistva splošne ljudske vojne in vseljidskega odpora.

Knjiga, posvečena Prešernovi brigadi, je zajetno delo in obsega skoraj 700 strani. Pri tem je pomembno, da ima obsežno uvodno poglavje, kjer avtor obravnava razmere na Gorenjskem po kapitulaciji stare Jugoslavije, teror nemškega okupatorja, nemško in partizansko mobilizacijo in začetek splošne ljudske vstaje, šele na to pa s prikazom razmer v začetku leta 1943 navezuje prikaz ustanovitve prve gorenjske brigade. Sledi obširen in podroben kronološki prikaz bojev, pohodov brigade, spopadov, uspehov in zmag pa tudi porazov, z istočasnim prikazom pripadnikov brigade, od navadnih borcev do komandantov in komisarjev. Osvoboditev Gorice je naslov zadnjega poglavja, v katerem je sledil samo še umik za stare meje in razpustitev te borbene partizanske enote. Celotna dejavnost brigade in njenih ljudi, boji, spopadi, delovanje borcev in aktivistov, vse to je prikazano na podlagi domačih in deloma tudi sovražnikovih virov. Avtor je med svojo pripoved in razpravljanje ter svoje ugotovitve, temelječe na dejstvih, vpletel tudi neposredne pripovedi posameznih udeležencev osvobodilnega boja. Morda te pripovedi k objektivnemu zgodovinskemu prikazu, k čemer je avtor vseskozi težil, niso ravno bistveno pripomogle, so pa avtorjevo pisanje popestrile in pripomogle še k večji zanimivosti gradiva. Knjiga o Prešernovi brigadi je tako sicer zgodovinsko delo, temelječe na gradivu, ki ga avtor vseskozi tudi citira, vendar je napisano poljudno, zanimivo in privlač-

no za vsakogar. Za zgodovino našega osvobodilnega boja predstavlja nadvse dragocen vir, za branje pa izredno zanimivo pripoved. Sicer pa so to stvari, ki so bile ugotovljene že ob prvi izdaji knjige. Poudarimo lahko le še to, da sodi knjiga o Prešernovi brigadi med najtehtnejša tovrstna pričevanja pri nas. Zato nas ne preseneča, da je prišlo in je moralo priti do ponovne izdaje te dragocene knjige.

V današnjem času namreč raste zanimanje za partizansko literaturo. Ne samo zato, ker je vsak narod, tudi slovenski, ponosen na svojo preteklost in na tista obdobja, ki so bila sicer težka, toda obenem tudi junška in pomembna. Zanimanje za osvobodilni boj in literaturo o njem raste tako, kot se odmika vojni čas in kakor izginjajo s prizorišča protagonisti našega osvobodilnega boja, v ospredje pa stopa mladina, ki vojne ni doživela. To zanimanje pa je vse bolj živo tudi zato, ker je naš osvobodilni boj primer, kako se je mogoče uspešno zoperstaviti tudi močnejšemu sovražniku na višku njegove moči, kar je svetel primer nepremagljivosti ljudstva, ko gre za obstoj naroda ali za njegovo smrt. In ob tem zanimanju za osvobodilni boj ter za literaturo o njem, ob črpanju navdihov za vseljidski odpor, lahko samo pozdravimo novo izdajo odličnega dela o zgodovini Prešernove brigade. Prepričani smo, da bo monografija v novi, zdaj še lepši opremi, našla pot do vseh nekdanih borcev, ki knjige še nimajo, do vseh aktivistov na Gorenjskem, do šol in do mladih, ki bodo iz tega dela lahko črpali svetle zglede in vzpodbude.

V oceno smo prejeli

Janez VIPOTNIK: *Ledina*. Opremil Miha Vipotnik. V nakladi 2000 izvodov založila in izdala založba Borec. Ljubljana 1980.

Pojasnilo

Čutim dolžnost, da dopolnim nekaj dejstev v zadnjem odstavku prispevka Vasje Ocvirka Saj je cel Srebrnič, ki je bil objavljen v 5. številki revije Borec.

Kot nekdanja bolničarka v SVPB Franja se dobro spominjam ranjenega Karla Kneza-Sočana iz Brd, ki so ga na javko v Podnjivču prinesli decembra 1943; ranjenec smo imeli takrat nastanjene v hišah pri Peternelu in Močniku.

Mina ga je ranila decembra 1943 in ne leta 1945.

Kako je bilo? Ko smo 26. decembra 1943 prenesli iz takratne javke v Podnjivču najtežje ranjence v prvo zgrajeno barako v soteski Pasice — pozneje SVPB — Franjo je bil, zaradi hujše oblike meningitisa, med njimi tudi Karel Knez. Takrat je bil v bolnišnici še dr. Viktor Volčjak. Ko je 4. januarja 1944 prišla nova zdravnica dr. Franja Bojc in so borci naše postojanke zgradili še eno barako, smo v sotesko odnesli tudi ostale hudo ranjene. Z njimi sva šli z bolničarko Lidijo. Takoj prvo noč sem bila dežurna. In tisto noč od 4. na 5. januar je umrl prvi ranjenec: Karel Knez iz Brd. Odnegli smo ga na pokopališče v Novake pri Cerknem. Da bi ugotovila točen datum smrti, sem zaprosila za podatke iz mrliške knjige v Novakih in zato citiram odgovor:

»V mrliški knjigi je zapisano, da je omenjeni Karel Knez umrl 5. 1. 1944 in bil v Novakih pokopan 7. 1. 1944. Pokopal ga je župnik Franc Rupnik.

O prenosu posmrtnih ostankov ni vpisa.«

Pavla Leban, Podljubinj